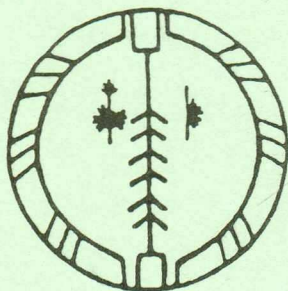

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

17.

Pomozi Péter

Cseremiszi–magyar
nyelvhasonlítás

BUDAPEST 2002

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

Felelős szerkesztők:

DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

MOLNÁR ZOLTÁN

Nyomdai munkák:

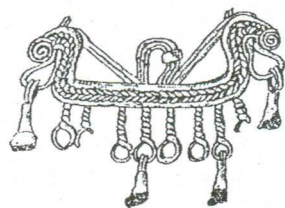
R-PRINT KFT.

Felelős vezető: SIPOS TAMÁS

Megrendelhető:

ELTE Finnugor Tanszék

CSEREMISZ–MAGYAR
NYELVHASONLÍTÁS

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány az ELTE Finnugor Tanszéke oktató- és kutatómunkájának támogatására jött létre. Az alapítvány segítségével teszi lehetővé az Urálsztikai Tanulmányok és a Budapesti Finnugor Füzetek című tanszéki sorozatok kiadását.

A Numi-Tórem Finnugor Alapítvány közhasznú tevékenységet folytat, ezért számára a személyi jövedelemadó 1%-a átutalható, illetve az anyagi támogatást nyújtó magánszemélyeknek és cégeknek adókedvezményre jogosító igazolást adhat ki.

Az alapítvány bankszámlaszáma:

10200830-32318760,

adószáma:

18060243-1-43.

Segítségét előre is köszönik az alapítók.

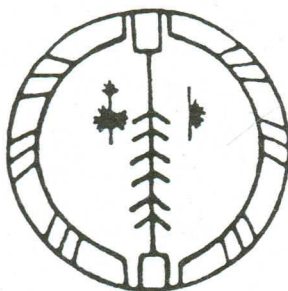

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

17.

Pomozi Péter

Cseremiszi–magyar
nyelvhasonlítás

BUDAPEST 2002

✻

ISSN 1219-9249

ISBN 963 463 575 X

✻

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
Köszönetnyilvánítás.....	8
Első lecke helyett: A cseremisiz nyelvről.....	9
Olvasmányok	
1. lecke <i>Палыме лиймаи</i>	18
2. lecke <i>Кутырымаи. Марла лудмаи</i>	21
3. lecke <i>maska. Кутырымаи</i>	26
4. lecke <i>Két népdal: Salâm sola pokšalnet; izi čodârat, kuyu čodârat</i> ...	30
5. lecke <i>Исусын шочмыжо</i>	36
6. lecke <i>tarmâltâš</i>	41
Nyelvtani vázlat	
1. Hangtan.....	45
1.1 A cseremisiz ábécé és az átírás.....	45
1.2 A hangsúlyról.....	46
1.3 A mássalhangzó fonémák.....	46
1.4 A magánhangzó fonémák.....	47
1.5 Magánhangzó-illeszkedés.....	47
2. Alaktan.....	
2.1 Igeragozás – Az ige paradigmastruktúrája.....	48
2.1.1 Kijelentő mód jelen idő.....	50
2.1.2 A múlt idők rendszere kijelentő módban.....	50
2.1.3 Óhajtó mód.....	52
2.1.4 Feltételes mód.....	54
2.1.5 Felszólító mód.....	54
2.2 Páros igék (converba) ragozása.....	55
2.3 Igenevek.....	55
2.3.1 Főnévi igenév.....	56
2.3.2 Szükségességi igenév.....	56
2.3.3 Melléknévi igenevek.....	56
2.3.4 Határozói igenevek.....	59
2.3.5 A <i>-maš</i> igenév és <i>nomen actionis</i>	59
2.4 Főnévragozás – A főnév paradigmastruktúrája.....	60
2.4.1 Számjelölés.....	61
2.4.2 Esetragozás.....	61
2.4.3 Birtokos ragozás.....	62
2.4.3.1 <i>Esetragok és birtokragok kapcsolódása</i>	62
2.5 A melléknév.....	63
2.5.1 Melléknév fokozás.....	63

2.6 Számnév	64
2.7 Névmasok	64
2.7.1 Személyes névmás	65
2.7.2 Visszaható névmás	65
2.7.3 Kölcsönös névmás	65
2.7.4 Mutató névmás	66
2.7.5 Kérdő/vonatkozó, határozatlan, tagadó és általános névmás	66
2.8 Névutók	67
2.9 Kötőszók	67
2.10 A szóalkotásmódokról	67
3. Mondattan	
3.1 Mondatrészek	69
3.2 Szószervezetek	70
3.2.1 Predikatív szintagma és nominális mondat	70
3.2.2 Tárgyas szószervezet. Jelöletlen tárgy	70
3.2.3 Határozós szószervezetek	70
3.2.4 Jelzős szószervezetek	71
3.3 Vonzatok	71
3.4 A szórend szintaktikai funkciói, mondatfókusz	72
3.5 Egyszerű mondatok	73
3.6 Összetett mondatok	73
3.6.1 Mellérendelés	73
3.6.2 Alárendelés	74
3.7 Mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	75
3.7.1 Alanyi mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	76
3.7.2 Tárgyi mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	76
3.7.3 Határozói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	76
3.7.4 Jelzői mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	79
3.7.5 Többszörös mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek	79
Cseremis–magyar szövegfelelések jegyzéke	81
Kis cseremis történelmi kronológia	86
Bibliográfia a cseremis nyelv és kultúra tanulmányozásához	95
A. Mari egy- és kétnyelvű szótárak	95
B. Hozzáférhető mari nyelvtanok, tankönyvek, társalgási zsebkönyvek ..	95
C. Folklor és tárgyi néprajz	95
D. Történelem, művelődéstörténet	96
E. Irodalomtörténet	97
F. Mari szépirodalom magyarul	97
Rövidítésjegyzék	98
Felhasznált irodalom	99

Előszó

E könyvecske elsősorban magyar nyelv- és irodalomszakos magyar anyanyelvű hallgatók fél éves stúdiumához készült, így teljességre nem törekedhet. Mégis jó szívvel ajánlom mindazoknak, akiket a magyar egyik közepe-sen nagy, hozzá sok szempontból közelálló rokon nyelve érdekel. Olyan rokon nyelv, melynek népdalkincse Kodály Zoltán, népköltészete Weöres Sándor figyelmét és szeretetét is kiérdemelte.

Mivel *A magyar nyelv finnugor alapjai* c. tantárgy oktatási segédanyagáról van szó, a magyar és a cseremisiz között fennálló hangmegfelelések, alak-tani, mondattani és lexikai egyezések kiemelten szerepelnek benne. Ezzel együtt, s a józan terjedelmi korlátok ellenére is igyekeztem haladási menet-tel rendelkező mininyelvkönyvet adni, olyan szövegekkel, amelyből kiderül, hogy ez az érdekes és „egzotikus” nyelv nem is annyira megközelíthetetlen. Ez utóbbi miatt, és persze kedvcsinálásból is a „műfajtól” eltérően az első három lecke mikrodialógusokat (is) kínál: a bátrak néhány mondat erejéig akár el is játszhatnak tudásukkal, ha erre vetődő mari nyelvrokonaink vala-melyikébe botlanak.

Remélem, hogy az e könyvecskét kézbevevő magyarszakosok jó szívvel emlékeznek majd vissza erre a tantárgyukra és persze a cseremisizekre, no meg azt is, hogy az indoeurópaiaktól eltérő nyelv szerkezetébe való bepil-lantás tágítja és árnyalja a nyelvekről, a nyelvi rendszerek működéséről szer-zett eddigi ismereteiket. Ennek ugyanis közvetlen hasznát vehetik később, bármilyen idegen nyelv tanulására adják is fejüket.

Felsőögdön, 2001 júniusában

A szerző

Köszönetnyilvánítás

E jegyzet készítésében nyújtott segítségéért többeknek is hálával tartozom. Mindenekelőtt kedves tanítómesteremnek, Bereczki Gábor professzor úrnak, aki lektorálás közben sok megszívlelendő megjegyzést fűzött munkámhoz. Szívből köszönöm Kiss Jenő akadémikus nyelvészprofesszor és Fodor István régészprofesszor úr segítségét is, előbbi a kommentárokat és az etimológiai részt, utóbbi az őstörténeti és középkori történeti részeket nézte át, és szolgált fontos észrevételekkel. A mondatfókuszt tárgyaló fejezet elkészítésében Margarita Kuznyecova cseremiszt lektor segítette, *peš kuyu tau*. Hálával tartozom a Magyar Tudományos Akadémiának a Bolyai János Fiatal Kutatói Ösztöndíj odaítéléséért is, mert ez a támogatás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy e jegyzet egyes részei – elsősorban a mondattani – alaposabb előmunkálatok nyomán születhessenek meg.

Nem hagyhatom ki a sorból az ELTE BTK érdeklődő magyar- és finn-ugorszakos hallgatóit sem. A tanítás során, három év alatt csiszolódott véglegesre a kézirat. Nekik készült, velük készült: köszönet nekik is!

Végezetül köszönöm Klima László és Molnár Zoltán kollégáim munkáját, akik a technikai kivitelezésben voltak segítségemre, s nem utolsósorban Domokos Péter professzor úrnak azt, hogy e munka megírására biztatott, és azt a tanszéki kiadványok sorába bevette.

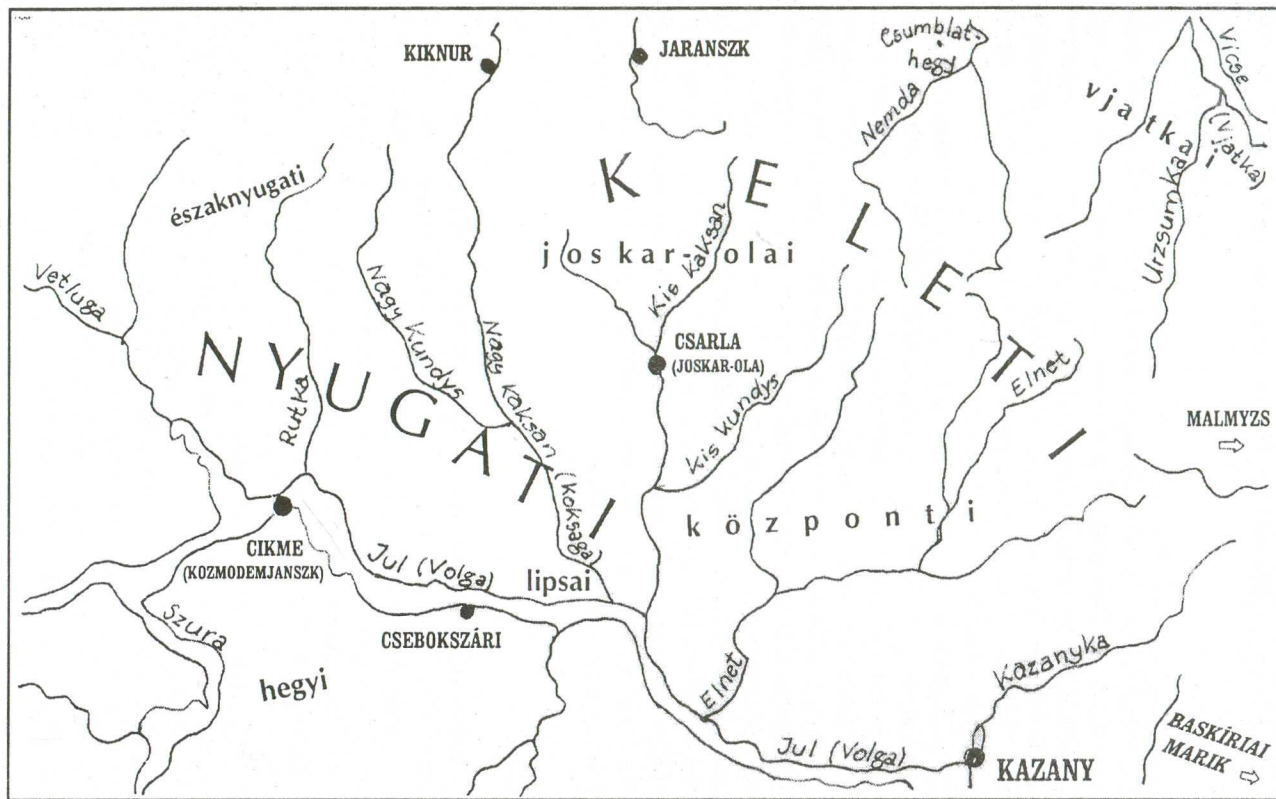
Első lecke helyett: A cseremisiz nyelvről

A cseremisiz, avagy saját nevén mari nyelv mintegy hatszázezer ember anyanyelve Kelet-Európában, részben a Mari Köztársaságban és a környező területeken, részben pedig Baskíriában. A beszélők számát tekintve éppen megvan hát a kritikus tömeg, amelynek nemzetközi normák szerint is kijár(hat) az élet minden területén használható, teljesértékű anyanyelv. S valóban, a cseremisiz a Mari Köztársaság hivatalos nyelve. Ha itt befejeződhetnék az ismertetés, minden szépnék tűnne. De nem fejeződhet be.

Mariföld az Orosz Föderáció piciny államaként természetesen távolról sem teljesen szuverén köztársaság, igazság szerint viszonylagos autonómiájáért is naponta harcolnia kell, különösen, ami az őslakos marik jogait illeti. Ráadásul e népnek alig szűk fele él a köztársaság területén, s az is kisebbségben a többséget alkotó oroszok és néhány más kisebbség (tatár, udmurt) mellett. S az orosz mellett nem a cseremisiz, hanem annak két irodalmi változata, a mezei és a hegyi irodalmi nyelv a hivatalosak. Sajnos. Hogy miért sajnos, közép-európai olvasó előtt aligha lehet kérdés. Érdekesebb a *miért*, hiszen a cseremisiz nyelvjárási tagoltsága nem olyan nagy, hogy bármely két szélső dialektus beszélői többé-kevésbé meg ne érthetnék egymást. (Nemigen nagyobb az eltérés, mint egy idősb moldvai s egy várvidéki magyar beszéde közt.) De ne szaladjunk előre.

Nyelvjárások

Régebben meglehetősen mechanikusan az adminisztratív területi felosztást tették meg néprajzosok és nyelvészek a dialektális felosztás alapjául. Ez nemcsak azért volt ingatag alap, mert a valamikori orosz kormányzóságok határainak kevés köze volt a nyelvi izoglosszákhöz, hanem azért is, mert előbbieik a történelem során sokszor változtak, s a szovjet idők vége felé már tekintélyes terminológiai zűrzavar fenyegetett. Bereczki Gábor a Dialectologia Uralica konferencián (Hamburg, 1984) ismertette évtizedek alatt kikristályosodott felosztását, melyet az utóbbi időben egyre több kutató fogad el. Könyvecskémben én is e felosztást követem. Eszerint két nagy nyelvjárás-csoport különíthető el, a keleti és a nyugati. Közöttük éles határvonalat húzni lehetetlen, a főváros környékén beszélt joskar-olai nyelvjárás tipikusan átmeneti, egyes jelenségeket tekintve a keleti, míg másokat tekintve inkább a nyugati nyelvjárásokhoz áll közelebb. A baskírföldi marik nagy tömbje a keleti nyelvjárás-csoportba tartozik.

A cseremisz nyelvjárások a baskíriai területek nélkül. Nagy betűvel a főnyelvjárás- és városnevek, kis betűvel a folyó- és fontosabb nyelvjárásnevek.

A cseremiszi írásbeliség és az irodalmi nyelv létrejötte

A cseremiszi írásbeliség első emlékei a *tište* nevű írásjegyek, melyeket nyírkéregre vagy hársból készült falapokra, illetve hírvívó pálcákra róttak. Ezeknek gyakorta kultikus funkciójuk volt, az áldozati szertartásra való felhívást küldték rajtuk, esetleg többszáz kilométerre is. Ennek nyelvi tükröződése az animista istentiszteleteken ma is használt kb. 'áldozati pálcát küld' jelentésű kifejezés, jöllehet ma már közönséges levélben tudatják az istentisztelet helyét és idejét.

A jegyek nyírkéregre, illetve fába vésésének emlékét őrizheti a *wozaš* ige 'kaccol, vonalat húz, 'ró' jelentése is. (Mai jelentése 'ír'.) E jeleket használhatták a cseremiszi törzsfők és más előkelők is.

Tištesor

Kora középkori tárgyi emlékeik azonban nem ismereteseek, csak a ruhák szegélyére hímzett minták képében maradtak fenn. Ezek interpretálása bizonytalan. Eredetileg a ruha viselőjének nemzetségbeli, törzsi hovatartozását is jelölhették e jegyek, illetve bizonyos nap, növény, állat és embermotívumok a szemmel veréstől, a gonosz szellemektől védték viselőjüket.

A latin- és cirillbetűs lejegyzések múltja jóval szerényebb. Az első latinbetűs cseremiszi szómutatványok tudós utazók leírásaiból valók, közülük is legrégebbi Nicolaes Witsen *Noord en Oost Tartarye* c. kétkötetes munkájának (Amsterdam, 1692) anyaga, melyet összevetésül 325 tételes moksa-mordvin szójegyzéke mellé csatolt. Műve későbbi kiadásához Witsen Mia-tyánk-fordítást is mellékel.

A XVIII. században Nagy Péter és Nagy Katalin cárnő is szervezett nemzetközi tudományos expedíciókat óriási, s akkor még javarészt felméretlen birodalmuk megismerésére, melynek eredményeként jelentős néprajzi és nyelvi anyag gyűlt össze a cseremiszekről is (lásd a történelmi kronológiát). Ezek az anyagok nyelvtörténeti érdekességeket is rejtenek, például G. F. Müller szótárának igei paradigmáiban az eredetibb – ma csak peremnyelv-járásban élő – *miñ, tiñ* 'én, te' névmásokkal találkozunk a mai irodalmi *māj, tāj* helyén. Az expedíciókkal párhuzamosan a pravoszláv egyház térítő

tevékenységében új eszközökhöz folyamodik, az addigi nyílt, és viszonylag eredménytelen erőszak helyett misszionárius iskolákat nyitnak a Volga-vidéken. A fő oktató- majd később kiadóközpont Kazany lesz, ahol 1720-tól cseremiszek is tanultak.

Itt születik meg az 1760-as években Venjamin Pucek-Grigorovics (1706–1782), a Kazányi Papi Szeminárium vezetője irányításával az első cseremisz nyelvtan és szótár, mely végül 1775-ben Szentpéterváron jelent meg.

A *Сочинения...* szerzője kitűnően ismerhette a cseremisz nyelvet: bár a könyv munkanyelve az orosz volt, szójegyzéke russzicizmusoktól mentes, helyesírása bár kezdetleges, de következetes, ügyel a legtöbb cseremisz hangtani sajátásra. Példaanyagát több cseremisz nyelvjárásból merítette, részben a hegyiből is, láthatóan a normatív szabályozás szándékától vezérelve. A cseremisz nyelv és művelődéstörténet szempontjából különösen nagy kár, hogy Damaskinnak, a göttingai tanulmányai során kitűnő filológussá érett nyizsnij-novgorodi püspöknek 11 000 címszavas cseremisz szótára (1784) kéziratban maradt, Nagy Katalin uralkodói megfontolásai vagy talán nyelvtudományi szeszélyei miatt, ugyanis a cárnő maga is nyelvészkedett, s Damaskin jobban teljesítette feladatát parancsolójánál.

A pravoszláv misszionárius tevékenység erősödésével eldőlt, hogy a XVIII. század végén a cirillika felhasználásával vetették meg a cseremisz irodalmi nyelv alapjait. Cseremisz ábécé Albinszkij 1837-es *Черемисская грамматика*-jában jelent meg először, 39 betűt tartalmazott. Albinszkij minden mari fonémát igyekezett jelölni, azonban az oroszról idegenek jelölésére körülményes betűkapcsolatokat javasolt, mivel nem akart vagy nem tudott új karaktereket alkotni. Művét ő is normatívnak szánta, de a hegyi nyelvjárássra alapozva. Ezzel sajnálatosan eltávolodott a *Сочинения...* képviselte kezdetektől, hiszen a hegyi nyelvjárásváltozatot a mariknak csak kisebb, délnyugati csoportja beszélte.

Mindezekkel együtt felbecsülhetetlen értékű e korai munkák szerepe a cseremisz irodalmi nyelv fejlődésében. De nem feledhető, hogy ezeknek, s különösen az 1867 utáni művek megjelentetésének háttérében céltudatos térítő

СОЧИНЕНИЯ
ПРИНАДЛЕЖАЩИЯ
къ
ГРАММАТИКЪ
ЧЕРЕМИСКАГО ЯЗЫКА.

ВЪ САНКТ-ПЕТЕРБУРГѢ
при Императорской Академіи наукъ
1775 года.

stratégia húzódozott meg. 1867-ben Kazányban ezért alapították a Szent Gurij missziós társaságot, majd előbbi felügyelete mellett 1870-ben ún. Fordítói Bizottságot is létrehoztak. Ennek alapelvei közé tartozott, hogy a volgai népek anyanyelvein kiadandó szakrális irodalom csak bevezetés és előkészítés lehet az orosz nyelvű tanulmányokhoz, s a nyomtatványokban és miseszövegekben kizárólag az orosz cirill ábécé betűi használhatók. A hatékony misszionárius képzés mögötti távlati cél az őslakos népek – orosz terminológia szerint *inorogyecék* 'idegenek, hontalanok', vö. román *bozgor* kifejezés az erdélyi és partiumi magyarokra – megtérítésén túl fokozatos eloroszosításuk volt.

A Fordítói Bizottság vezetője Ilminszkij, a Kazányi Egyetem professzora lett. Ilminszkij sürgősségtelen orosz fonémákkal, pl. *ф, у, х, в* „egészítette ki” az ábécét, bizonyos mari *j*+magánhangzó fonémakapcsolatokat pedig orosz fonológiai szempontokat érvényesítve egy grafémával: *я, ю, е* jelölt, megbontva ezzel a cseremis ortográfia fonematikus alapelvét. Ilminszkij javára írandó viszont, hogy az oroszban ismeretlen *ä, ö, ü, η* jelölésére megengedte az *ä, ö, ü, η* betűk használatát. A fordításoktól tisztaságot és közérthetőséget követelt, s tudósként belátta, hogy e grafémákra szükség van. Jellemző, hogy utóbbi betűket a Pétervári Egyetem, melynek döntő szava volt az új cirillalapú írásrendszerek engedélyezésében, mereven ellenezte. A fonematikus helyesírási elv az észti Mihkel Weske (1830–1890) javaslatai nyomán, 1893-ban vált következetessé: Weske a *ja, jo, ju, ji, je, jö, jü, jē* fonémakapcsolatokat következetesen két grafémával jelölte: *üa, üo, üy, üu, üэ, üö, üÿ, üы*. (Weske 1887-től haláláig a Kazányi Egyetem finnugrisztikai vendég-tanára volt, a mari nyelvjárások kiváló kutatója. Korábban Magyarországon is járt, Vikár Bélától nyelvünket is tanulta.)

A fordítói munka fellendülésével 1870 és 1899 között már nyolcvan kötet jelent meg: bibliafordítások, hittanok, ábécéskönyvek. A kiadványokban hol a mezei, hol a hegyi nyelvjárást használták, sőt Ilminszkij harmadikként még a *восточный* 'keleti' norma létrehozását is megkísérelte. A nyelvjárási tagoltság irodalmi nyelvi szintre emelésének világos oka volt: a Gurij céljaiért hatékonyabb volt nemzetileg megosztott térítőkkal küzdeni. A kazányi korszak eredménye a cári központosító törekvések szempontjából így is meglehetősen keserű falat lett: a papi szemináriumban s más iskolákban megszületett a mari értelmiség, mely 1905-re megteremtette a nemzeti nyelvű művelődés és szépirodalom elvi lehetőségét. Albinszkij, Ilminszkij és sok-sok fordító munkatársuk tevékenységét e szempontból elismerés illeti.

A pravoszláv térítői munka nyelvi hagyományaival a Valerjan Vasziljev, írói nevén *Üpāmarij* szerkesztette *Марла календарь* (Mari kalendárium) szakított. 1907 és '13 között hét száma jelent meg. Az évkönyveket a legjámborabb olvasni tudó mari is élvezettel forgathatta, de a nemzeti értelmiség összefogásának fóruma, a szépirodalom bölcsője is volt egyben. A

kalendárium tkp. a Weske-féle helyesírási reformjavaslatot ültette át a gyakorlatba, sőt az orosz kölcsönzések mari fonológiához igazításával túl is ment azon. A kalendárium helyesírása 1938-ig maradhatott használatban. Szerzői szerint a nyelvjárások közti különbségek nem áthidalhatatlanok, s a mesék, legendák, népdalok kincseiből merítés könnyítheti az egységes irodalmi nyelv létrehozását.

1917 telén Lenin kinyilvánította a nyelvek egyenlőségét. Az 1920. november 4-én létrehozott Mari Autonóm Területen az orosz mellett a mari használatát is kötelezővé tették az intézményekben. A húszas évek eleji éhínségek csillapodtával e korszak áttörést hozott a mari nyelv fejlődésében, a könyv- és folyóiratkiadásban, általában a művelődés minden területén. Sajnos az egységes irodalmi nyelv létrehozása mégis álom maradt. A népművelők 2. küldöttgyűlésén 1925-ben Mitjukov hegyi cseremiszt küldött anyanyelvjárása jogairól beszélt, és irodalmi nyelvi státust sürgetett számára. Nyelvészeti szempontból egyértelmű volt, hogy lehetséges egységes mari irodalmi nyelv létrehozása, azonban néhányan nem tudták elválasztani a nyelvjárási értékörzést az egységes irodalmi nyelv nemzeti sorskérdésétől. E „lokálpatriotizmus” pedig találkozott a megfelelő moszkvai politikai körök támogatásával. A birodalmi gondolat tehát vörös köntösben sem aludt sokáig, s a nyelvpolitikában menten érezte hatását.

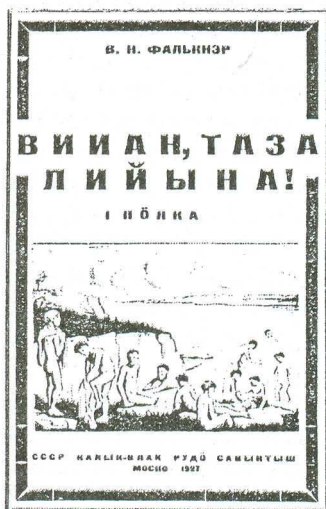
Fanyarra sikeredett a mari nyelv latinbetűssé tételének kísérlete is. Az új ábécék latinizációját a Szovjetek Központi Új Ábécé Bizottsága irányította. Bár a cseremiszre a latinbetűs írás nyelvészeti szempontból kitűnően megfelelné, s bár 1930-ban Karmazin mari nyelvtudós javaslatait széles körben propagálta – javaslatai egyébként nem voltak kifogástalanok –, azok nem találtak kedvező fogadtatásra, hiszen a cseremisznek már jelentős írásbelisége és tökéletesített cirill ábécéje volt. Időközben az orosz ideológiai háttér is megváltozott, s a harmincas évek első felében ez a kérdés elült. Ebben része volt a központból jövő gondolatok iránti bizalmatlanságnak is, hiszen a mari értelmiség nagy részében elevenen élt, miért nem jöhetett létre egységes irodalmi norma.

Mindezzel együtt a cseremiszt nyelv rohamos léptekkel haladt a modern európai kultúrnyelvvé válás útján az 1917 októbere utáni két szűk évtizedben. A közéleti és tudományos szókincs az értő nyelvújítással, szóképzéssel, összetétellel, jelentésbővítéssel, nyelvjárási szavak köznyelvivé tételével és archaikus szavak felelevenítésével nagyon jelentősen gazdagodott. Sőt szóteremtéssel is: az *eŋ kuyu kajăk* 'legnagyobb madár' összevonásával keletkezett az *ekukaj* 'strucc' szó. Hasonló módon született például a *szerv* (testrész), *pěldakěp*, *levěltăr*, *elektromossăg*, *anód* jelentésű szó, sőt a természet jelentésű *pürtüs* szó is. A nyelvészek többsége azonban a természetesebb szóalkotási módokat helyesebbnek tartotta. Összetétellel kelet-

keztek például a *szóító, szóképzés, névmás, költemény, irodalmi nyelv, áram, lóerő, munkabér, árucseré, étkezde, szálloda, bélrendszer, újszülött, földgömb, heglánc* jelentésű szavak. A szótár viszont a *mut* 'szó' -er képzős alakja, az -er kb. 'hely' jelentésű képzőelem, vö. *kue* 'nyírfa', *pünző* 'erdeifenyő' → *kuer* 'nyíres, nyírerdő', *pünz'er* 'fenyves, fenyőerdő'. Gyakran használták a nomen actionis -*maš* képzőjét is: például a *parancs, színdarab, csatlakozás, számla, vétel, eladás, jelenség, hirdetés, gyűlés, kicsinyítés, nagyítás* jelentésű szavak mind ezt a képzőelemet tartalmazzák.

A nyelv használati szférája rendkívül kitágult: csillagászati, geológiai, botanikai, zoológiai, népegészségügyi népszerűsítő tudományos munkák és tankönyvek is napvilágot láttak, a természettudományos művek részben orosz eredetiből fordítva, azonban például *Üpömarij* kiváló iskolai földtörténeti tankönyvet írt.

Falkner és Üpömarij egy-egy tankönyvének címlapja

A korszak szépirodalmi termése is igen gazdag, bár ennek jó része ideológiai színezetű volt, a szovjet korszak eljövetele fölötti öröm, a Lenin iránti hála időnként túlsordult bennük. Talán ezért is döbbenetesen váratlan, ami néhány évi előkészítés után Sztálin Szovjetuniójában 1937–38-ban lejátézdott: a mari értelmiség vezető rétegét likvidálták különféle nevetséges vádakkal vagy egyszerűen statáriálisan – valóban csak egy-egy hírmondójuk maradt –, de még a nyelvből is száműzték a burzsoá nacionalizmus vádjával

mindent, amit csak egy nyelvből száműzni lehet. Betűket, szavakat, ragokat, képzőket, mondat szerkezeteket. A *Mari kalendárium* teremtette helyesírási hagyományt, a cseremiszi nyelvújítás nagyszerű eredményeit részben „reform” címszavú politikai határozatok fejezték le, részben „feledésbe merültek” a rettegés légkörében. A terrorisztikus változtatásra jellemző, hogy a legnagyobb mari napilapnak 1938. július 2-án mindennemű előkészítés és bejelentés nélkül, két lapszám között, azaz néhány óra alatt kellett az „új világra” átállnia. A ténylegesen oktrojált nyelvváltoztatások közé tartozott az ábécé és az ortográfia visszaoroszosítása, visszatért a *я, ю, е* betű is. A művelt szókincsből igyekeztek száműzni a mari nyelvújítási szavakat, pl. a *šanž̄e* 'tudomány', *ušem* 'társaság, szövetség', *saw̄aktaš* 'nyomtat', *muter* 'szótár', *šarn̄akt̄aš* 'emlékmű', *unayudo* 'szálloda', *wūdorwa* 'turbina', *wujwođa* 'független' szavakat is a megfelelő oroszral kellett helyettesíteni, a feledésbe merült, presztízstüket vesztek közé tartozott a későbbiekben pl. a *počelamut* 'költemény' szó. A változtatásokkal a mari nyelvet fokról-fokra az oroszhoz akarták közelíteni, s ennek érdekében nyelvi presztízst is igyekeztek aláásni.

Új kezdetekről csak az ötvenes évek közepétől beszélhetünk. Az 1937–38-ban likvidáltakat 1956-ban rehabilitálták, a nyelvi horrorcselekményeket azonban nem annullálták, legfeljebb szelídebb mederbe terelték az oroszosító kultúrtörökvéseket. A cseremiszi nyelv történetének egyébként is nagy tragédiája, hogy minden korszakban előről kell kezdeni az építkezést, hiányzik tehát a korszakok közti koherencia. Az új kor több ponton nem közelíthette meg a húszas évek eredményeit, elsősorban politikai okokból. A történeti és a leíró nyelvészet terén azonban kitűnő monográfiák sora látott napvilágot, mivel számos szakember Tartuban, Pétervárt vagy Moszkvában is tanulhatott általános és finnugor nyelvészetet.

Aggasztó viszont e korszakban a mari nyelv fokozódó háttérbe szorulása, ami az élettér megváltozásával, a terjedő kétnyelvűséggel, s részben a nyomukban kibontakozó kulturális nihilizmussal magyarázható. És természetesen az anyanyelvű iskoláztatás és művelődés térben és korcsoportokban korlátozott voltával. A hatvanas évektől ezzel együtt egy központból sugalmazott és máig ható káros ideológia is megjelent, amely sajnos még külföldi tudósok közt is visszhangra talált: „azért nem lehet a cseremiszi nyelv igazi államnyelv és a tudományok nyelve, mert hiányos szókincsénél fogva eleve alkalmatlan erre”. Érdekes azonban, hogy a kétnyelvűség általánossá válása előtt, még a korai Brezsnyev-érában is lehetséges volt például elemi iskolai matematika és geometria tankönyvek kiadása, növénytermesztési-állattenyésztési, állategészségügyi kiadványok megjelentetése. Egyébként bármely nyelven minden szükségeset ki lehet fejezni, csak a lehetőséget kell megadni hozzá. Ezt Bessenyei György számunkra már *Magyarságában* gyönyörűen leírta. Más-

részt az ún. primitív nyelvek szókincse sokszor igen-igen gazdag, csak természetesen más területeken, mint a gazdag múltú irodalmi nyelveké. Harmadrészt csak a betiltott cseremisiz szavak garmadájahoz kellett volna visszanyúlni, ami viszont gyakorlatilag tilos volt egészen a kilencvenes évek elejéig.

A kilencvenes évek, a mögöttünk lévő évtized túlságosan közeli ahhoz, s információnk is kevés, hogy átfogóan értékeljük. Ekkor sok szempontból (nyelvújítás, nyelvi purizmus, sőt az egységes irodalmi nyelv szükségességének, a latinizáció kérdésének fölvetése) a húszas évek hagyományai kezdtek felelevenedni, bár az ortográfia átfogó „visszakalendáriumosítása” még várat magára. Új szín is került a palettára: a nagyvilág már nemcsak az orosz nyelv közvetítésével tárul ki. A rokon nyelvek és kultúrák is elérhetőbbé váltak. Különösen Finnország tesz sokat a mari kapcsolatokért, és saját nyelve-kultúrája megismertetéséért Mariföldön. A kilencvenes évek Oroszországában fölcsillant a remény, talán a föderáció központja is tudatában van annak, hogy a területén élő tengernyi nép kultúrkincse mérhetetlen gazdagságot jelent, míg a gyökerüket vesztett, (kultúr)nihilista tömegek destabilizáló tényezők.

Olvasmányok

1. lecke

Палыме лиймаш

Палыме лийына: мыйын лүмем: .....

Мый ялыште/олаште илем. / Мый ..... -ште/
-што/-штö илем.

Мый ..... ияш улам, университетыште тунемам.

Мыйын шинчам канде/ужарге/күрен/сур/шеме.

– Мый вашке каем: тый кодат але кает?

– Мый каем, эрла толам.

– Тугеже чеверын!

– Чеверын!

Szavak

пала	vrб2*	'tud, ismer'	шинча	sbs	'szem'
лиеш	vrб1	'lesz'	вашке	adv	'hamarosan'
мый	prn	'én'	кая	vrб2	'megy'
лүм	sbs	'név'	тый	prn	'te'
ял	sbs	'falu'	кодеш	vrб1	'marad'
ола	sbs	'város'	але	cjt	'vagy'
ила	vrб2	'él'	эрла	adv	'holnap'
ияш	adj	'éves'	толеш	vrб1	'jön'
улам, уло	vrб1	'van'	тугеже	adv	'akkor'
университет	sbs	'egyetem'	чеверын	adv	'viszontlátásra'
тунемеш	vrб1	'tanul'			

*A rövidítésjegyzéket l. a 98. oldalon.

Kifejezések

палыме лиймаш 'ismerkedés', палыме лийына 'ismerkedjünk meg'

Színnevek: канде 'kék', ужарге 'zöld', күрен 'barna', сур 'szürke' шеме 'fekete'. A szövegben elő nem fordult fontosabb színek: йошкарге 'piros', нарынче 'sárga', ошо 'fehér'.

Közmondás

Каेत гын – ужат, ужат гын – палет. 'Ha útnak indulsz, látni fogsz, s ha látsz, tudásod gyarapodik.' [tkp. Ha mész, látsz, s ha látsz, tudsz.]

Kommentár

1. A két igeragozási sor

A cseremisiz igék ragozása egyszerű, összesen két típusuk van. Adott ige típusát legkönnyebb az IndPraesSg3 alak alapján megjegyezni, ezért a mari szótáraktól eltérően ezt adjuk meg. Az első ragozási sorban a személyrag -eš, a másodikban -a, pl. *toleš, ila*. A cseremisiz és a magyar igei személyragok között nagymértékű anyagi egyezés van: cser. Sg1 -m ~ m. -m, cser. Sg2 -t ~ m. -d, cser. Pl1 -na ~ m. -nk, cser. Pl2 -ta/-da ~ m. -tok

2. A létige

A magyarhoz hasonlóan két létige van, s ezek etimológiailag is megfelelnek a magyar fordításnak: *ulam, ulat, ulo, ulāna, ulāda, ulāt* 'vagyok, vagy' stb., ill. *lijam, lijat, liješ, lijāna, lijāda, lijāt* 'leszek, leszél' stb.

3. A személyes névmás

Egyes és többes szám első és második személyben a magyar személyes névmásokkal azonos töre megy vissza, harmadik személyben megegyezik a távolra mutató névmással. (Lekicsinylően a magyar *az, azok* névmásokat is használhatjuk 'ő, ők' jelentésben – egyébként pedig a mutató névmások használata prn prs Sg/Pl3 funkcióban közönséges a finnugor nyelvekben, pl. finn *se, ne* 'ő, ők'.) A magyar esetében az összes névmás a rekonstruált PU névmások folytatása. A Pl-ra vö. pl. a HB. *latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc* mondatát vagy a székelj nyj. *ma is élő mük, tiük* névmási alakjait.

Mezei cseremisiz alak	Magyar alak	PU rekonstruktum
<i>māj</i>	én	*me
<i>tāj</i>	te	*te
<i>tuđo</i>	ő	*se
<i>me</i>	mi	*mek
<i>te</i>	ti	*tek
<i>nuno</i>	ők	*sek

4. A birtokos személyjel

A birtokviszonyt a birtokon a magyarral funkcionálisan és túlnyomórészt (PxSg1, Sg2, Pl1, Pl2) etimológiailag is rokon birtokos személyjelek (személyragok) fejezik ki. A teljes birtokos szerkezet a magyarban csak többszörös

birtokos szerkezet esetén használt teljes szerkezettel azonos, de a mariban előfordul a csak genitívuszragos változat is, főnévi birtokos esetén.

<i>maskan müjžö</i>	Sbs+GenCx+PxSg3
'a mackó(nak) a méze'	Sbs+GenCx+PxSg3
<i>maskan müj</i>	Sbs+GenCx kb. 'mackóé méz'

5. A jelző és a jelzett szó viszonya

A jelző a jelzett szóval a magyarral megegyezően nincs egyeztetve, tehát a determináns alaptagja számától és esetétől függetlenül Sg Nom-ban marad: *tamle eņâž* 'finom málna', *tamle eņâžžēm* 'finom málnát', *tamle eņâž dene* 'finom málnával', *tamle eņâž-wlak* 'finom málnákat'.

Feladatok

1. Milyen, a nyelvek őstörténetéről árulkodó jelenségre következtethetünk az alábbi hármaskból? (A félkövérrrel szedett betűk árulkodnak.)

мый – улам – мыйын кидем, тый – улат – тыйын кидет, ill. vö. a HB. kommentárban idézett mondatát is!

2. Az alábbiakban egymás mellé állítjuk a finn, a votják, a magyar, a mezei cseremisz irodalmi nyelvi és a vjatkai cseremisz nyelvjárási PxSg1, PxSg2 alakokat. Melyik cseremisz változat lehet az ősi és miért?

Finn	Észt	Votják	Magyar	Mezei cser.	Vjatkai cser.
<i>minä</i>	<i>mina</i>	<i>mon</i>	<i>én</i>	<i>mâj</i>	<i>miñ</i>
<i>sinä</i>	<i>sina</i>	<i>ton</i>	<i>te</i>	<i>tâj</i>	<i>tiñ</i>

3. A 'híd' jelentésű szót adjuk meg két mai balti irodalmi nyelven, illetve két mai balti finn irodalmi nyelven. Egyik csoport a másik elődeitől igen-igen régen kölcsönözte ezt a szót. Melyik melyiktől? (A helyes válaszhoz előbb a 2. feladat adatait kell tanulmányoznia.)

litván *tiltas*, lett *tilts*, finn *silta*, észt *sild*

(A litván és a lett nyelv az indoeurópai nyelvcsalád balti ágába tartozik.)

2. Ieske

Кутырымаш

- Тендан лүмда кузе?
- Вуеш ида нал, мый марла ом кутыро.
- Те кө улыда?
- Мый студент/туныктышо улам.
- Кушто тунемыда/туныктеда?
- Университетыште, мадяр (венгр) йылмым.
- Поро кече лийже! Тый куш кает?
- Поро кече, поро кече! Мый кевытышке каем. Эрлалан шуко кочкыш күлеш. Йоча-влак Йошкар-Ола гыч толыт.
- Мом налнеда?
- Кок литр шöрым.
- Эше мом?
- Куд муным. Шопо олмада мош (мыняр) шога?
- Вич тенгем.
- Ик килом налнем.
- Тиде чыла?
- Тау, чыла.

Марла лудмаш

Марала лудмаш: иктыт, коктыт, кумыт, нылыт, визыт, кудыт, шымыт, кандаше, индеше, лу.
Пеле.

Szavak

ку-	prn	'ho-'	күлеш	vrbl	'kell'
марла	adv	'cseremiszü'	йоча	sbs	'gyerek'
ом кутыро	vrbl	'nem beszélek'	мо	prn	'mi'
кө	prn	'ki'	налеш	vrbl	'vesz'
поро	adj	'jó'	литр	sbs	'liter'
кече	sbs	'nap'	студент	sbs	'egy. hallg.'
кевыт	sbs	'bolt'	туныкта	vrbl	'tanít'
эрла(лан)	adv	'holnap(ra)'	мадяр, венгр	adj	'magyar'
шуко	num	'sok'	йылме	sbs	'nyelv'
кочкыш	sbs	'étel'	шöр	sbs	'tej'

эше	adv	'még'	тенге	sbs	'rubel'
муно	sbs	'tojás'	тиде	prn	'ez'
шопо	adj	'savanyú'	чыла		'minden'
олма	sbs	'alma'	тау		'köszönet,
шога	vrb2	'áll'			köszönöm'

Kifejezések

Поро кече лийже! 'Jó napot kívánok!' [tkp. Jó nap legyen!]

еуеш уда нал 'bocsásson meg' [tkp. fejébe ne vegye]

A szövegben elő nem fordult legfontosabb köszönések: *Поро эр!* 'Jó reggelt!', *Поро кас!* 'Jó estét!'

Közmondások

Шулдо колын лемже шопо. 'Olcsó húsnak híg a leve.' [tkp. Olcsó hálnak savanyú a leve.] *Каласет – ший, от каласе – шортньö.* 'Hallgatni arany.' [tkp. Szólsz – ezüst, nem szólsz – arany.] *Кö ок ыште, тудо ок коч.* 'Aki nem dolgozik, ne is egyék!' [tkp. Ki nem dolgozik, az nem eszik.]

Kommentár

1. Névmástövek

A magyar és a cseremisiz névmástövek nagymértékben hasonlítanak egymásra. A kérdő és vonatkozó névmástövek a *kö* 'ki', *mo* 'mi' és *ku-* 'ho-', amelyek a határozatlan, általános és tagadó névmás alapját is képezik, pl. *ala-kö* 'valaki', *keč-moqaj* 'bármilyen', *ñiyuze* 'sehogy(an)'. E névmásokhoz esetragok járulhatnak, csakúgy mint a személyes névmásokhoz: pl. *ala-köm* 'valakit', *ala-γušto* 'valahol', *mäjēm* 'engem'.

2. Esetragok

A cseremisizben sem könnyebb meghatározni az esetragok pontos számát, mint a magyarban. (A magyarban 17–24, a cseremisizben 9–13 van belőlük.) Anyanyelvünkötől eltérően nemcsak a képző és esetrag, hanem esetrag és névutó határa sem mindig világos, pl. a szövegben előforduló *зыч* '-ból/-ből' jelentésű morféma a helyesírás szerint névutó, holott számos tulajdonsága a határozóragokkal rokonítja, és történeti szempontból is rag. A mezei irodalmi kilenc eset: nom, acc, gen, dat, lat, illat, iness, komp, instr-komit. A hegyi irodalmi nyelvben ehhez járul tizediknek a karitívusz. A magyarban is, cseremisizben is van jónéhány irányjelölő névutóhármass, mely fosszilizálódott, az esetrendszerben meg nem jelenő, régi (primér) esetragot tartalmaz:

šengek(e) – šengjelne – šengeč 'mögé – mögött – mögül'. A *-kE* latívuszrag a magyar *elő-ő-jének a megfelelése*, míg a *-ne* viszont a magyarban produktív *-N* szuperesszívuszragé. Lokatívuszi *-t* esetragunk a mezősegi és a székely nyelvjárásterületet leszámítva teljesen visszaszorult, szintén csak névutókban, határozószókban jön elő: *itt-ott, hanyatt, alatt*. A honnan irány esetragjai közül a cseremiszt az uráli **-TA* ablatívusz, a magyar pedig a (finn)ugor **-l* ablatívusz folytatása.

Jelöletlenség. Egyes esetragok, elsősorban az akkuzatívusz és a genitívusz, bizonyos mondattani helyzetekben jelöletlenek lehetnek: *veszem a kalapom, ez az ital hűtve fogyasztandó*, vö. *fogyaszt vmit*, vagy más verbum infinitum, különösen infinitívusz előtti tárgy a (nép)költészetben és a régiségben: „*Ő el van, ő el van/ E rózsza mezőbe./ S e rózsza mezőbe/ Rózsza virág szedni, /Rózsza virág szedni, Bokréta kötni.*” (A két kápolnavirág, Klézse, 1955), ill. *És dícséret mondván, kimenének Olivetnak hegyére.* (MünchK. Mt 26:30);

A cseremiszt akkuzatívusz jelöletlenségének lehet morfológiai oka is, az *-m* tövéghangzós vagy PxSgl-es szóvégre ráértik az *-m* ragot: *kiđem* 'kezem vagy kezemet'.

3. A többesjel

A mari többesjelek többnyire igen testesek. A mai mezei irodalmi norma szerinti jel *-лак*. Régebbi szövegekben azonban *-шамыч* volt. A hegyi irodalmi alak *-ла/-лă*. A magyarban előforduló, finnugor eredetű *-k* ill. *-i* – vö. *fi. menen:menemme < *menemmek* 'megyek:megyünk', vö. még HB. *vogmuc* sőt mai moldvai *-muk/-mük*; *fi. majassa:majoissa* 'házban:házakban' m. *barátaink* – többesjelnek a cseremisztben nincs kimutatható megfelelése.

Van viszont a cseremisztben egy korlátozott használatú, finnugor eredetű *-n* névmási többesjel: *tiđe:nine* 'ez:ezen', *tuđo:nuno* 'az:azok', vö. *fi. tämä:nämä*, ill. *tuo:nuo* 'ua.', Emd. *t'e:ñe* 'ez:ezen', *tona:nona* 'az:azok'.

4. A jelek és ragok kapcsolódásáról

Az esetrag és/vagy a birtokos személyrag a többesjelet követi: *йооча-лак/на/м* 'gyerek|ei|nk|et'. (A cseremisztben nincs külön birtoktöbbséjtő jel.) Az esetragok és birtokos személyragok kapcsolódásában kétféle sorrend alakult ki: az ún. grammatikai esetek a birtokragok után állnak, míg a helyjelölő esetek megelőzik ezeket. Birtokragos datívuszban mindkét sorrend lehetséges. Megjegyzendő, a birtokragozott névutók esetében a magyarban is „fordított” a kapcsolódási sorrend: *al/ám: al/att/ám: al/ól/ám, al/ád: al/att/ád: al/ól/ád* stb.

5. Tagadó ige

Minden egyes cseremisiz állító igealaknak van tagadó párja. A tagadó ige tagadószaván megjelennek az idő- és módjel-információk. Ennek következtében a tagadó partikula után a mód vagy időjeles állító alakkal szemben az igező áll, pl. *tolām kođem*, kivéve az egyszerű I. múlt időt, ahol az igenévi alapalak, *tolān, kođen*, a tagadó forma előtt jelenik meg: *tolān omāl, tolān otāl*. Összességében tehát a cseremisiz tagadó ige is ugyanannyi információt tartalmaz, mint egy tagadott magyar igealak, csak más eloszlásban.

<i>kođem</i>	<i>om kođe</i>	<i>kođāšām</i>	<i>šām kođe</i>
<i>hagyom</i>	<i>nem hagyom</i>	<i>hagyām</i>	<i>nem hagyām</i>

Eldöntendő kérdésre válaszolhatunk a tagadó ige önálló alakjaival is, ezek kijelentő mód jelen időben eltérnek az igező elé kerülő formától: (*tāj*) *tolat mo?* 'Jössz-e?' *oyām* 'Nem.'

A magyar nem ismeri a tagadó igeragozást, azonban ennek nyomai a legtöbb uráli nyelvből kimutathatók.

Feladatok

1. Az alábbiakban finn, magyar és cseremisiz birtok- és esetragos formákat vetünk össze. Ezek alapján vajon a Px+Cx vagy a Cx+Px sorrend lehet az eredetibb és vajon miért? Az idegennyelvű példák jelentése a magyarokéival azonos.

Finn	Magyar	Cseremisiz
<i>kātesi</i>	<i>kezedet</i>	<i>kiđetām</i>
tō Cx Px	tō Px Cx	tō Px Cx
<i>talossani</i>	<i>házamban</i>	<i>pörtāštem</i>
tō Cx Px	tō Px Cx	tō Cx Px
<i>minun luokseni</i>	<i>hozzám</i>	<i>mājān đekem</i>
prn prs gen+tō Cx Px	Cx Px	prn prs gen+Cx Px
<i>minun takanani</i>	<i>mögöttem</i>	<i>mājān šengelnem</i>
prn prs gen+tō Cx Px	tō Cx Px	prn prs gen+tō Cx Px

2. Milyen szabályos hangmegfelelés rajzolódik ki az alábbi ismert példák alapján, szókezdő helyzetben?

Cseremis	Magyar
<i>koðeš</i>	<i>hagy 'marad'</i>
<i>kut</i>	<i>hat</i>
<i>kuš</i>	<i>ho/vá</i>
<i>kõ</i>	<i>ki</i>
<i>küleš</i>	<i>kell</i>

3. Miért nem bizonyíték szabályos hangmegfelelésre a cser. *кило* ~ m. *kiló* pár?

4. Mit állapíthatunk meg a 'nyolc' és 'kilenc' jelentésű számnevek eredetéről a cseremis, a finn és a zürjén példák alapján?

Mezei cseremis	Finn	Zürjén
<i>ik</i>	<i>yksi</i> (Gen <i>yhden</i>)	<i>eʹik</i>
<i>kok</i>	<i>kaksi</i> (Gen <i>kahden</i>)	<i>kik</i>
<i>kandaš</i>	<i>kahdeksan</i>	<i>kekjamis</i>
<i>indeš</i>	<i>yhdeksän</i>	<i>ekmis</i>

NB! A cseremis példákhoz: votják és zürjén irodalmi nyelven a 'tíz' *das* alakú.

3. lecke

maska

ožno ilen ik tulāk wate. ikana tulāk wate, izi erylžām wüden, čodra pokšalnāse aṇaškāže türedaš kaja. mija ḡa türedaš tūṇaleš.

keneta maska tolān šoyaleš. maska onžāl jolžām, purlažām, watālan šujalta. wate maskam onžaleš. maskan kopaškāže kuyu ukš puren. wate umāla: maska tutlan kopaž ḡāč ukšām luktāktāneže. wate ukšām šupšān lukteš. maska watān komdāšan leježām naleš ta čodraške kuržān kolta. iziš lijmeke, maska lejež tič mūjām konda ḡa tulāk watālan pua.

(A népmese mari szövegének forrása: Bereczki Gábor: Cseremisiz (mari) nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest. 1980. 13. l.)

Кутырымаш

- Те марла умыледа?
- Мый изиш умылем, но кутырен ом керт.
- А мадырла (венгрла) кутыреда?
- Изиш кутырем.

Szavak

<i>ožno</i>	adv	'régén'	<i>jol</i>	sbs	'láb'
<i>tulāk</i>	adj	'árva, özvegy'	<i>purla</i>	adj	'jobb'
<i>wate</i>	sbs	'asszony'	<i>šujalta</i>	vrbl	'nyújt'
<i>ikana</i>	adv	'egyszer'	<i>onžaleš</i>	vrbl	'néz, pillant'
<i>izi</i>	adj	'kicsi'	<i>kopa</i>	sbs	'mancs'
<i>eryl</i>	sbs	'fiú'	<i>kuyu</i>	adj	'nagy'
<i>wüda</i>	vrbl	'vezet'	<i>ukš</i>	sbs	'tüske'
<i>čodra</i>	sbs	'erdő'	<i>pura</i>	vrbl	'bemegey'
<i>pokšalne</i>	pop	'közepén'	<i>umāla</i>	vrbl	'ért'
<i>aṇa</i>	sbs	'szántóföld'	<i>šupšān lukteš</i>	cvb	'kihúz'
<i>türedaš</i>	vrbl	'arat'	<i>komdāšan</i>	adj	'fedeles'
<i>mija</i>	vrbl	'megy'	<i>lejež</i>	sbs	'bödön'
<i>ḡa</i>	cjt	'és'	<i>kuržān kolta</i>	cvb	'elszalad'
<i>tūṇaleš</i>	vrbl	'kezd'	<i>tič</i>	adj/adv	'tele'
<i>keneta</i>	adv	'hirtelen'	<i>mūj</i>	sbs	'méz'
<i>maska</i>	sbs	'medve'	<i>konda</i>	vrbl	'hoz'
<i>šoyaleš</i>	vrbl	'áll'	<i>pua</i>	vrbl	'ad'
<i>onžāl</i>	adj	'mellső'	<i>kepmew</i>	vrbl	'-hat/-het'

Kifejezések

iziš lijmeke 'kis idő múltán'; *maska lejež tič muijōm konda* 'a mackó teli bödön mézet [tkp. bödön teli mézet] hoz'

Közmondások

wüōdš puren kajde ijaš ot tunem. 'Ha nem mész be a vízbe [tkp. vízbe menetlenül] nem tanulsz meg úszni.' *Кок маска ик вынемыште илен озым кепм.* 'Két medve egy barlangban nem élhet.' ~ Két dudás egy csárdában nem fér meg.

Kommentár

1. Határozói igenév

Az állító alak képzője vrb1 esetén *-ən* vrb2 esetén *-en*, a tagadóé *-te/ðe*, mely az ige tövéhez járul. A cseremisiz határozói igenév egyben az egyszerű múlt idő Sg3 alakja is. Az igenevek ragozott igealakok építőelemeként a magyarban is közönségesek: *-t/-tt* jeles múlt idejű paradigmánk a befejezett (múlt idejű) melléknévi igenévre épül. A főleg a reformkori sajtóban felbukkanó szintetikus jövő idő pedig nem más, mint a melléknévi igenév beálló (jövő idejű) alakja személyragozva: *adandok/adandom/adandalak, adandasz/adandod* stb. Vö. még a magyar főnévi igenév ragozását is: *el kell mennem, el kell menned* stb.

2. Igeidők

A magyarhoz hasonlóan múlt és jelen időt különböztetünk meg, jövő időt nem időjellel, hanem analitikus szerkezettel vagy időhatározó+jelen idejű igével fejezhetünk ki: *mođaš tuijalam* 'játszani fogok', *kastene mođam* 'este játszom'. A cseremisiz *tuijaleš* ige 'kezd' jelentésű, pontos megfelelőjét találjuk a Nagyszombati Kódexnek e mondatában: *maydan nehezebbet kezd ennel hallani, micoron az igaz biro azt kezd mondani.* A kezd, hozzá-kezd segédigét a magyarban kiszorította a hasonló jelentésű '(hozzá)fog'.

A jelen idő a magyarhoz hasonlóan dominánsan időjel nélküli, jelöletlen forma, eltekintve a vrb1 Sg3 *-eš* végződésétől. (A magyarban az IndPraes ragozásában sporadikusan fellépő *-sz-* minden bizonnyal praesensjel.)

Az egyszerű I. múlt idő alapalakja azonos a határozói igenévével, a személyragok pedig az Sg3 $\emptyset$ -től eltekintve megegyeznek a jelen idejűekkel.

3. Óhajtó mód (*Desiderativus*)

-*ne* jele a magyar -*ná/-né* feltételes módéval azonos. (Egyes esetekben a cseremiszből is feltételes módot jelent, ennek kifejezésére a cseremiszből azonban inkább egy kétfunkciós analitikus igealakot használ: *tunemam âl'e* 'tanultam' vagy 'tanulnék'.) A módjelet az igei személyragokkal nagymértékben egyező, és mint korábban láttuk, velük egy töről sarjadt birtokos személyragok követik: *kođânem*, *kođânet*, *kođâneže/ ânem kođo*, *ânet kođo*, *âneže kođo* 'hagyni szeretném/óhajtom' stb., ill. 'nem szeretném/óhajtom hagyni' stb. Erre a morfológiai jelenségre l. a magyarban a főnévi igenév ragozását.

4. A páros igékről (*converba*)

Ezek a magyarban szokatlan szerkezetek általánosak a Volga-Káma-vidék nyelveiben. Elsősorban az alapigéhez képest más aspektusú határozói igenév + ragozott igealak szerkezetű formákat lehet a páros igékhez sorolni. Tehát a magyar *jön-megy*, *tesz-vesz*, *lót-fut*, *csetlik-botlik* típusú összetett igék nem tartoznak ide.

a. Az alapige aspektusát a páros ige módosítja, leggyakrabban perfektív-rezultatívvá teszi.

Szerkezete: főige határozói igeneve + jelentésében absztrahálódott, ragozott segédige *kuržeš* 'fut' *kolta* 'dob, küld' *kuržân kolta* 'elfut'; *šupšeš* 'húz' *lukteš* 'eltávolít' *šupšân lukteš* 'kihúz'. További példák a *kolta* segédigével: *jüân kolta* 'megszik', *kočkân kolta* 'megeszik', *šortân kolta* 'elsírja magát', *jêwârten kolta* 'megöri'.

b. A páros ige ikerszó, előtagja határozói igenév, utótagja ragozódik (az utótag jelentése nem absztrahálódott): *mijen toleš* 'kb. megjárja az utat' [tkp. menve jön], *mijen pura* 'elesik' [tkp. bemenne megy].

c. Formailag a ható igés cseremiszből szerkezet is páros ige: *luđeš* 'olvas' *kerteš* '-hat/-het'

<i>luđân</i>	<i>kertam</i>	'olvashatok /-om'
	<i>kertat</i>	'olvashatsz /-od'
	<i>kerteš</i>	stb.
	<i>kertâna</i>	
	<i>kertâđa</i>	
	<i>kertât</i>	
<i>luđân</i>	<i>om kert</i>	'nem olvashatok /-om'
<i>luđân</i>	<i>ot kert</i>	'nem olvashatsz /-od' stb.

A páros igék ragozása megegyezik a ható ige itt bemutatott ragozásával.

Feladatok

1. Milyen szabályos hangmegfelelés rajzolódik ki az alábbi példák alapján? Milyen helyzetben? (A megfelelések jelentését csak akkor adom meg, ha a magyarétól eltérnek.)

Cseremisiz	Magyar	Finn	Vogul	Votják
<i>wüda</i>	<i>vezet</i>	<i>vetää 'húz'</i>	–	–
<i>kit, kiδ-</i>	<i>kéz, keze-</i>	<i>käsi, käte-</i>	<i>ket</i>	<i>ki</i>
<i>wüt, wüδ-</i>	<i>víz, vize-</i>	<i>vesi, vete-</i>	<i>vüt'</i>	<i>vu</i>
<i>!! müj</i>	<i>méz</i>	<i>mesi, mete-</i>	–	<i>mu</i>

2. Mi lehet a felsorolt páros igék igazi jelentése? (Zárójelben csak a nyersfordítást adom meg.)

<i>čorješten kaja</i>	(repülve megy)
<i>čorješten tolaš</i>	(repülve jön)
<i>muralten pua</i>	(énekelve ad)
<i>jüän kija</i>	(íva fekszik)
<i>šortân kolta</i>	(sírva dob)
<i>kočkân temeš</i>	(éve megtelik)

3. A *luđeš* igét egyértelműen az *olvas* etimológiai megfelelőjének tartják, mivel az *olvas* feltehetően hangátvetéssel a **lovas* alakból keletkezett. Tudna még példákat mondani hangátvetésre a magyar nyelvtörténetből?

4. lecke

Két népdal

Salām sola pokšalnet

$\text{♩} = 66$

1. Sa - lām so - la pok - šal - net
lašt - ra tu - met šal - ya,
Sa - lām so - la pok - šal - net
lašt - ra tu - met šal - ya.
ā - ti, ma - nān mi - šā - māt,
er - yem to - lok, aš man,
ā - ti, ma - nān mi - šā - māt,
er - yem to - lok, aš man.

1. *Salām sola pokšalnet laštra tumet šalya,
Salām sola pokšalnet laštra tumet šalya.
āt'i, manān mišāmet, eryem tol ok, aš man,
āt'i, manān mišāmet, eryem tol ok, aš man.*

2. *Salām sola pokšalnet laštra pistet šalya,
Salām sola pokšalnet laštra pistet šalya.
āwi manān mišāmet, eryem tol ok, aš man,
āwi, manān mišāmet, eryem tol ok, aš man.*

izi čodârat, kuyu čodârat

♩. = 90

1. i - zi čodâ-rat, ku - yu čodâ-rat, tû-mâr jûk ten tolân ul-na,
 i - zi pasu-et, ku - yu pasu-et, šû-wâr jûk ten to-lân ul-na.
 kap-ka wok-ten to - lân šoyâl-na, û-đârân lek-mâžâm wu-čâš-na,
 oj, O-ka-wij, O - ka-wij, mem-nam na-laš lek waške:

1. izi čodârat, kuyu čodârat, tûmâr jûk ten tolân ulna,
 izi pasuet, kuyu pasuet, šûwâr jûk ten tolân ulna,
 kapka wokten tolân šoyâl-na, ûđârân lekmâžâm wučâš-na,
 oj, Okawij, Okawij, memnam nalaš lek waške.

(*Forrás: Vikár László–Bereczki Gábor: Cheremis Folksongs. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1971. A 277. és a 210. ének)

Szavak

<i>sola</i>	sbs	'falu'	<i>đene</i>	pop	'-val/-vel'
<i>pokšalne</i>	pop	'közepén'	<i>pasu</i>	sbs	'mező'
<i>laštra</i>	adj	'terebélyes'	<i>šûwâr</i>	sbs	'duda'
<i>tumo</i>	sbs	'tölgy'	<i>kapka</i>	sbs	'kapu'
<i>ât'i ~ ača</i>	sbs	'apa'	<i>woktene</i>	pop	'mellett'
<i>maneš</i>	vrbl	'mond'	<i>ûđâr</i>	sbs	'lány'
<i>piste</i>	sbs	'hárs'	<i>lekteš</i>	vrbl	'kimegy'
<i>âwi ~ awa</i>	sbs	'anya'	<i>wuča</i>	vrbl2	'vár'
<i>tûmâr</i>	sbs	'dob'	<i>waš'ke</i>	adv	'hamar'
<i>jûk</i>	sbs	'hang'			

Kifejezések, lexikai egységek

mišamet 'mentemben'; *ûđârân lekmâžâm* 'a lány kijöttét'; *nalaš lekteš+*
 Acc 'érte megy, elébe megy, (találkozni megy vkivel)'

Közmondás

Кож деч кож шочеш, тумо деч тумо шочеш. 'Lucfenyőtől lucfenyő születik, tölgytől tölgy születik'. Azaz: nem esik messze az alma a fájától.

Kommentár

1. Az első dal nyelvjárási jellegzetességei: a palatoveláris harmónia rendszere és elterjedtsége

E népdal a nyugati nyelvjáróterület hegyi-erdei alnyelvjárásából származik. (Lényegében e nyelvjáráson alapul a kisebbik, a hegyi cseremiszi irodalmi nyelv.) A szöveg rövidezsége miatt inkább csak fonetikai különbségeket állapíthatunk meg a nagyobb, mezei irodalmi normával szemben.

Következetes magas–mély illeszkedés megléte. Ez azonban csak részben érvényesül a hegyi irodalmi normában. A hegyi-erdei nyelvjárási palatoveláris harmónia rendszere:

Első szótagi magánhangzók vokalizmusa	Nem első szótagi magánhangzók vokalizmusa
<i>u o</i>	+ <i>a, â</i>
<i>ü ö i e</i>	+ <i>ä, ə</i>
<i>u o a ü ö i e ä</i>	+ <i>e</i>

Az *e* tehát tkp. olyan magas hangrendű magánhangzó, amely – a magyar palatoveláris harmónia szabályaival megegyezően – nem első szótagban és a toldalékolásnál hangrendi szempontból neutrálisan viselkedik, vö. *békával, karalábéval, forinttal, gërendával, bërëtvával ~ borotvával*. Az *i* viszont, a magyartól eltérően, nem. A magyarban az *i* neutrális státusának az ősmagyar *i* > *i* változás lehetővé teszi az elsődleges okozója, vö. *iszom, inas, nyilas* stb., melyek rokon nyelvi töveit általában veláris hangrendűek.

A következő, a legteljesebb illeszkedést reprezentáló északnyugati nyelvjárásból vett mondat, *irlä joðom mæn nängem süänâške i šolâp koðalten koðem tüšan*, így hangzanék a magas–mély illeszkedést nem ismerő mezei irodalmi nyelven: *erla jüðëm mäj nängajem süanâške da šolâp koðalten koðem tušan* 'holnap éjjel elviszem lakodalomba, és titokban ott hagyom'. Több jeles kutató szerint azonban a cseremiszi palatoveláris harmónia hasonlóságai ellenére sem fakad közös töről a magyar, a finn és a délszti nyelv palatoveláris harmóniájával, mivel az elsősorban a csuvassal, tatárral érintkező nyelvjárásokra jellemző. (A palatoveláris harmónia igen elterjedt

az altaji nyelvekben is.) Sporadikusan azonban a mezeiben is előfordulnak magas-mély párok: *kandaš:indeš* 'nyolc, kilenc' vö. vtj.-zrj. *das* 'tíz'.

2. Egyéb nyelvjárási jellegzetességek az első dalban.

a. Külön palatális és veláris redukált hang, ill. alsó nyílásfokú palatális illabiális magánhangzó megléte – *ə*, *â*, ill. *ä*. A hegyi-erdei és a hegyi irodalmi nyelv két redukált magánhangzója, a magas hangrendű *ə* és a mély hangrendű *â* a nyugati nyelvjárásokhoz hasonlóan jól követi a hangrendi illeszkedés szabályait: vö. mezei *lijên* ~ hegyi *lijên* 'lett', mezei *tâlze* ~ hegyi *tâlze* 'hold', mezei-hegyi *âštaš* 'csinálni'.

b. A *t'* fonéma megléte: *ät'i*.

c. A tagadó ige redukált magánhangzója palatális: *šəm tol* 'nem jöttem' *ənežə man* 'nem szeretné mondani'.

d. Hegyi *a* ~ mezei *o* első szótagi magánhangzó megfelelés: *šalya* ~ *šoya* 'áll', *om man* ~ *am man* 'nem mondom'.

e. Elterő lexémák: hegyi *sola* 'falú' ~ mezei *jal* 'ua.'

3. Névutók

A névutók részben kiegészítik az esetrendszert: *pokšalne* 'közepén', *woktene* 'mellett', *šeke:den(e):šeč* '-hOz: -vAl: -tÓl' (A *dene/tene* elsősorban komitatívuszi funkciót tölt be.) A magyarhoz hasonlóan vannak lokális, temporális, finális, kauzális stb. jelentésű névutók, és az esetek viszonylag kis száma miatt használatuk a magyar névutókénál széleskörűbb. A helyjelölő névutók jelentős hányada a magyarral egyezően háromalakú az irány-hármasság megléte miatt.

4. Felszólító mód (Imperativus)

A kijelentő és az óhajtó mellett a harmadik igemód a cseremisizben. Sg2,3 és Pl2,3 alakjai vannak. Az Sg2 imperatívuszi alak maga a pusztá igető, szemben a magyarral, ahol ez az indicpraesindetSg3 forma: *maneš:man!* 'mond:mondj!'. A cseremisizben ugyanis nincs általános imperatívuszjel. A jelöletlen Sg2 alak és a kifejezett imperatívuszjel hiánya elég gyakori jelenség az indoeurópai nyelvekben is, sőt, pl. a norvég nyelvben egyetlen imperatívuszi alak használatos minden esetben, s ez azonos az igetővel: *gå* 'menj:menjenek', *hjelp* 'segíts:segítsenek', vö. angol felszólító alakok.

Pl1-ben a felszólítást az indicpraesPl1 alak fejezi ki: *kajena* 'menjünk'. A felszólító és a kijelentő módú paradigma közötti átfedések sem ritkák más

nyelvekben sem, pl. észt *anname* 'adunk:adjunk' (Imp csak prn prs nélkül), ol. *andiamo, andate, vai* 'megyünk:menjünk, mentek:menjete, mész:menj' (Imp csak prn prs nélkül), német *wir gehen:gehen wir* 'megyünk:menjünk'.

5. Az igeidők rendszere: összetett múlt idők

A cseremiszb en a két egyszerű múlt időn kívül négy analitikus múlt is van. BERECKZI 1990:54–56 terminológiája szerint I. múlt időt, II. múlt időt, I. és II. összetett folyamatos múlt időt, továbbá I. és II. régmúltat találunk. Az egyszerű múlt időt nevezik praeteritumnak, a régmúltat pedig egyszerűen perfectumnak is, szemben a folyamatos múlttal (imperfectummal).

A magyar és a mari múltidőrendszer összehasonlítása

EGYSZERŰ MÚLT IDŐK

Magyar I.	Magyar II.	Mari I.	Mari II.
<i>menék</i>	<i>mentem</i>	<i>mijăšăm</i>	<i>mijenam</i>
<i>menél</i>	<i>mentél</i>	<i>mijăšăč</i>	<i>mijenat</i>

FOLYAMATOS MÚLT IDŐK

Magyar I.	Magyar II.	Mari I.	Mari II.
<i>megyek vala</i>	<i>megyek volt</i>	<i>mijem ôl'e</i>	<i>mijem ulmaš</i>
<i>mész vala</i>	<i>mész volt</i>	<i>mijet ôl'e</i>	<i>mijet ulmaš</i>

A RÉGMÚLT

Magyar I.	Magyar II.	Mari I.	Mari II.
<i>mentem vala</i>	<i>mentem volt</i>	<i>mijenam ôl'e</i>	<i>mijenam ulmaš</i>
<i>mentél vala</i>	<i>mentél volt</i>	<i>mijenat ôl'e</i>	<i>mijenat ulmaš</i>

A párhuzamos cseremiszb ragozások közül az első az ún. szemtanúsági, a második a *nem szemtanúsági forma*. A mari ezt a kettősséget részben a mai napig megőrizte. A magyarban sem zárható ki, hogy e kettősség legalább részben, valaha megvolt.

Egyáltalán nem meggyőző viszont az a magyar nyelvtörténetben még ma is kedvelt nézet, miszerint a magyar analitikus alakok latinról magyarra fordítás termékei lennének, nem vitatva természetesen a magyarországi latinitás szerepét ezeknek az alakoknak a továbbélésében. A fennebb vázolt funkcionális különbség eltűnése egyik oka lehetett múltidő-rendszerünk egyszerűsödésének. Egy bizonyos és jelentős másik ok az igeikötőrendszer kiteljesedése,

ez utóbbi azonban jóval későbbi, javarészt újmagyar kori fejlemény. A cseremiszt és a magyar múltidő-rendszer között ezzel együtt is csak tipológiai egyezés van, hiszen a két rendszer egymástól független törökségi átvétel lehet, mégha nagyjából azonos időben történhetett is. A magyar rendszer nem latin eredetét támogatja némileg az a nyelvföldrajzi tény is, hogy a cseremiszt-hasonló teljes paradigmák legjobban legkeletibb nyelvjárásainkból adathatók, s ott ezek részben napjainkig éltek-élnek.

6. A birtokos személyrag determinátori szerepe

A PxSg3 vagy PxSg2 determináló szerepet is betölthet, ami gyakran a magyar (határozott) névelő determináló funkciójára emlékeztet. *Salâm sola pokšalnet laštra pistet šalya.* 'Salâm falu(nak a) közepében áll egy terebélyes hársfa' (egy bizonyos, konkrét hársfa). A népdalokban állhat egyszerű prozódiai okból is: *izi čodârat, kuyu čodârat, izi pasuet, kuyu pasuet* 'kis erdő, nagy erdő, kis mező, nagy mező'.

Feladatok

1. Kalotaszegi (mezősegi) nyelvjárás-területről valók az alábbi mondatok. Rendelje a múlt idejű igealakokat a megismert paradigmák közül a megfelelőbe! Talál-e a mari formáktól szerkezetileg eltérő magyar alakot?

...láttya az ökröket a szekírrrel, mék ki sē fokták vó^ut a járombúl.

Nagy sérelem esék rajtunk, az a festő úr, a kit máskülönben is szívesen látánk vala; de hogy a nagyságos asszonyék ajánlották nekünk, százszor szívesebben fogadtuk – megcsúfola...

Írta vó^ut a tavasszal, hoty hazajön.

tanálkozám a sógorral s űkême aszonygya vala, hogy mēnnőnk el nékiek kis fahozóba...

2. Gondolja végig, milyen magyar névutók vannak, amelyek kiegészítik az esetrendszert! Melyeknek van irányhármasság szerinti három ragos alakja? (Az erőltetett, hivataloskodó formákat, pl. *vmi* következtében ne vegye számba.)

3. Gyűjtsön *i*-tőhangzós magyar szavakat, melyekhez mély hangrendű toldalék járul. Nézzon utána a TESz-ben vagy az EWUng-ban, milyen korúak és eredetűek az egybegyűjtött szavak!

5. lecke

Исусын шочмыжо

2 Ты жапыште Август кесарь уло кугыжаныштыже калыкым шотлен возаш кўштен. 2 Тиде икымше шотлен возымаш лийын. Сирийыште Кўрений вуйлатыме годым тудым эртареныт. 3 Чылан шке тукумыштын олашке возалташ каеныт. 4 Иосиф Давидын тукумжо гыч лийын, сандене Галилейысе Назарет ола гыч Давидын Иудейысе Бетлехем лўман олашкыже каен. 5 Возен шотлымашке марлан налшаш Марияж дене пырля каен. Мария мўшкыран лийын. 6 А кунам нуно Бетлехемыште лийыныт, Мариялан азам ышташ жап шуын. 7 Мария икымше шочмыжым эргым ыштен, тудым йолвалыш вўдылын, вольык шырчаш пыштен. Пўртыштў нунылан вер лийын огыл.

Кўтўчў да суксо-влак

14 «Юмылан кўшнў чап лийже!

Тудын йўратыме енге-влаклан

мланде ўмбалне тыныс лийже!»

15 Кунам суксо-влак кавашке пўртылыныт, кўтўчў-влак икте-весеылан ойленыт: «Бетлехемыш каена, Кугу Оза мо нерген увертарымым, тушто мо лиймым ончалына».

(Лукан поро уверже. Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki, 1995. 6–7. l.)

Szavak

Исус	sbs	Jézus	ен	sbs	ember
шочеш	vrbl	születik	тукум	sbs	törzs,
жап	sbs	idő			nemzetség
кесарь	sbs	császár	сандене	cjt	ezért
кугыжаныш	sbs	birodalom	пырля	adv	együtt
калык	sbs	nép	мўшкыран	adj	terhes
шотлен воза	cvb2	számbavesz	кунам	adv/prn	(a)mikor
воза	vrb2	ír	аза	sbs	csecsemő
кўшта	vrb2	parancsol	ышта	vrb2	csinál
вуйлата	vrb2	uralkodik,	шуеш	vrb2	(el)érkezik
		vezet	йолвал	sbs	pólya
годым	adv	idején	вўдылеш	vrbl	bugyolál
эртапа	vrb2	(keresztül)-	вольык	sbs	állat
		visz	шырча	sbs	jászol

пöрт	sbs	ház	тыныс	adj	békességes
вер	sbs	hely	кава	sbs	ég
күтүчө	sbs	pásztor	пöртылеш	vrbl	visszatér
суксо	sbs	angyal	икте-весе	prn	egymás
юмо	sbs	isten	ойла	vrbl2	beszél,
күшнө	adv	fönn			mond
чап	sbs	dicsőség	Кугу Оза	sbs	Úristen,
йöрата	vrbl2	szeret			Ата
мланде	sbs	föld	увертапа	vrbl2	jelent, hírt ad
үмбал	sbs	felszín			

Kifejezések

марлан налеш 'feleségül vesz'

азам ыштаи жап 'a szülés ideje' [tkp. csecsemőcsinálási idő]

мланде үмбалне 'a földön'

Közmondás

Лүддөмө еңым пий опта, лүдишым пурлеш. 'A bátor [tkp. féletlen] embert a kutya megugatja, a félőst megharapja.' Вараи эртен кайымеке, нөпт-кайыкат кутыра. 'Miután a héja elment, a veréb is beszél.' *šüdü tenge oksat lijmesškäže šüdü taŋet lijže* 'Ahelyett, hogy száz rubel pénzed van, legyen inkább száz barátod!'

Kommentár

1. Melléknévi igenevek

A magyarhoz hasonlóan négy alakja van – a magyar leíró nyelvtani hagyomány felosztásától függetlenül a magyarban is indokolt négygyel számolni.

	Cseremisiz	Magyar
1. Jelen idejű (folyamatos)	<i>luḑšo 'olvasó'</i>	<i>olvasó</i>
2. Múlt idejű (befejezett)	<i>luḑmo</i>	<i>olvasott</i>
3. Jövő idejű (beálló)	<i>luḑšaš</i>	<i>olvasandó</i>
4. Tagadó	<i>luḑde</i>	<i>olvasatlan</i>

A magyarral szintén megegyező jegy, hogy aspektuális és temporális jelentésárnyalatot is hordoznak. A folyamatos alakok általában aktív, a befejezettek pedig általában passzív cselekvést fejeznek ki, bár a magyarban épp az *olvas* ige esetében igenem szerinti megoszlás is megfigyelhető: *olvasó ember* – *olvasókönyv*, *olvasott ember* – *olvasott könyv*. A beálló formának mindkét nyelvben van neccesszív jelentésárnyalata is: *kajšaš korno* 'menen-

dő [tkp. megteendő] út'. A tagadó alak általában a befejezett állító formával áll szemben: *лудмо серăш: лудде серăш* 'olvasott levél: olvasatlan levél'.

2. Mellé- és alárendelő összetett mondatok

A cseremiszből a mellérendelésnek a magyarhoz hasonló esetei vannak, bár jóval kevesebb ellentétes kötőszó létezik. Az alárendelés viszont egészen korlátozott, az alárendelő összetett mondatokkal funkcionálisan ekvivalens ún. (alárendelő) mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek sokkal gyakoribbak, vö. 3. pont, kivéve a helyhatározói alárendelést: *мардеж кушеч нуалеш, ийржат тушечак толеи* 'Ahonnan a szél fúj, onnan jön az eső is.'

Példaként álljon itt még egy magyarázó mellérendelő, ill. egy ritkább, temporális (vonatkozói) alárendelés: *Иосиф Давидын тукумжо гыч лийын, сандене Галилейысе Назарет ола гыч Давидын Иудейысе Бетлехем лүман олашкыже каен*. 'József a Dávid házából való volt, ezért a galileai Názáret városából Dávidnak a júdeai Betlehem nevű városába ment.' *А кунам нуно Бетлехемыште лийыныт, Мариялан азам ышташ жап шуын*. 'De amikor Betlehemben voltak, Máriának elérkezett a szülés ideje.'

3. Mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek I.

Igen gyakoriak a tárgyi, temporális, finális, kauzális és komparatív mellékmondatokkal egyenértékű szerkezetek. Ezenkívül van példa jónéhány érdekes, bár ritkább igenévi szerkezetre is, pl. a magyar *ahelyett, hogy* mellékmondatlaltal egyenértékűre, igaz, ez nem került be egyik irodalmi nyelvváltozatba sem: *šüďö tenge okšat lijmeškăže šüďö tanjet lijže* szószerint kb. száz rubel pénzéd helyett [tkp. levésébe] száz barátod legyen. Egyidejű időhatározói igenévi szerkezet: *Сирийыште Күрений вуйлатыме годом тудым эрта-реным*. 'Ezt Szíriában Círenius kormányzása idején tartották.' Célhatározói igenévi szerkezet: *Возен шотлымашке марлан налиаш Марияж дене пырля каен*. 'Az összeíratásra feleségül veendő Máriájával együtt ment.'

Ezen szerkezetek rokonságának a kérdése igen bonyolult. Kétségtelen számos cseremiszből és magyar struktúra tipológiai egyezése, és az is bizonyos, hogy a finnugor (uráli) alapnyelvre az ilyen szerkezetek jellemzőek lehettek, mivel:

- a. Az uráli nyelvek többségében ma is nagyszámú mellékmondat-értékű igenévi szerkezet él;
- b. Az uráli alapnyelv dominánsan agglutináló lehetett, ami tipológiaiilag valószínűsíti az ilyen szerkezetek meglétét;
- c. Egyetlen P(F)U kötőszó-rekonstrukció sincs;

d. Jelentős mértékű strukturális egyezés van az egyes leánynyelvekre jellemző szerkezetek között, sőt elvétel még etimológiai egyezések is akadnak, jóllehet ilyenkor többnyire a funkció eltérő.

A magyar nyelv írott története folyamán e szerkezetek visszaszorultak, azonban egyes – régen is ritka – fajtáik ma ismét terjedőben vannak, pl. *A Föld napján egy élhetőbb világért*. A Toldi szerelmében pl. *várhatja Piroška Toldi megérkeztét*, a Halotti beszédben pedig Ádám és Éva *hadlaia choltat terumteve istentvl*. Ezek tárgyi mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek, amelyek viszont egészen kikoptak a nyelvhasználatból.

4. Szóképzet

Anyanyelvünkhöz hasonlóan az elsődleges szóalkotási mód, habár az újmagyar kortól a magyarban, de a mai cseremisztben is, egyre nagyobb szerepe van a szóösszetételnek.

a. Igéből képzett ige

šoya → *šoyaleš*

'áll' → 'megáll'

onža → *onžaleš*

'néz' → 'megpillant'

b. Igéből képzett főnév

Legproduktívabb esete a nomen actionis. E deverbális nomeneket az igenevektől csak hajsza választja el, mert pl. az igenevekhez hasonlóan mellékmondat-értékű igenévi szerkezet tagjai lehetnek. (Vö. magyar -ás/-és képzős nomen actionisok.)

шотлен воза → *шотлен возымаи*

'összeír' → 'összeírás'

лудеи → *лудмаи*

'olvas, számol' → 'olvasás, számolás'

c. Névszóból képzett névszó

Галилей → *Галилейыце*

'Galilea' → 'galileai'

komδāš → *komδāšan*

'fedél' → 'fedeles'

мүйшыкыр → *мүйшыкыран*

'has' → 'terhes'

kütü → *kütüchö*

'nyáj' → 'pásztor'

d. Névszóból képzett ige

tüη → *tüηaleš*

'tő' → 'kezd'

вуй → *вуйлата*

'fej' → 'vezet, irányít'

Feladatok

1. Keressen mellékmondat-értékű igenévi szerkezeteket a magyar nyelvben! (Gondoljon azokra a szerkezetekre is, amelyek jobbra már csak szólásokban, kifejezésekben élnek.)

2. A jegyzet korábbi szövegeiben ezek a mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek fordultak elő. Talál hozzájuk hasonló szerkezetet a magyarban?

tulâk wate türedaş kaja
iziş lijmeke
üðârîn lekmâžâm wučâşna,
memnan nalaş lek

3. Ha nem túl nagy számban is, de vannak a rokon nyelvekben közös eredetű képzőelemek is. Milyen régi lehet (milyen alapnyelvi rétegbe tartozhat) a 'róka' szó megfelelőiben fölbukkanó rokon képző?

m. *ravasz* 'róka' ~ zrlj. *ruč* ~ cser. *râwâž* ~ Emd. *riveš* ~ finn *repo* ~ észt *rebane*

6. lecke

tarmältāš

tarmältāš d'üšö d'eṇām aṇārtara kornāšto. kozlašte pij yañ-at lijən koješ šinžāš, sōsna yañ-at koješ, d'eṇ lijən koješ, merāṇ-at liješ. wüdüškö puren kajše ademe tarmältāš lijən koješ. luyuč kolšo, ümüržö šuteyeče kolšo ademan čonžo košteš tarmältāš lijən. posāšto tarmältāš kāškārla d'üdüm.

ik d'eṇ mijen unala ik d'alāške. unala mijme d'alāštāže kočkân d'ün koštân da d'üdüm tolaš lektân terkāže. poseš d'omdaren kornām. šuko-l'i, sayal- l'i koštmāž möngö posāšto iz[e]l urweže lijən šinžāšāže kojān tarmältāš. ti urweže kalašen: „moš kajet izaj?” ti d'eṇ kalašen: „terkem kajāš lektām da kornām d'omdaršām al'e.” tarmältāš iz[e]l urweže lijən kojšo kalaša: „korno tištā ṡana”. ti d'üšö d'eṇ kalaša: „aiḁa, kornām onžākto, kuštārakl” manēš. tarmältāš naṅgajen kuyö koremaške. ti d'eṇ koremašte wolyaltmeške kijən. wolyaltmā möngö lektân tolān terkāže.

(BEKE: Mari szövegek IV. Akadémiai K., Budapest, 1961. 28–30. l. Beke lejegyzésének nyelvjárási jellegét megőrizve a szöveget az egyszerűsített és egységesített átírás szerint közlöm.)

Szavak

tarmältāš	sbs	mitológiai	kāškārla	vrb2	kiabál
		lény (szellem)	d'üdüm~jüḁām	adv	éjjel
d'üšö ~ jüšö	adj	részeg	unala mijā		vendégségbe
aṇārtara	vrb2	összezavar			megy
korno	sbs	út	d'al ~ jal	sbs	l. l. lecke
kozla~kožla	sbs	erdő	terkāže	adv	haza
pij	sbs	kutya	d'omdara ~		
koješ	vrbl	látszik, tűnik	jomdara	vrb2	elveszt
sōsna	sbs	disznó	urweže	sbs	fiú
merāṇ	sbs	nyúl	kalaša	vrb2	mond
puren kaja	cvb	el-/beesik	izā	sbs	bátya, nagybácsi
		(megfullad)	onžākta	vrb2	(meg)mutat
a(j)ḁeme	sbs	ember	naṅgaja	vrb2	elvisz
luyuč~luyāč	adv	befejezetlen	korem	sbs	árok, szakadék
ümür~ümār	sbs	életkor	wolyalteš	vrbl	süt, virrad,
čon	sbs	lélek			világít
košteš	vrbl	jár(kál)	kija	vrb2	fekszik
posā~pasu		l. l. lecke			

Kifejezések (mezei irodalmi változatban)

luyǝč kolšo jej 'korán (idő előtt) meghalt ember'

šuko lij-šayal lij 'egy idő múlva [tkp. sok múltán, kevés múltán]'

wolyaltmeške 'virradatig, pirkadatig'

aida: nógatószó, felszólító módú igealak előtt, l. Nyelvtan 2.1.5

Közmondások, szólások

d'ör uždumulan šodo-at tomâsâk. 'Aki húst nem látott [tkp. húst látatlannak], annak a tüdő is kíváncs.' (BEKE 1961:16) vö. *Legjobb szakács az éhség*. *нуӱ аӱдемын йолташыӱе*. 'A kutya az ember (hú) társa.'

Kommentár

1. Dialektális vonások

Beke szövege a keleti nyelvjárásterületről, egy malmizsi embertől származik. A mezei irodalmi *â* centrális redukált hanggal szemben két ultrarövid hang fordul elő: az *â* mellett a palatális *ə* is. Érdekes a *d'~j* nyelvjárási megfelelés, pl. *d'üšö*, *d'eŋ*, *d'al*, *d'üt*, *d'omdara* ~ *jüšö*, *jeŋ*, *jal*, *jüt*, *jomdara* 'részeg, ember, láb, éjszaka, elveszít' mert rokon nyelvek közt is előfordul, vö. fi. *jalka*, é. *jalg*, mord. *jalga* cser. *jol*, mindegyik 'láb', de m. *gyalog*, sőt, ugyanezt a jelenséget látjuk a magyar *jön* ~ *gyün*, *jer* ~ *gyere* alakpárokbán, előbbi pár esetében szinkron nyelvjárási különbség képében, csakúgy mint a vtj.D *jalkariŋi* vtjTat. *d'jalkariŋi* mindkettő 'pihenni' esetében.

2. Vokatívusz

Néhány, megszólításban szereplő rokonságnév megszólító esetbe, ún. vokatívuszba kerül, melynek ragja *-j*. *izaj* 'bátyám' *moš kajet izaj?* 'hová mész, bátyám?'. Ugyanakkor több rokonságnév után az önálló vokatívuszi forma helyett a magyarhoz hasonló, PxSg1-es megoldást alkalmazzák: *üďârem* 'lányom', *eryem* 'fiam'. A magyarban is, de pl. a votjâkban is, idősebb férfinak kijár a *bátyám*, idősebb nőnek a *néném* megtisztelő megszólítás.

3. Rokonságnevek áttekintése

Alapalak	Jelentés	Vokatívuszi alak
<i>erye</i>	fia vkinek	<i>eryem</i>
<i>üďâr</i>	leánya vkinek	<i>üďârem</i>
<i>šolo</i>	öcs	<i>šol'ôm</i>

<i>šüžar</i>	húg	<i>šüžarem</i>
<i>iza</i>	bátya	<i>izaj</i>
<i>aka</i>	nővér	<i>akaj</i>
<i>ača</i>	apa	<i>ačaj</i>
<i>awa</i>	anya	<i>awaj</i>
<i>wate</i>	feleség	<i>watem</i>
<i>marij</i>	férj	<i>marijem</i>
<i>weŋe</i>	vő	<i>weŋəm</i>

A magyarhoz hasonlóan nem és életkor szerint is differenciált testvérterminológiát találunk. Egyes alakok tehát vokatívuszi esetben kerülnek, mások – a magyar megszólítással megegyezően – PxSgl jellel ellátott formába.

Az *erje* ~ m. mogyer, férj, embér, *weŋe* ~ m. vő, *iza* ~ őm. ősz bizonyosan, az *ača* ~ Uf. *ača* ~ m. atya feltehetően közös ősi örökség. A *šoŋo*, *aka*, *awa* szavakat bizonyosan, a *wate* szót esetleg a csuvasból kölcsönözte a cseremiszt. A fennmaradó cseremiszt szavak eredetére nincs egyértelmű magyarázat.

4. Mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek II.

Különösen gazdag a temporális funkciójú (tehát tkp. időhatározói alárendelő mellékmondatú egyenértékű) igenévi szerkezetek rendszere. Elő-, egy- és utóidejűségen kívül terminatívuszi szerkezet is előfordul, vö. *ti d'ej koremašte wolyaltmeške kijen*. 'Ez az ember napkelteig feküdt az árokban.' ill. *wolyaltmā möngö lektən tolān terkāže*. 'Napkelte után kimászott s hazament' [tkp. kijöve hazament].

Akadnak a magyar nyelvérzék számára szokatlanabb mondatrövidítések, pl. helyhatározói mellékmondat-értékűek is: *unala mijme d'alāštāže kočkān d'ün koštān*. 'Abban a faluban, ahová vendégségbe ment, evett-ivott' [tkp. A vendégségbe ment faluban éve-íva járt]. Ez utóbbi azonban nem ritka a volga-káma-vidéki nyelvi area török nyelveiben: Tat. *sin utiryan urin dīk nīk tögöl*. 'A szék, amelyen ülsz [eig. a te ülted szék] nem erős.'

Feladatok

1. Keressen a magyar nyelvjárások közötti olyan hangmegfeleléseket, melyekre egyes finnugor nyelvek között is tud példát!

2. A következőkben néhány finn és magyar rokonságnevet talál, melyek közt öt közös van elrejtve. Ha megtalálta őket, biztosan meg tudja mondani, melyik melyiknek etimológiai rokona?

appi, anoppi, äiti, sisko, veli, isä, vävy, eno, miniä

koma, õs, tata, napa, vő, hűg, férj, meny, ipa, bátya, néne

3. A 2. feladatban szereplő rokonságnevek közül melyeknek ismeri cseremiszt megfelelőjét?

Nyelvtani vázlat

1. Hangtan

1.1 A cseremisiz ábécé

Mindkét irodalmi nyelvváltozat helyesírásában eléggé következetesen érvényesül az egy betű–egy fonéma elv, annak ellenére, hogy az 1937 előtti normához képest az erőltetett „russzifikáció” e téren is visszaesést hozott. Az ebben érintett hang(kapcsolat)oknál a régebbi változat szerinti betűket külön megadom. A csak idegen (többnyire orosz) szavakban előforduló betűk nincsenek félkövérral szedve. A latinbetűs gyűjtések természetesen eleve fone(ma)tikusak, hiszen azokat átírással jegyezték le.

A cirillbetűs mezei cseremisiz ábécé és az egyes betűk megfelelői a fonematikus átírás szerint

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ее	Ёё	Жж	Зз	Ии
a	b	w	γ,(g)	δ,(d)	e, je	jo	ž	z	i
Йй	Кк	Лл	Мм	Нн	Нг	Оо	Ӗӧ	Пп	Рр
j	k	l	m	n	ŋ	o	õ	p	r
Сс	Тт	Уу	Ӱӱ	Фф	Хх	Цц	Чч	Шш	Ъъ
s	t	u	ü	f	χ	c	č	š	—
Ыы	Ьь	Ээ	Юю	Яя					
â	—	e	ju	ja					

Eltérések az 1937 előtti, következetesebben hangjelölő változattal szemben

Jelenleg   1937 előtt

е	йэ
ю	йу
я	йа

Érdekes, hogy a *jo* hangkapcsolat jelölésére megmaradt az eredeti *йо*, vö. *йолташ* 'barát', *йоча* 'gyermek' stb., csakúgy mint a *йӧ*, *йӱ* vö. *йӧпата* 'szeret', *йӱеу* 'iszik' esetében, az utóbbiak megtartásának azonban igen

egyszerű oka van, e fonémapárok második eleme ismeretlen az oroszban. További fogyatékkossága viszont a cirillbetűs cseremisiz ábécének, hogy nem jelöli az átírásokban egyébként következetesen szerepeltetett *š, ž* hangokat, pl. *pünžö* 'erdeifenyő' : *пүнчю*, *onža* 'néz' : *онча*.

1.2 A hangsúlyról

A mezei irodalmi nyelvben a hangsúly az utolsó teljes magánhangzóra esik, kivéve az *-o/-e/-ö* tövéghangzókat, ezek ugyanis redukált hangra mennek vissza, s gyakorta ma is csak az íráskép szerint teljeseek: vö. *ku'žu* 'hosszú', *ko'da* 'hagy', de *'kuđo* 'ház', *'(u)rweze* 'ifjú, gyermek' ~ árva, *'jösö* 'nehéz, kínos' ~ gyász. Éppen ezért számos szuffixumra, melynek *e*-je nem redukált hang folytatója, nem érvényes ez a szabály: *li'ješ* 'lesz', *ki'dem* 'kezem'.

Ha egy szóban csak redukált magánhangzó van, vagy csak redukált + hangsúlytalan szóvégi *-e/-o/-ö*, akkor az első szótag a hangsúlyos: *'rəwəž* 'róka' ~ ravasz, *'ləwe* 'lep(k)e'.

1.3 A mássalhangzó fonémák

	Nazálisok Orrhangok	Explozívák Zárhangok	Frikatívák Réshangok	Affrikáták Zárréshangok	Folyékony és pergő- hangok
Bilabiális	<i>m</i>	<i>p [b]</i>	<i>w</i>		
Dentális	<i>n</i>	<i>t [d]</i>	<i>ð</i>		
Alveoláris			<i>s, z</i>		
					<i>l, r</i>
			<i>š, ž</i>		
Alveolo- palatális	<i>ɲ</i>			<i>č, ĵ</i>	<i>ʎ</i>
Palatális			<i>j</i>		
Palato- veláris	<i>ŋ</i>	<i>k [g]</i>	<i>ɣ</i>		

A cseremisiz szókezdő helyzetben a magyarhoz hasonlóan kerüli a mássalhangzó-torlódást. Gemináták is inkább csak morfémahatáron fordulhatnak elő. Bizonyos mássalhangzó-kapcsolatok szóbelseji helyzetben közönségesek, *lopka* 'sík' ~ lap, lapály *šonjo* 'öreg' ~ agg *šinža* 'szem', de szóvégi helyzetbe jutva gyakran ezek is egyszerűsödnek: *šinžes* 'ül' → *šič* 'ülj le!'.

Korrelációk. A zöngétlen explozívák a homorgán spiránsokkal zöngéségi korrelációban állnak. *p-w*, *t-ð*, *k-ɣ*. A szibilánsok közt is megvannak a zöngés-zöngétlen párok. A lágysági korreláció (nem palatalizált-palatalizált) a mezei irodalmi nyelvben csak az *n-ɲ*, ill. az *l-l'* között van meg.

Kombinatorikus variánsok. A *b, d, g* csak nazálisok után fordul elő.

A ʒ affrikáta is elsősorban nazálisok utáni allofon. (Utóbbit mint allofont egyik irodalmi nyelv helyesírása sem jelöli, továbbá a cirillbetűs ábécé a spiráns és allofonia, a homorgán zöngés explozív között sem tesz különbséget.)

1.4 A magánhangzó fonémák

A mezei irodalmi nyelvben 7 teljes és 1 redukált (ultrarövid) fonéma van, a hegyi 8 + 2. A teljes vokálisok esetében három nyílásfokot (zárt, közép-zárt, nyílt), valamint elől- középen- és hátulképzett hangokat különböztetünk meg. A mezei redukált fonéma centrális képzésű, míg a hegyi *ə* előlképzett, az *â*-vel jelölt hang pedig hátulképzett fonéma.

Mezei ir. nyelvi vokalizmus

u ü i
o ö e
a
â

Hegyi ir. nyelvi vokalizmus

u ü i
o ö e
a *ä*
â ə

A cseremiszből, a magyar irodalmi nyelvhez hasonlóan, hiányoznak a kettőshangzók.

Több cseremis alnyelvjárásban (erdei, északkeleti, lipsai, koksaga-oslái, volgai, vjatkai) a redukált (ultrarövid) fonémák száma négy: *ə, â, u, ü*. A szakirodalom ezeket hagyományosan redukáltaknak nevezi, azonban fontos, hogy több „redukált” vokális esetén nem lehet szó elnagyolt vagy nem világos hangszínű hangról, csak ultrarövidségről, hiszen a négy „redukált” hang között fonológiai oppozíciók vannak.

1.5 Magánhangzó-illeszkedés

A mezei irodalmi nyelvben labiális magánhangzó-illeszkedés van: *kiðâške: kuðâško:wüðâško* 'kézbe:házba:vízbe', vö. *kézhöz:házhoz:vízhez*.

Egyes nyugati nyelvjárásokban nagyfokú palatoveláris harmóniát találunk, a hegyi irodalmi nyelvben pedig részlegeset. Korlátozott a harmónia annyiban, hogy nyugaton is vannak egyalakú nem semleges hangrendű toldalékmorfémák, pl. PlSx -*wlä*.

Végezetül vannak olyan keleti cseremis nyelvjárások is, ahol semmiféle magánhangzó-illeszkedés sincs, mivel ott a toldalékok -o/-ö/-e hármasa helyett egységesen redukált *â* áll.

2. Alaktan

2.1 Igeragozás – Az ige paradigmastruktúrája

Az igéknek két ragozási típusa van, az elsőbe a mássalhangzós, a másodikba a magánhangzós tövűek tartoznak. A pusztá igető áll a tagadó igealakok többségében a tagadó ige után és ImpSg2 alakként. A cseremiszből nincs külön határozatlan és határozott ragozás és implikatívuszi alak sincs. Van azonban két jelenség, amely esetleg halovány nyoma lehet annak, hogy a két konjugáció szembenállásának valaha Indet (vrbl) – Det (vrb2) funkciója (is) lehetett: a. néhány ige, pl. *kođeš* 'marad' *kođa* 'hagy', *temeš* 'megtelik' *tema* 'megtölt' vrb1-ként intranszítív, vrb2-ként tranzítív.

b. A kauzatív-faktitív képzővel létrejött ige mindig vrb2 ragozású lesz: *lūdeš* 'fél' → *lūđakta* 'megijeszt', *šočeš* 'születik' → *šočakta* 'szül', *šuža* 'éhezik' → *šužakta* 'éheztet'. Mindez azonban túllontúl kevés ahhoz, hogy az őscseremiszből indet–det konjugációs oppozíciót kellene feltételeznünk.

A személyes névmásokat – a magyarhoz hasonlóan – csak hangsúlyos helyzetben tesszük ki, mivel az igei személyragok tartalmazzák a szám és személy információját.

Az ige (állítmány) tagadására önálló tagadó ige szolgál, amely egyetlen paradigmát leszámítva tartalmazza a mód vagy idő, a szám és a személy információját, így a paradigmákban az állítók mellett a tagadó formáknak is ott a helye.

A ragozási példákban szereplő igék jelentése: *maneš* 'mond', *toleš* 'jön', *āšta* 'csinál'.

Az ige paradigmastruktúrája

A cseremiszi igealak szerkezete hasonló a magyaréhoz. A végződéses tő + képző + jel + személyrag sorrendben követhetik egymást. A magyarral szintén megegyezően jelöletlen a kijelentő mód, a jelen idő, ill. részlegesen a VxSg3, továbbá a magyartól eltérően pusztá igető az imperatívusz alapelakja. Nincs viszont igekötő a mariban. Adott esetben egy igetőhöz legfeljebb 2 képző + mód- vagy időjel és személyrag szokott járulni.

Állító formák szerkezete

1. Igető	2. Képző	3. Jel	4. Személy- rag	JELENTÉS
<i>tol</i>			<i>am</i>	jövök
<i>tol</i>		<i>ân</i>	<i>am</i>	jöttem
<i>âștâ</i>		<i>ș</i>	<i>âm</i>	tettem
<i>tunâ</i>	<i>ktâ</i>	<i>ș</i>	<i>âm</i>	tanítottam
<i>tunâ</i>	<i>kt</i>	<i>en</i>	<i>am</i>	tanítottam
<i>tol</i>		<i>ne</i>	<i>m</i>	jönnék
<i>tol</i>		<i>ne</i>	<i>že</i>	jönné
<i>tol</i>			<i>žo!</i>	jöjjön!
<i>tol!</i>				gyere!
<i>tunâ</i>	<i>ktâ</i>	<i>ne</i>	<i>m</i>	tanítanék
<i>lũđ</i>			<i>am</i>	félek
<i>lũđâ</i>	<i>kt</i>		<i>em</i>	megijesztek

Tagadó formák szerkezete

A tagadó forma az ún. tagadó igéből és a főigéből áll. A tagadó igen jelenik meg a szükséges mód- vagy időjel, ill. igei személyrag, ezért ezt a főige toldalékolatlan töve követi. Szerkezete tehát ragozott tagadó ige + igező, kivéve a gerundiumalapú II. múlt időt és a páros igéket. (vö. 2.1.2, ill. 2.2)

A tagadó ige töve és a hozzá kapcsolódó mód- vagy időjel az esetek többségében világosan nem szegmentálható, ezért az ábrán nem szerepel a tagadó ige igezője kategória. A tagadó ige a főigétől különírtuk, az ábrán ezt vastag vonal jelzi.

TAGADÓ IGE		FŐIGE	
Idő vagy módjel	Igei személyrag	Igető	Képző
	<i>om</i>	<i>tol</i>	
<i>ș</i>	<i>âm</i>	<i>âșie</i>	
<i>ș</i>	<i>âm</i>	<i>tunâ</i>	<i>kto</i>
<i>âne</i>	<i>m</i>	<i>tol</i>	
<i>âne</i>	<i>že</i>	<i>tol</i>	
<i>ân</i>	<i>že</i>	<i>tol!</i>	
<i>i</i>	<i>t</i>	<i>tol!</i>	
<i>âne</i>	<i>m</i>	<i>tunâ</i>	<i>kto</i>
	<i>om</i>	<i>lũt</i>	
	<i>om</i>	<i>lũđâ</i>	<i>ktõ</i>

2.1.1 Kijelentő mód jelen idő

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>manam</i>	<i>om man</i>	<i>âštem</i>	<i>om âšte</i>
Sg2	<i>manat</i>	<i>ot man</i>	<i>âšet</i>	<i>ot âšte</i>
Sg3	<i>maneš</i>	<i>ok man</i>	<i>âšta</i>	<i>ok âšte</i>
Pl1	<i>manâna</i>	<i>ona man</i>	<i>âštena</i>	<i>ona âšte</i>
Pl2	<i>manâda</i>	<i>oda man</i>	<i>âšteda</i>	<i>oda âšte</i>
Pl3	<i>manât</i>	<i>oât man</i>	<i>âštat</i>	<i>oât âšte</i>

Képzése: IGETŐ + SZEMÉLYRAG

Használata: a magyarral egyezően legtöbbször jelen idejű alak + időhatározó vagy perfektív ige fejezi ki a jövő idejű cselekvést is. A tagadó formáknál eldöntendő kérdésre adott válasz esetén elég a pusztá tagadó igével felelni, ez esetben azonban a hosszabb, önálló alakot használjuk: Sg1 *oâm*, Sg2 *oât*, Sg3 *oješ*, Pl1 *oâna*, Pl2 *oâda*, Pl3 *oât*.

– *Kastene tolat mo?* 'Jössz ma este?'

– *Oâm.* 'Nem.'

2.1.2 A múlt idők rendszere kijelentő módban

A mari nyelvben két egyszerű (szintetikus szerkesztésű) múlt, két folyamatos és két régmúlt paradigma létezik. Az utóbbi négy paradigma analitikus szerkesztésű. A folyamatos múlt és a régmúlt két, csak segédigéje formájában különböző paradigmasorának elsődleges oka a szemtanúsági–nem szemtanúsági kategória (indirekte Erlebnisform – direkte Erlebnisform) megléte. Hasonló különbségtevés esetenként a két szintetikus múlt használatában is megfigyelhető.

Az árnyalt múltidőrendszer ellenére sincs azonban következetes consecutio temporum a cseremiszenben.

I. múlt idő

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>maîâm</i>	<i>šâm man</i>	<i>âštâšâm</i>	<i>šâm âšte</i>
Sg2	<i>maîâč</i>	<i>šâč man</i>	<i>âštâšâč</i>	<i>šâč âšte</i>
Sg3	<i>maîe, to'lo</i>	<i>âš man</i>	<i>âštâš</i>	<i>ok âšte</i>
Pl1	<i>manna</i>	<i>âšna man</i>	<i>âštâšna</i>	<i>âšna âšte</i>
Pl2	<i>manda</i>	<i>âšda man</i>	<i>âštâšda</i>	<i>âšda âšte</i>
Pl3	<i>maîâč</i>	<i>âšt man</i>	<i>âštâšt</i>	<i>âšt âšte</i>

Képzése: **IGETŐ** + a. -n/-l tövű vrb1: jésülés + **SZEMÉLYRAG**
 (nincs jésülés C-kezdetű Vx előtt)
 + b. egyéb vrb1: Ø időjel +
 + c. vrb2 és vrbneg: -š időjel +

man → *man* + *âĉ*

tol → *tol* + *âĉ*

koð + *âĉ*

âštâ + *š* + *âĉ*

II. múlt idő

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>manânam</i>	<i>manân omâl</i>	<i>âštenam</i>	<i>âšten omâl</i>
Sg2	<i>manânat</i>	<i>manân otâl</i>	<i>âštenat</i>	<i>âšten otâl</i>
Sg3	<i>manân</i>	<i>manân oġâl</i>	<i>âšten</i>	<i>âšten oġâl</i>
Pl1	<i>manânnâ</i>	<i>manân onâl</i>	<i>âštenna</i>	<i>âšten onâl</i>
Pl2	<i>manânda</i>	<i>manân oðâl</i>	<i>âštenda</i>	<i>âšten oðâl</i>
Pl3	<i>manânât</i>	<i>manân oġâtâl</i>	<i>âštenât</i>	<i>âšten oġâtâl</i>

Képzése: **HATÁROZÓI IGENÉV + IGEI SZEMÉLYRAG**

manân + *na*

âšten + *am*

I. Folyamatos múlt (szemtanúsági)

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>manam âl'e</i>	<i>om man âl'e</i>	<i>âštem âl'e</i>	<i>om âšte âl'e</i>
Sg2	<i>manat âl'e</i>	<i>ot man âl'e</i>	<i>âštet âl'e</i>	<i>ot âšte âl'e</i>
Sg3	<i>manêš âl'e</i>	<i>ok man âl'e</i>	<i>âšta âl'e</i>	<i>ok âšte âl'e</i>
Pl1	<i>manâna âl'e</i>	<i>ona man âl'e</i>	<i>âštena âl'e</i>	<i>ona âšte âl'e</i>
Pl2	<i>manâða âl'e</i>	<i>oða man âl'e</i>	<i>âšteða âl'e</i>	<i>oða âšte âl'e</i>
Pl3	<i>manât âl'e</i>	<i>oġât man âl'e</i>	<i>âštat âl'e</i>	<i>oġât âšte âl'e</i>

Képzése: **IndPraes + létige I. múlt ideje**

man + *am* + *âl'e*

om + *man* + *âl'e*

Ennek az alaknak feltételes mód jelen idő és feltételes mód múlt idő funkciója is van, vö. 2.2.4.

II. Folyamatos múlt (nem szemtanúsági)

	vrbl	vrblneg	vrbl2	vrbl2neg
Sgl	<i>manam ulmaš</i>	<i>om man ulmaš</i>	<i>âštem ulmaš</i>	<i>om âšte ulmaš</i>

stb.

Képzése: IndPraes + létige II. múlt ideje

manat + ulmaš

âšta + ulmaš

oyât + âšte + ulmaš

I. Régmúlt (szemtanúsági)

	vrbl	vrblneg	vrbl2	vrbl2neg
Sgl	<i>manânam âl'e</i>	<i>manân omâl âl'e</i>	<i>âštenam âl'e</i>	<i>âšten omâl âl'e</i>

Képzése: I. múlt idő + *âl'e* (létige I. múlt idejű alakja)

manân+at + âl'e

manân + otâl + âl'e

II. Régmúlt (nem szemtanúsági)

	vrbl	vrblneg	vrbl2	vrbl2neg
Sgl	<i>manânam ulmaš</i>	<i>manân omâl ulmaš</i>	<i>âštenam ulmaš</i>	<i>âšten omâl ulmaš</i>

Képzése: I. múlt idő + *ulmaš* (létige II. múlt idejű alakja)

manân+at ulmaš

manân otâl ulmaš

2.1.3 Óhajtó mód

Jelen és múlt ideje van. A kijelentő mód összetett múlt idejeihez hasonlóan a párhuzamos paradigmák közül a létige *âl'e* alakjával képzettek általában szemtanúsági, míg az *ulmaš* alakjával képzettek nem szemtanúsági formákat jelölnek.

Jelen idő

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>tolnem</i>	<i>ânem tol</i>	<i>âštânem</i>	<i>ânem âšte</i>
Sg2	<i>tolnet</i>	<i>ânet tol</i>	<i>âštânet</i>	<i>ânet âšte</i>
Sg3	<i>tolneže</i>	<i>âneže tol</i>	<i>âštâneže</i>	<i>âneže âšte</i>
Pl1	<i>tolnena</i>	<i>ânena tol</i>	<i>âštânena</i>	<i>ânena âšte</i>
Pl2	<i>tolneđa</i>	<i>âneđa tol</i>	<i>âštâneđa</i>	<i>âneđa âšte</i>
Pl3	<i>tolnešt</i>	<i>ânešt tol</i>	<i>âštânešt</i>	<i>ânešt âšte</i>

Képzése: Állító alak: IGETŐ + -NE MÓDJEL + SZEMÉLYRAG
 Tagadó alak: MÓDJELES, V_x-s TAGADÓ IGE + IGETŐ

tol+ne+đa

âštâ+ne+đa

âne+m + tol

Használata: 'szeretnék', ill. 'óhajtok, szándékozom vmit tenni' jelentésben:
Мый когыльым ыштынем, сандене кевытышке каем. 'Pirogot szeretnék csinálni, ezért boltba megyek'. *Мый чодырашме ылынем / ынем иле.* 'Szeretnék/nem szeretnék erdőben lakni.'

Óhajtó mód, I. (szemtanúsági) múlt idő

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>tolnem âle</i>	<i>ânem tol âle</i>	<i>âštânem âle</i>	<i>ânem âšte âle</i>
Sg2	<i>tolnet âle</i>	<i>ânet tol âle</i>	<i>âštânet âle</i>	<i>ânet âšte âle</i>

Képzése: ÓHAJTÓ JELEN IDEJŰ RAGOZOTT ALAK + *âle*

Óhajtó mód, II. (nem szemtanúsági) múlt

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg1	<i>tolnem ulmaš</i>	<i>ânem tol ulmaš</i>	<i>âštânem ulmaš</i>	<i>ânem âšte ulmaš</i>
Sg2	<i>tolnet ulmaš</i>	<i>ânet tol ulmaš</i>	<i>âštânet ulmaš</i>	<i>ânet âšte ulmaš</i>

Képzése: ÓHAJTÓ JELEN IDEJŰ RAGOZOTT ALAK + *ulmaš*

2.1.4 Feltételes mód

A mezei irodalmi nyelvben önálló kondicionáliszi paradigma nincs. Több nyelvjárásban és a hegyi irodalmi nyelvben van azonban egy igető + nyj. *-yeće* ~ H. *yece* módjel + személyrag szerkezetű kondicionálisz. A mezei irodalmi nyelvben (részben a hegyiben is) az I. folyamatos (nem szemtanúsági) múlt alakjai használatosak feltételes módként: *tolānam ālē* 'jönnék, jöttem volna'. Mivel a feltételes módnak ez az egyetlen paradigmája, szövegkörnyezettől függően jelen és múlt idejű jelentése is lehet.

Az *ālē* 'lenne' jelentésben névszói állítmányhoz is kapcsolódhat: *oṇaj ālē* 'érdemes lenne'. A feltételes mód ilyenén kifejezése nem ritka más nyelvcsaládok nyelveiben sem, vö. ném. *ich möchte*, ol. *vorrei*, ezen alakok történetileg praeteritum végződéseket tartalmaznak.

2.1.5 Felszólító mód

Önálló módjele nincs. Sg1 alakja nincs. Sg2-ben a pusztá igető, Pl1-ben az indpraes fejezi ki. impPl1 esetén azonban hozzátehetjük az *ajsta*, *ajḍa* „nógatószavakat” is: *ajsta luḍāna* 'olvassuk csak'. Az *ajḍa* Sg/Pl 2,3 alakok előtt is használható.

	vrbl	vrblneg	vrb2	vrb2neg
Sg2	<i>man, tol</i>	<i>it man/tol</i>	<i>āšte</i>	<i>it āšte</i>
Sg3	<i>manže, tolžo</i>	<i>ānže man/tol</i>	<i>āštāže</i>	<i>ānže āšte</i>
Pl2	<i>tolza</i>	<i>iḍa tol</i>	<i>āštāza</i>	<i>iḍa āšte</i>
Pl3	<i>tolāšt</i>	<i>ānāšt tol</i>	<i>āštāšt</i>	<i>ānāšt āšte</i>

Képzése: a. Sg2: IGETŐ

b. Sg3: IGETŐ + imp-des VxSg3 *-že/-žo/-žö/-še/-šo/-šö*

c. Pl2 és Pl3: IGETŐ + impVx *-za/-sa* (Pl2) ill. *-št* (Pl3)

Zöngétlen C-kezdetű VxSg3 és VxPl2 csak zöngétlen C-tövé vagy *ḍ*-tövé vrb1 után áll: *koḍ+sa* 'maradjatok', *muš+so* 'mosdjon', *koš+so* 'egyék'.

(A tagadó igei paradigma teljes egészében látható a táblázat példáin.)

man+že!

āštā+že!

Használata: Az imperatívuszi igealakokat, a cseremisiz mondatban sajátosságai miatt csak főmondatban vagy oratio obliquaban, klasszikus imperatívuszi funkcióban lehet használni. Néhány hasznos példa:

<i>Палыме лийза!</i>	Ismerkedjenek meg!
<i>Вуеш ит/ида нал!</i>	Bocsáss/bocsásson meg!
<i>Пашат/пашада ушныжо!</i>	Jó munkát (neked/Önnek)!
<i>Перкан лийже!</i>	Jó étvágyat!

2.2 A páros igék (converba) ragozása

A páros ige főigéből és – többnyire aspektushordozó – segédigéből áll. Típusairól és használatáról a 3. olvasmány nyelvtani kommentárjának 4. pontjában olvashatni, így itt csak mutatónyelvi paradigma szerepel: *tamlen naleš* 'megkóstol, tkp. kóstolva vesz'.

Ragozási sor	vrbl	vrblneg	vrbl	vrblneg
Ragozási példa	Kijelentő mód jelen idő		Óhajtó mód jelen idő	
Sg1	<i>tamlen nalam</i>	<i>tamlen om nal</i>	<i>tamlen nalnem</i>	<i>tamlen ñnem nal</i>
Sg2	<i>tamlen nalat</i>	<i>tamlen ot nal</i>	<i>tamlen nalnet</i>	<i>tamlen ñnet nal</i>
Sg3	<i>tamlen naleš</i>	<i>tamlen ok nal</i>	<i>tamlen nalneže</i>	<i>tamlen ñneže nal</i>
Pl1	<i>tamlen nalñna</i>	<i>tamlen oyñna nal</i>	<i>tamlen nalnena</i>	<i>tamlen ñnena nal</i>
Pl2	<i>tamlen nalñda</i>	<i>tamlen oyñda nal</i>	<i>tamlen nalneđa</i>	<i>tamlen ñneđa nal</i>
Pl3	<i>tamlen nalñt</i>	<i>tamlen oyñt nal</i>	<i>tamlen nalnešt</i>	<i>tamlen ñnešt nal</i>

2.3 Igenevek

A mari nyelvre jellemző az igenevek nagy száma, és az, hogy a szó szoros értelmében *igenevek*, tehát számos verbális és nominális jegyük van. Képződik a puszta igetűhöz járulnak. Az infinitívusz és a participiumok további toldalékokat, esetragokat és birtokos személyragokat is kaphatnak, sőt a participiumok névutókkal vagy esetragokkal és névutókkal is kombinálódhatnak, és alárendelővel egyenértékű mondatnyi szerkezetek alapját képezhetik. Mindezek miatt az igenevek vizsgálata a cseremisiz morfológia és szintaxis nagy

és gazdag részét képezi. Az igenevek és igenévi szerkezetek mondattani funkciójáról részletesen a 3.7 pontban esik szó.

Az állító és a tagadó igeragozás oppozíciójára gondolva bizonyára nem meglepő, hogy több igenévnek és a nomen actionisnak is van tagadó alakja. Ezekben közös a *-de/-te* elem:

solâmo šudo: solâdâmo šudo 'lekaszált fű:lekaszálatlan fű'
jođân:jotte 'kérdezve:kérdezetlen(ül)'

2.3.1 Főnévi igenév

Képzője *-aš*, pl. *manaš* 'mondani', *âštaš* 'csinálni'. (A főnévi igenév alapján tehát nem állapítható meg, melyik konjugációba tartozik az adott ige, vö. *maneš* vrb1, *âšta* vrb2.)

2.3.2 Szükségességi igenév

Képzője *-man*, pl. *kajman* 'menni kell', *erla olaš kajman* 'holnap a városba kell menni'. Az igenév ágense a magyarral azonos módon datívuszba kerül: *joča-wlaklan pačerâšte šinžâltman* 'a gyerekeknek a lakásban kell ücsörögniük'. Ezt a necesszív igenevet a magyar fordítással szerkezetileg azonos, *kell+inf* necesszív forma is helyettesítheti: *joča-wlaklan pačerâšte šinžâltas küleş*, 'a gyerekeknek a lakásban kell ücsörögni'.

2.3.3 Melléknévi igenevek

Négy nagy típusa van az egész cseremisz nyelvterületen:

1. Participium praesens activi (jelen idejű aktív alak) *-šo/-še/-šö*
2. Participium perfectum passivi (múlt idejű passzív alak) *-mo/-me/-mō*
3. Participium futurum (jövő idejű alak) *-šaš*, (*-šašlâk*)
4. Participium negativum (tagadó alak) *-tâmo/-tâme/-tâmö/-dâmo/-dâme/-dâmö*

Képzésük: IGETŐ + IGENÉVKÉPZŐ

vrb1 (mássalhangzós tő) esetén: *tol + šo*, *tol + mo*, *tol + šaš*, *tol + dâmo*

vrb2 (magánhangzós tő) esetén: *âštâ + še*, *âštâ + me*, *âštâ + šaš*, *âštâ + dâme*

Ezek az igenevek részben temporális, részben aspektuális jelentést hordoznak, a ptc praes és perf esetében azonban az igenem szerinti megoszlás az elsődleges. Pontos szerepüket csak a temporális és aspektuális viszonyrendszer, valamint az igenem- és az állítás-tagadás oppozíció teljességében lehet megérteni.

A következő példákban – *süretlâše joča-wlak* 'rajzoló gyerekek': *süretlâme peledâš* '(vkitől) megrajzolt virág' : *süretlâšaš paša* 'megrajzolandó munka, feladat': *süretlâdâme paša* 'megrajzolatlan feladat' < *süretla* 'rajzol' – temporális jelentésként valóban jelen (ptc praes): múlt (ptc perf): jövő + necesszív (ptc fut) rajzolódik ki. A ptc neg elsősorban múlt idejű, de a jövő idejű állító formával szemben is állhat tagadó alakként.

Az aspektuális lehetőségeket természetesen behatárolja az alapige, azonban szembe kell tenni, hogy a ptc prs dominánsan duratív-irrezultatív, a ptc perf nem duratív-rezultatív aspektusú, míg a ptc fut/neg aspektuálisan kevésbé kötött: *lüttâmö šudo* 'féleleműző [tkp. féletlen] fő': *lüttâmo kniga* '(el)olvasatlan könyv' (amit nem olvasnak/olvastak (el)).

A ptc praes activi és a ptc perf passivi esetében azonban valóban az aktív-passzív igenem-oppozíció tűnik a legfontosabbnak. Emiatt a magyartól eltérően *kolšo jej* nemcsak 'haldokló ember', hanem 'halott ember' is, mert a ptc praes – ptc perf aktív-passzív szembenállása elsődleges a duratív-nem duratív, irrezultatív-rezultatív, jelen-múlt oppozíciókkal szemben. (A halott ember ugyanis maga halt meg.) Ugyanezért a magyar *férjezett* befejezett alak megfelelője *marlan lekše*, azaz aktív igenév (*lek+še*), mert a nő maga ment férjhez. *ludšaš kniga* 'olvasókönyv' viszont éppen azért *ludšaš*, mert nem a könyv olvassa önmagát, hanem a könyvet olvassák vagy fogják olvasni, tehát az aktív igenemű ptc praes nem jöhet szóba jelzői determinánsként.

2.3.3.1 Jelen idejű aktív alak

Képzője -šo/-še/-šo. Alapalakja főnevesülhet, pl. *tunâktâšo* 'tanító', *kolšo* 'halott', *wujlatâše* 'igazgató' < *wujlata* 'vezet', és teljesen melléknemesülhet: *lūdeš* > *lütšo* 'fél, gyáva'. Alkalmilag melléknemesülve a mondatban jelzőként állva igen gyakori. Modáliszrag és Px-ek járulhatnak hozzá, és így alárendelő mellékmondat-értékű igenévi szerkezet alaptagja lehet. Ezen igenév mondattani funkciójáról l. 3.7.3.

	vrb1	vrb2
Alapalak	<i>tolšo</i>	<i>âštâše</i>
Modálisz -la	<i>tolšâla</i>	<i>âštâšâla</i>

2.3.3.2 Múlt idejű passzív alak

Képzője -mo/-me/-mō. Jelzői használata igen gyakori, pl. *tūjalme paša* 'megkezdett munka', *šočmo mlande* 'szülőföld', de elvétve főnevesülve is használatos: *šočmo* 'hétfő'. Az alapalak ezenkívül Px-ekkel és Cx-ekkel

kombinálódhat, ill. temporális, modális, finális, kauzális jelentésű névutókkal (esetenként esetrag + névutóval) egészülhet ki, tehát szinte a névszókkal azonos, teljes deklinációja van. A ragozott formák többnyire alárendelő mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek alaptagjai, melyekről az alábbi táblázat nyújt áttekintést. Mondattani szerepükről l. 3.7.1–3.7.4.

Általánosan használt alakok:

	vrbl	vrbl2
Alapalak	<i>tolmo</i>	<i>âštâme</i>
Akkuzatívusz	<i>tolmâm</i>	<i>âštâmâm</i>
Datívusz	<i>tolmâlan</i>	<i>âštâmâlan</i>
Illatívusz	<i>tolmeške</i>	<i>âštâmeške</i>
Latívusz	<i>tolmeke</i>	<i>âštâmeke</i>
Modálisz	<i>tolmâla</i>	<i>âštâmâla</i>
Alapalak + névutó	<i>tolmo ðene</i>	<i>âštâme ðene</i>
Alapalak + névutó	<i>tolmo semân</i>	<i>âštâme semân</i>
Ablatívusz + névutó	<i>tolmo ðeč onžâč</i>	<i>âštâme ðeč onžâč</i>
Ablatívusz + névutó	<i>tolmo ðeč wara</i>	<i>âštâme ðeč wara</i>

2.3.3.3 Jövő idejű alak

Képzője *-šaš*. A mondatban főképp jelzőként áll: *âštâšaš paša* 'elvégzendő munka', *naššaš üðâr* 'eladó [tkp. elveendő] lány'. A jövő idejű participiumokra jellemzően általában necesszív jelentésárnyalata is van, vö. az iménti példákat.

Akkuzatívusz- és datívuszragos alakjai esetleg Px-ekkel kiegészülve mellékmondat-értékű igenévi szerkezet alaptagjai lehetnek, ezekről részletebben l. 3.7.2–3.7.3.

	vrbl	vrbl2
Alapalak	<i>tolšašâm</i>	<i>âštâšašâm</i>
Datívusz <i>-lan</i>	<i>tolšašlan</i>	<i>âštâšašlan</i>

2.3.3.4 Tagadó alak

Képzője *-ðâmo/-ðâme/-ðâmö/-tâmo/-tâme/-tâmö*. Gyakrabban jelző, pl. *lüttâmö fej* 'bátor [tkp. féletlen] ember', de előfordul határozói mellékmondat-értékű igenévi szerkezet alaptagjaként is, l. 3.7.3.

2.3.4 Határozói igenév

Állító és tagadó alakja van. Nemcsak a magyar *-va/-ve* képzős gerundium, illetve az *-atlanul/-etlenül* forma megfelelői, hanem a páros igék és a ható ige – l. 2.2, ill. 3. olvasmány nyelvtani kommentárja – építőelemként is fontos funkciójuk van.

2.3.4.1 Állító alak

Képzője vrb1 esetén *-ân*, vrb2 esetén *-en*: *toleš* → *tolân*, *âšta* → *âšten*. Az *-en* Sx-ra esik a hangsúly. Túlnyomóan határozókként fordulnak elő: *rweze-wlak kuržân tolât* 'a fiúk futva jönnek'.

Ez az alak eredetileg participium lehetett, amit egyes példákon túl – pl. *pörđân mardež* 'forgószerű' – az is bizonyít, hogy a II. múlt idő építőköve, vö. 2.1.2. Ugyanez a helyzet a magyar *-t* jeles múlt idő esetében is, vö. A *kutya lerántotta a rántott húst*.

2.3.4.2 Tagadó alak

Képzője *-de/-te*, melyre hangsúly esik, hasonlóan a vrb2-k állító alakjaihoz. A mondatban határozóként áll: *wüđâš puren kajde ijaš ot tunem* 'vízbe menetlenül úszni nem tanulsz meg' (*puren kaja* 'bemelegy').

Képzése: IGETŐ + IGENÉVKÉPZŐ
 vrb1 (mássalhangzós tő): *tol+de*
 vrb2 (magánhangzós tő): *âštâ+de*

2.3.5 A *-maš* igenév és nomen actionis

Képzője *-maš*. A *-mol/-mel/-mô* képzős participium perfectum passivihoz hasonló funkciói vannak, de egészen más megoszlásban. Latívusz-, illatívusz- és inesszívuszragos alakjai, pl. *toleš* > *tolmašeš*, *tolmaške*, *tolmašte* esetenként Px-ekkel is kombinálódva mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek alaptagjai lehetnek. Jelzőként csak kivételesen fordul elő. Döntően azonban igéből képzett névszó, elavult magyar műszóval cselekvésvő, latinosan nomen actionis, többnyire a magyar *-ás/-és/-at/-et* képzős nomen actionisok megfelelője: *ojla* > *ojlâmaš* 'beszél, elbeszélés', *kusara* > *kusarâmaš* 'fordít, fordítás', *naleš* > *nalmaš* 'vesz, vétel', *šarna* > *šarnâmaš* 'emlékezés, emlék'. E szerepében a *-maš* forma természetesen szabadon deklinálható.

A mellékmondat-értékű igenévi formákat nem mindig egyszerű, sőt nem is mindig lehetséges elválasztani a nomen actionisok ragozott alakjaitól, aminek fő oka, hogy alapvetően nem két homonim alakkal (participium perfectummal és nomen actionisszal) állunk szemben, hanem olyan konverzív szófajjal, amely pontosan nomen és verbum határán áll. Pl. a *kol kuč̣mašte* szintagmának (*kol* 'hal', *kuča* 'fog') nagyobb szövegösszefüggés nélkül mind a 'halászáton' (ragozott nomen actionis), mind a 'halfogás közben' (esetragos időhatározói mellékmondat-értékű igenév) helyes fordítása lehet. A *tiđe šučko kređalmašte Kronuš on kolen* 'ebben az iszonyú harcban Kronus fejedelem meghalt' mondatban viszont a *kređalmašte* szónak jelzője (*šučko*) van, tehát itt a szófaj valódi nomen actionisi szerepében tűnik elénk.

A *-maš* formának, az állító melléknévi igenevekhez és a határozói ige-névhez hasonlóan van tagadó alakja is, képzője a *-đmaš*, de használata csak sporadikus.

2.4 Főnévragozás – A főnév paradigmastruktúrája

A cseremiszből a magyarhoz hasonlóan valójában nem főnévragozás, hanem szintagmaragozás (NP-ragozás) van, ahol csak az NP alaptagja ragozódik, determinánsai nem. A cseremiszi főneveknek nincsenek ragozási alosztályai, csak a hangsúlyszabályoknál megismert törvényszerűségekre kell a ragozás során ügyelni, vö. hangtani fejezet. A különféle névszóosztályok között szemantikailag sincs éles határ, gyakori, hogy homonim szó főnév és melléknév is egyben: *kü pört* 'kőház', a magyar fordításban azonos jelenség figyelhető meg.

A főnév paradigmastruktúrája

A cseremiszi főnévhez a magyarral megegyezően esetragok, számjelek és birtokos személyragok (személyjelek) járulhatnak. A *Px jel vagy rag* problémát cseremiszi leíró alapon nem lehet eldönteni, mivel esetragoktól függően változik a kapcsolódási sorrend. (A sorrend történeti problémájára l. 2. lecke 1. feladat.) Az irodalmi nyelvváltozatok érvényes normája szerint a toldalékolási sorrend ennek megfelelően *tő + képző + többesjel + esetrag + birtokrag / birtokrag + esetrag* lehet, de ettől az élő nyelv a bonyolult többesjeles-esetragos-birtokragos formák esetén eltérő változatokat is produkál. A főneveknek egyes és többes száma van. A toldalékok után még egy posztartikulus funkciójú nyomatékosító elem is állhat. Ez formailag *PxSg2* vagy *PxSg3* lehet.

1. Névszótő	2. Képző	3. Számjel	4. Px	5. Cx	JELENTÉS
<i>üðâr</i>					lány
<i>üðâr</i>		<i>wlak</i>			lányok
<i>üðâr</i>			<i>et</i>		lányod
<i>üðâr</i>				<i>âm</i>	lányom
<i>üðâr</i>		<i>wlak</i>	<i>et</i>	<i>âm</i>	lányaidat
<i>üðâr</i>	<i>amaš</i>			<i>ân</i>	asszonynak a
<i>üðâr</i>	<i>amaš</i>	<i>wlak</i>	<i>na</i>	<i>lan</i>	asszonyainknak
1. Névszótő	2. Képző	3. Számjel	4. Cx	5. Px	
<i>üðâr</i>	<i>amaš</i>	<i>wlak</i>	<i>lan</i>	<i>na</i>	ua.
<i>čodâra</i>			<i>štâ</i>	<i>na</i>	erdőnkben
<i>čodâra</i>			<i>škâ</i>	<i>na</i>	erdőnkbe
<i>čodâra</i>	<i>n</i>				erdei, erdős

2.4.1 Számjelölés

Az egyes szám a magyarhoz hasonlóan jelöletlen, a többes szám általános jele M. *-wlak*, H. *-wla/-wlä*, pl. *kužu kit: kužu kit-wlak* 'hosszú kéz : hosszú kezek'. A mezei többesjel régebben *-šamâč* volt. Ezenkívül van egy korlátozott használatú *-la* többesjel, mely helyjelölő szavakhoz, főleg helyjelölő esetekkel járul: *el* 'ország', *ellaške* 'országokba, vidékekre', valamint a *-mât* családi többes, a magyar *-ék* megfelelője: *awamât* 'édesanyámék'. Egyes névmások *t/ð~n* tőalternációval képzik többesi alakjukat, pl. *tide* : *nine* 'ez : ezek', 1. még 2. lecke 3. kommentár.

2.4.2 Esetragozás

A cseremisz nyelvjárásokban, de a két irodalmi nyelvváltozatban is eltérő az esetragok száma, 9 és 14 között váltakozhat. (A mai magyarban 17–20 van.) A mezei irodalmi nyelvtenok többnyire kilenc esettel számolnak. Példáink jelentése: *kol* 'hal', *wüt* 'víz'.

ESETRAG NEVE	TOLDALÉK	PÉLDÁK	
Nominatívusz	∅	<i>kol</i>	<i>wüt</i>
Akkuzatívusz	-(â)m	<i>kolâm</i>	<i>wüðâm</i>
Genitívusz	-(â)n	<i>kolân</i>	<i>wüðân</i>
Datívusz	-lan	<i>kollan</i>	<i>wüülan</i>
Latívusz	-š, -eš	<i>koleš</i>	<i>wüðeš</i>
Illatívusz	-(â)ško/-(â)škö/-(â)ške	<i>kolâško</i>	<i>wüðâško</i>
Inesszívusz	-(â)što/-(â)štö/-(â)šte	<i>kolâšto</i>	<i>wüðâštö</i>
Komparatívusz	-la	<i>kolla</i>	<i>wüüla</i>
Komitatívusz	-ye/-ke	<i>kolye</i>	<i>wüütke</i>

Feltűnő, hogy az esetrendszerben nem tükröződik az irányhármasság megléte, a *honnan* kérdésre a *γāčč* 'bÓl', *dečč* 'tÓl' névutók válaszolnak. Igaz, az elatívszói *γāčč*, de különösen az ablatívszói *dečč* esetragként is felfogható. A komitatívsz ellenpárja, a karitívsz (fosztóeset) csak a nyugati irodalmi nyelvben van meg, *-de/-te* alakú, vö. az igenevek tagadó alakjaival. Korlátozott funkcióval bár, de az egész cseremiszi nyelvterületen megvan a genitívszsal homonim insztruktívszrag, mely számnevekből gyűjtőszámnevet képez: *koktān* 'ketten' *wizātān* 'öten'.

A datívsz- és a komparatívszrag hangsúlyos, mivel *a* magánhangzót tartalmaz pl. 'üδār : üδār' *la* : üδār' *lan* 'leány : leányként : leánynak'. Ugyanígy véghangsúlyosak a latívsz- és komitatívszragos szavak is, ezekben a ragokban eredeti *e* van, szemben a háromalakú illatívsz- és inesszívszraggal, melyekre nem eshet hangsúly, s gyors beszédben gyakorta ultrarövid *ā* vokális jelenik meg bennük.

2.4.3 Birtokos ragozás

A birtokos személyragozás hasonló a magyaréhoz, etimológiailag is, lásd 1. lecke 4. kommentár. Nincs viszont külön birtoktöbbséjtő jel, ezt a funkciót is az általános *-wlak* többséjtő tölti be, és nemcsak a névszói birtokos, hanem a személyes névmási birtokos is genitívszban áll, amennyiben megjelenik. A szótagalkotó (magánhangzós) Px-ek közül csak az Sg3 alak nem hangsúlyos. A táblázatban szereplő *olma* jelentése 'alma'.

SZÁM, SZEMÉLY	BIRTOKOS SZEMÉLYRAG	PÉLDÁK	
		EGY BIRTOK	TÖBB BIRTOK
Sg1	- <i>m</i> , <i>em</i>	<i>olmam</i>	<i>olma-wlakem</i>
Sg2	- <i>t</i> , <i>-et</i>	<i>olmat</i>	<i>olma-wlaket</i>
Sg3	- <i>ž</i> / <i>-žo</i> / <i>-žö</i> / <i>-že</i> - <i>š</i> / <i>-šo</i> / <i>-šö</i> / <i>-še</i>	<i>olmaže</i>	<i>olma-wlakše</i>
Pl1	- <i>na</i>	<i>olmana</i>	<i>olma-wlakna</i>
Pl2	- <i>da</i> / <i>-ta</i>	<i>olmađa</i>	<i>olma-wlakta</i>
Pl3	-(<i>ā</i>) <i>št</i>	<i>olmašt</i>	<i>olma-wlakāšt</i>

2.4.3.1 Esetragok és birtokragok kapcsolódása

Az ún. grammatikai esetek (nominatívsz, akkuzatívsz, genitívsz, datívsz, komitatívsz valamint a komparatívsz) követik a Px-et, tehát a sorrend Cx + Px. A datívsz és a komparatívsz ritkábban Px+Cx sorrendben is előfordul.

Példák Sg2 birtokos és egy birtok esetén a *kit* 'kéz' szóval:

ESETRAG NEVE	PÉLDA	SORREND
Nominatívusz	<i>kiđet</i>	–
Akkuzatívusz	<i>kiđetâm</i>	Px+Cx
Genitívusz	<i>kiđetân</i>	Px+Cx
Komitatívusz	<i>kiđetike</i>	Px+Cx
Datívusz	<i>kiđetlan</i> vagy <i>kitlanet</i>	Px+Cx vagy Cx+Px
Latívusz	<i>kiđešet</i>	Cx+Px
Illatívusz	<i>kiđâšket</i>	Cx+Px
Inesszívusz	<i>kiđâštet</i>	Cx+Px
Komparatívusz	<i>kiđetla</i> vagy <i>kitlat</i>	Px+Cx vagy Cx+Px

2.5 A melléknév

A melléknév jelzőként nem ragozható, kivéve – a magyarral egyezően – az értelmezői pozíciót. Főnevesülve a főnevekkel azonos módon eset- és birtokragozható.

A színneveknek többnyire két alakjuk van. Jelzői funkcióban a rövidebb, névszói állítmányként a hosszabb alak áll: *merañân šem pâšâže ulo* : *merañân pâšâže šeme* 'a nyúlnek fekete füle van : a nyúl füle fekete'. A jelzőit attributívnek, az állítmányi funkciójút – amely önállóan is állhat – abszolútnak is nevezik. Ez a kettősség a magyarban a *kisház* – a *ház kicsi* páron figyelhető meg.

2.5.1 Melléknév fokozás

A mellékneveknek van alap- közép- és felsőfoka. Az alapfok jelöletlen. A közép- és felsőfok morfológiai és szintaktikai eszközökkel is kifejezhető. A morfológiai eszközökkel kifejezett középfok jele a *-rak*, a felsőfoké pedig az *en* prefixum, *-rak* középfokjel nélkül, vö. *Лужан эн кугу енже лужа-еў улмаи* 'A törzs legelső [tkp. legnagyobb] embere a törzsfő volt'. A szintaktikai középfok feltétele a hasonlító szerkezet megléte, önállóan tehát *fehértől* 'fehérebb' jelentésben nem fordulhat elő, csak 'valamitől fehér': *lum kayaz deč ošo*, 'a hó fehérebb a papírnál' [tkp. hó papír+tól fehér]. A szintaktikai felsőfok viszont éppen hasonlító szerkezetekben nem fordul elő, hiszen a szintaktikai felsőfok maga hasonlító szerkezet, a *tamle deč tamle* szintagma pontos jelentése 'finomtól finom'. *epāž tamle deč tamle jemāž* 'a málna a legfinomabb gyümölcs' [tkp. málna finom+tól finom gyümölcs].

FOK	MORFOLÓGIAI	SZINTAKTIKAI
Közép	<i>tamlerak</i>	X <i>deč tamle</i>
Felső	<i>en tamle</i>	<i>tamle deč tamle</i>

2.6 Számnév

Határozatlan és határozott, utóbbiak tő- ill. sor- és törtszámnemekre különülnek, a tő- és sorszámnemek homonimák. A számnemeknek egytől kilencig a színnevekhez hasonlóan attributív (jelzői) és abszolút (névszói állítmányi és egyéb nem jelzői) alakjuk is van, vö. magyar *két banánt kérek, kettőt!* A számnemek 10-ig:

TŐSZÁMNÉV		SORSZÁMNÉV= TÖRTSZÁMNÉV
ATTRIBUTÍV	ABSZOLÚT	
<i>ik</i> 'egy'	<i>ikte, iktât</i> 'egy'	<i>ikâmše</i> 'első'
<i>kok</i> 'két'	<i>kokât, kôktât</i> 'kettő'	<i>kokâmšo</i> 'második'
<i>kum</i>	<i>kumât</i>	<i>kumšo</i>
<i>nâl</i>	<i>nâlât</i>	<i>nâlâmše</i>
<i>wič</i>	<i>wizât</i>	<i>wizâmše</i>
<i>kut</i>	<i>kuđât</i>	<i>kuđâmšo</i>
<i>šâm</i>	<i>šâmât</i>	<i>šâmše</i>
<i>kandaš</i>	<i>kandaše</i>	<i>kandašâmše</i>
<i>indeš</i>	<i>indeše</i>	<i>indešâmše</i>
<i>lu</i>	<i>lu</i>	<i>lumšo</i>

További tőszámnemek: *latik(te)* '11', *latkok(ât)* '12'; *kolo* '20', *kumlo* '30', *nâlle* '40', *witle* '50', *kutlo* '60', *šâmlu* '70', *kandašlu* '80', *indešlu* '90', *indešluik(te)* '91', *indešlunâl(ât)* '94', *indešluindeš(e)* '99', *šüđö* '100', *kokšüđö* '200', *tüzem* '1000'.

25467 *kolotüzem nâlšüđö kutlo šâm(ât)*

2.7 Névadások

A névadások rendszere igen gazdag, megkülönböztetünk személyes, visszaható, mutató, kérdő/vonatkozó, határozatlan, tagadó és általános névmást. E kategória olyan széles a cseremiszből, hogy csak a rendszer körvonalazásáért szorítkozom a legfontosabb névmások kiemelésével.

2.7.1 Személyes névmás

A grammatikai esetekben ragozható, de komparatívuszi és komitatívuszi alakjai egészen ritkák. A genitívuszi alakok a birtokos névmás funkcióját is betöltik, ill. birtokos szerkezetben – a magyartól eltérően – a kifejezett névmási birtokos is genitívuszbán áll: (*mâjân*) *imnem* 'a(z én) lovam'. Helyjelölő esetekben a személyes névmásokat nem használják.

Személy	Nom	Acc	Gen	Dat
Sg1	<i>mâj</i>	<i>mâjâm</i>	<i>mâjân</i>	<i>mâla(ne)m</i>
Sg2	<i>tâj</i>	<i>tâjâm</i>	<i>tâjân</i>	<i>tâla(ne)t</i>
Sg3	<i>tuđo</i>	<i>tuđâm</i>	<i>tuđân</i>	<i>tutlan</i>
Pl1	<i>me</i>	<i>memnam</i>	<i>memnan</i>	<i>mâlanna</i>
Pl2	<i>te</i>	<i>tendam</i>	<i>tendan</i>	<i>tâlanda</i>
Pl3	<i>nuno</i>	<i>nunâm</i>	<i>nunân</i>	<i>nunâlan</i>

Ezt a rendszert névutós személyes névmások egészítik ki, ebben az esetben maga a névmás genitívuszbán, esetleg nominatívuszbán áll, a névutó pedig Px-t kaphat, különösen, ha a névmás alanyesetben van: *mâj dečem* 'tőlem', *tendan deke* 'hozzátok', *tâjân werč* 'érted' stb.

2.7.2 Visszaható névmás

Nominatívuszi alakja (*mâj/tâj/tuđo/me/te/nuno*) *ške* '(én/te stb.) magam, magad'. Csak akkuzatívuszbán, genitívuszbán, datívuszbán ragozható, genitívuszi alakja birtokos névmás funkciójában is állhat.

Személy	Nom	Akk	Gen	Dat
Sg1	<i>mâj (ške)</i>	<i>škemâm</i>	<i>škemân</i>	<i>ška(la)nem</i>
Sg2	<i>tâj (ške)</i>	<i>škendâm</i>	<i>škendân</i>	<i>ška(la)net</i>
Sg3	<i>tuđo (ške)</i>	<i>škenžâm</i>	<i>škenžân</i>	<i>ška(la)nže</i>
Pl1	<i>me (ške)</i>	<i>škenam</i>	<i>škenan</i>	<i>ška(la)nna</i>
Pl2	<i>te(ške)</i>	<i>škendam</i>	<i>škendan</i>	<i>ška(la)nda</i>
Pl3	<i>nuno (ške)</i>	<i>škenâštâm</i>	<i>škenâštân</i>	<i>ška(la)nâšt</i>

2.7.3. Kölcsönös névmás

A személyes névmásokhoz hasonlóan a grammatikai esetekben ragozható és névutós alakjai is vannak: *ikte-wese* 'egymás', *ikte-wesôlan* v. *ikte-wesâštilan* 'egymásnak', *ikte-wesâšt deke* 'egymáshoz' *ikte-wesâšt dene* 'egymással' *ikte-wesâšt deč* 'egymástól' stb.

2.7.4 Mutató névmás

Főnéviek, melléknéviéek és számnéviéek is vannak. A leggyakoribbak:

MUTATÓ NÉVMÁSOK	Közelre mutatók		Távolra mutatók	
	Sg	Pl	Sg	Pl
Főnévi <i>ez, az</i>	<i>tiðe</i>	<i>nine</i>	<i>tuðo</i>	<i>nuno</i>
Mellékn. <i>ilyen, olyan</i>	<i>tâyaj</i>	<i>tâyaj-wlak</i>	<i>tuyaj</i>	<i>tuyaj-wlak</i>
Számn. <i>ennyi, annyi</i>	<i>tâñar</i>	–	<i>tuñar</i>	–
Módhat. <i>így, úgy</i>	<i>tâye</i>	–	<i>tuye</i>	–
Időhatározói <i>akkor</i>	–	–	<i>tunam</i>	–
Helyhat. <i>ide, oda</i>	<i>tâšan</i>		<i>tušan</i>	
Helyhat. <i>ide, oda</i>	<i>tâške</i>		<i>tuško</i>	
Helyhat. <i>itt, ott</i>	<i>tâšte</i>		<i>tušto</i>	
Helyh. <i>innen, onnan</i>	<i>tâšeč</i>		<i>tušeč</i>	

2.7.5 Kérdő/vonatkozó, határozatlan, tagadó és általános névmás

A kérdő és a vonatkozó névmás a cseremiszen egyáltalán nem különül el formailag egymástól. Ezek építőkövei a határozatlan, tagadó és általános névmásoknak is, vö. m. *ki/aki, valaki, senki, bárki*. Emiatt legfontosabb alakjaikat együtt tárgyaljuk.

Magyar kérdő névmás	Kérdő névmások	Határozatlan névmások	Általános névmások	Tagadó névmások
ki?	<i>kō</i>	<i>ala-kō</i>	<i>kerek-kō</i>	<i>ńikō</i>
mi?	<i>mo</i>	<i>ala-mo</i>	<i>kerek-mo</i>	<i>ńimo</i>
milyen?	<i>moyaj</i>	<i>ala-moyaj</i>	<i>kerek-moyaj</i>	<i>ńimoyaj</i>
melyik?	<i>kuðo</i>	<i>ala-kuðo</i>	<i>kerek-kuðo</i>	<i>ńikuðo</i>
mennyi?	<i>māñar</i>	<i>ala-māñar</i>	<i>kerek-māñar</i>	<i>ńimāñar</i>
hogyan?	<i>kuze</i>	<i>ala-kuze</i>	<i>kerek-kuze</i>	<i>ńikuze</i>
mikor?	<i>kunam</i>	<i>ala-kunam</i>	<i>kerek-kunam</i>	<i>ńikunam</i>

hova?	<i>kušan</i>	–	–	–
hova?	<i>kuško</i>	<i>ala-kuško</i>	<i>kerek-kuško</i>	<i>ńikuško</i>
hol?	<i>kušto</i>	<i>ala-kušto</i>	<i>kerek-kušto</i>	<i>ńikušto</i>
honnan?	<i>kušec</i>	<i>ala-kušec</i>	<i>kerek-kušec</i>	<i>ńikušec</i>

A főnévi kérdő/vonatkozó névmások esetragozhatók. A határozatlan névmásoknak *ala-* mellett *iktaž-* előtagú változatai is vannak, az általános névmások között pedig a *keč-* váltakozhat a *kerek-*kel.

2.8 Névutók

Formailag egy- és kétagú névutók vannak. A kétagúak azonban mindig *deč* + vmilyen másik névutó szerkezetűek, s éppen a *deč* a „legesetragyanúsabb” névutó, vö. 2.4.2. A névutók jelentős része a helyjelölő esetek rendszerét egészíti ki, vö. 2. lecke 2. kommentár, de vannak kauzális, finális, temporális és egyéb névutók is: *woktek(e)* : *woktene* : *wokteč* 'mellé' : mellett : mellől', *jāmake* : *jāmalne* : *jāmač* 'alá' : alatt : alól', *marte* '-ig', *yođam* 'alatt, idején', *werč* '-ért' stb.

A névutók vonzata általában nominatívusz, de a kauzálisok pl. *kōra* 'miatt', *werč* 'miatt' névutók datívuszt vonzanak, a kétagú névutók első tagja pedig ablatívuszi jelentésű: *mut deč posna* 'szöveg nélkül' [tkp. szó+tól nélkül], *māj dečem wara* 'utánam' [tkp. én+tőlem után].

2.9 Kötőszók

A kötőszavak kategóriája viszonylag szegényes, mivel gyakoriak a nélkülik alkotott mellé- és alárendelő összetett mondatok. Másrészt az alárendelő összetett mondatokkal egyenértékű mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek (implicit szubordináció) jóval gyakoribbak, mint a tényleges alárendelő mellékmondatok (explicit szubordináció), s az előbbi esetekben eleve nem is jelenhet meg kötőszó, hiszen tagmondatok sincsenek.

A mellérendelő kötőszók egy része csak szószerkezeteket köt össze, ilyen pl. a komitatívuszi funkciójú kapcsolatos *den* 'meg, és': *kuyāza den eryāže* 'az apó és fia', a többi kapcsolatos és választó kötőszó mind szintagmákat, mind tagmondatokat összeköthet. A kötőszók részletesebb ismertetését l. a 3.6.1 és 3.6.2 mondatnani fejezetekben.

2.10 A szóalkotásmódokról

A cseremis nyelvben két kiemelten fontos szóalkotásmód van: a szóképzés és a szóösszetétel. Mivel a cseremis erősen agglutináló nyelv, a képzők és

a képzési lehetőségek tárháza kimeríthetetlen. (Csakúgy, mint a magyarban.) Éppen ezért meghaladná e munka kereteit a képzőosztályok és képzésmódok felsorolása. Néhány példát találni az 5. lecke 4. kommentárjában, a részletek iránt érdeklődőknek pedig elsősorban BERECKZI 1980: 58–64 és ALHONIEMI 1993: 141–153 ajánlható.

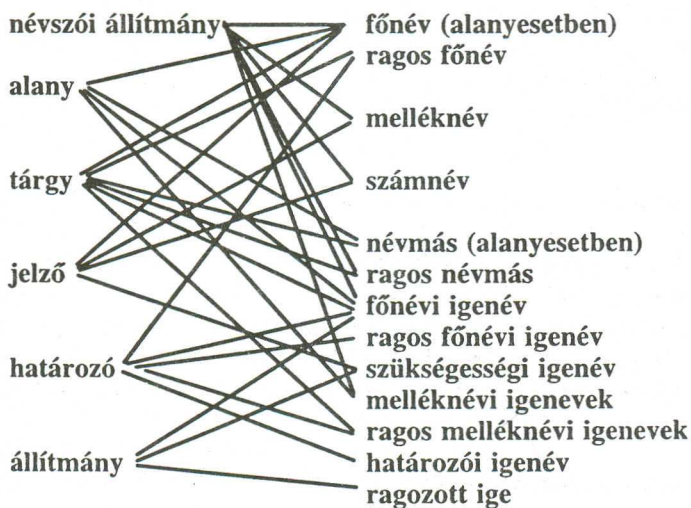
Mind a szóképzésnek, mind a szóösszetételek különféle módjainak kiemelt szerepe volt a cseremisz nyelvújításban is, l. **A cseremisz nyelvről** c. fejezetet.

3. Mondattan

3.1 Mondatrészek

A cseremisben a nyelvtanok többsége öt mondatrészt tesz föl, állítmányt, alanyt, tárgyat, határozót és jelzót. Az állítmány a magyarhoz hasonlóan lehet igei, névszói, igei-névszói. A cseremisben – szintén a magyarhoz hasonlóan – fölvetődik a nominális alaptagok adverbialis bővíthetőségének problémája, *tejbepapi, tetthelyre érkező rendőrök*. Az ilyen bővítményeket hatodik mondatrésznek is tekinthetjük, de bizonyos keretek között ez a jelenség ötmondatrészes rendszerben a nyelvi konverzióval (kategorialis határok elmosódása), ill. az adnominális határozók kategóriájának felvételével is magyarázható a cseremisben.

A szófajok és mondatrészek viszonya igen összetett, az említett konverzió miatt. Ez az alábbi ábrából jól kitűnik, vö. pl. a főnévi igenév lehetséges mondatrész-szerepeit, vagy azt, hány szófaj töltheti be a névszói állítmány mondatbeli szerepét.

3.2 Szó szerkezetek

3.2.1 Predikatív szintagma és nominális mondat

A két mondatrész egyenrangú, mellérendelő viszonyban áll egymással. A névmási alany gyakran jelöletlen, különösen kérdőszavas kérdés esetén, továbbá első és második személyben: *kušto ilat* 'hol laksz', *kastene tolza* 'jöjjön este', *erlak ôšten onžem* 'holnap bizony kiprobálom'. Alanyként

bármilyen főnév, főnevesült egyéb névszó, névmás, főnévi igenév vagy melléknévi igenév állhat, a következő példában ptc fut: *molo puđšašđm uke* 'más adnivalóm nincs'.

A ragozott igéken túl a határozói igenevet leszámítva mindenféle igenév, még a szükségességi igenév is állhat állítmányként. Névszói állítmány pedig akár esetragozott névszó is lehet, ami mutatja, hogy a predikatívum használata nagyon széleskörű: *mālan erđene školāško kajman* 'reggel iskolába kell mennem' [én+dat reggel iskola+illat igető+*-man* igenévképző]; *awamān satpakčaštđže olmapužo-wlak* 'anyám kertjében almafák (vannak)' [anya +PxSg1+gen kert+iness almafa + PxSg3determ + PlSx]; *üđđrđa peš čewer* 'a lányotok nagyon szép'; *nuno tunđktđšo-wlak* 'ők tanárok'; *omsam počmo* 'az ajtó nyitva' [ajtó+acc nyitott]. A magyarral egyezően indpraesSg/Pl3 esetén tisztán névszói a predikátum, más esetekben megjelenik a létige megfelelő alakja is. Viszont a magyartól eltérően akkor is állhat zérófonon a kopula, ha határozó van a predikatívum szerepében: *kinde üstembalne* 'a kenyér az asztalon van' [kenyér asztalon].

Az alanyt az állítmánnyal számban-személyben egyeztetik. A magyartól eltérően halmozott Sg+Sg illetve számjelzős alany után is többes számú az állítmány, az egyéb egyeztetési szabályok az irodalmi norma szerint a magyarral megegyeznek: *üđđrđn ačaž đen awaže suyđňđm puat* 'a lány apja és anyja tanácsokat ad' [lány+gen apa+PxSg3 pop anya+PxSg3 tanács +acc adnak].

3.2.2 Tárgyas szó szerkezetek. Jelöletlen tárgy

A tárgy lehet akkuzatívuszragos és jelöletlen, de a jelöletlenség esetei részben mások, mint a mai magyarban: az infinitívuszban álló ige vonzattárgya marad nominatívuszban: *ajđeme-wlak pu ruaš kajat* 'az emberek fát [tkp.fa] vágni mennek'. Jelöletlen lehet a PxSg1-es tárgy is, ez megegyezik a magyar lehetőséggel: *kiđem muškam* 'kezem mosom', vö. még 2. lecke 2. kommentár.

3.2.3 Határozós szó szerkezetek

A cseremiszből – a magyarhoz hasonlóan – verbális és nominális alaptagnak is lehet adverbialis bővítménye, így a határozós szó szerkezetek igen sokfélék. Példamondatunkban az első határozói determináns adnominális, a második adverbális: *Вольыклан пуымо лұмым кугу буква дене тўналын возат* 'Az állatnak adott nevet nagy kezdőbetűvel írod [tkp. nagy betűvel kezded írni]'. Érdemes megfigyelni, hogy a *вольыклан* determináns *пуымо* alaptagja egyben a *лұмым* jelzői determinánsa, s ezen kétértékű viselkedé-

sének, a nyelvi konverzióknak oka a *nyumo*-elem igenév-voltában (ptc per) rejlik.

3.2.4 Jelzős szószerkezetek

Jelző lehet melléknév, számnév, bármelyik melléknévi igenév vagy főnév. Főnév minőségjelzőként is állhat: *kü pört* 'kőház', *kejež keče* 'nyári [tkp. nyár] nap', *tele wurjem* 'téli [tkp. tél] ruha'. A jelzőt a jelzett szóval nem egyeztetik, sem számban, sem esetben: *šuko kol* 'sok hal', *šuko kolām* 'sok halat', *kok sâram puâza* 'két sört legyen szíves [tkp. hozzon]', kivéve természetesen az értelmezőket.

A birtokos jelző általában megkapja a genitívuszragot: *üðâramašân motor wurjemže* 'az asszony szép ruhája'. A *wurjemže* birtok a magyar-nak megfelelően birtokos személyragos. A finnugor nyelvekben nincs habeo-ige, ezért a magyarhoz hasonló ún. habeo-szerkezetet találunk a cseremisizben is: *tendan marijda ulo?* 'van férje?' *üðâramašân motor wurjemže ulo* 'az asszonynak szép ruhája van'. A tagadott birtokos szerkezetben a létige helyére az *uke* tagadószó kerül: *üðâramašân motor wurjemže uke* 'az asszonynak nincs szép ruhája'.

A cseremisizben a birtokos szerkezetben is előfordul egyszerű névszói állítmány: *mâjân rodo-tukâmem šuko* 'sok rokonom van [tkp. én+genCx rokonom sok]'. A birtokos szerkezetre l. még 1. és 2. lecke.

3.3 Vonzatok

Az igevonzatok, melléknévvezonatok kategóriájában nincsenek drasztikus eltérések a két nyelv megfelelő formái között. A magyarra jellemző az eredetileg dinamikus igevonzatok statikussá válása, *keres*, *talál*, *vásárol*, *vesz vmit vhol* és nem *vhonnan*, *épít*, *marad*, *hagy vhol* és nem *vhová*, szemben pl. a finn nyelv *vhonnan/vhová* vonzataival. (A történeti tények a finn vonzatok eredetibbségére utalnak, a magyar régiségben közönségesek a dinamikus vonzatok, de ma is elemezhetően megvan ez pl. a *vízbe fúl* kifejezésben, elhomályosultan pedig pl. az *arcul üt*-ben (-l ablatívuszrag). Bár a cseremisizben a magyarnál jobban tartja magát a dinamikus igevonzat, de az indoeurópaizálódás hatására ott is változóban a rendszer. Pl. *C. F. Чавайн йорло ешев шочын* 'Sz. G. Csavajn szegény családban [tkp. családba] született, *mâj jalâške kodam* 'én falun [tkp. faluba] maradok dinamikus vonzatokkal szemben már *kewôtâšte olmam nalam* 'almát veszek a boltban' a használatos.

Ez az (indo)európaizálódás a cseremisizben a kétnyelvűsödéssel erősödő orosz dominancia eredménye, a magyarban pedig elsősorban a dunamedencei nyelvi areában töltött évezredé. Az orosz hatása olyan vonzat-

tükörfordításokban is megfigyelhető, mint pl. *šorâk jol ðene* 'kellemes karácsonyt [tkp. juhláb ünneppel]', *u ij ðene* 'boldog új évet [tkp. új évvel]', ahol a *ðene* tkp.-val/-vel jelentésű névutó, vö. or. с новым годом [tkp. új évvel], ill. a melléknévvonzatok között is: *marij čodâra poŋgôlan pojan* 'a mari erdők gombában [tkp. gombának] gazdagok. A melléknévvonzat az orosz nyelvvel azonos.

3.4 A szórend szintaktikai funkciói, mondatfókusz

A szórend szabadságának fokában a cseremisiz nagymértékben egyezik a magyarral, a kötöttségek viszont részben eltérőek. A jelzős szintagmákban jelző + jelzett szó a sorrend, kivéve természetesen az értelmezőt. Ebből következően a birtokos is megelőzi a birtokot.

További kötöttség az SOV sorrend, szemben az igeragozástól és igekötő-használatától függő SOV/SVO alternatív magyar szórenddel. Az alany és az állítmány bővítményeinek relatív szórendje – amennyiben több van belőlük – a magyarral megegyezően tetszőleges.

A *ÿân* 'ha' feltételes kötőszó, ill. a cél- és okhatározói kötőszóvá válófélben lévő *manân* nem a tagmondat élén, hanem kötelezően a tagmondat végén áll: *jeŋâm jôratet ÿân, tâjâmat jôrataš tûŋalât* 'ha szereted az embereket [tkp. embert szereted ha], téged is szeretni fognak'; *poŋgâm poŋaš manân, me čodâraš kajâšna* 'az erdőbe mentünk, hogy gombát szedjünk [tkp. gombát szedni hogy, az erdőbe mentünk]'. Ez a szórend azonban nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy e mellékmondatok kötelezően megelőzik a főmondatokat, tehát a *ÿân*, *manân* elemek csakis így lehetnek tényleges kötőszó-pozícióban.

A mondatrészek kiemelése (fókuszpozícióba tétele) kétféleképpen mehet végbe:

a. a kiemelt mondatrész az állítmány előtti pozíciót tölti be, ez esetben az állítmány (általában ragozott ige) a magyartól eltérően mindig az SOV alapszórendnek megfelelő pozícióban marad, tehát a szórend +FV, szemben a magyarban uralkodó FV+ -szal. (F = fókusz, + = többi mondatrész.)

b. emfatikus hangsúly esik a kiemelt mondatrészre, a fókuszpozíció sorrendi helye azonban kötetlen a mondatban, akár teljesen változatlan szórenddel, az emfatikus hangsúly tologatásával is változtathatjuk a fókuszpozíciót. Ez a megoldás a balti finn nyelvek általános fókuszképző elveire emlékeztet.

Az irodalmi nyelvi norma inkább az a. megoldást követi.

a. típusú fókuszképzés

/

Елум шуматкечылан Эчан вуча.
'Ecsan várja szombatra Jelut.'

b. típusú fókuszképzés

/

Эчан Елум шуматкеч ылан вуча.
'Ecsan várja szombatra Jelut.'

/

Эчан шуматкечылан Елум вуча.
'Jelut várja Ecsan szombatára.'

/

Эчан Елум шуматкеч ылан вуча.
'Jelut várja Ecsan szombatára.'

/

Эчан Елум шуматкечылан вуча.
'Ecsan szombatára várja Jelut.'

/

Эчан Елум шуматкеч ылан вуча.
'Szombatára várja Ecsan Jelut.'

3.5 Egyszerű mondatok

Részben tipológiai, részben formai (részben pusztán helyesírási) okokból az egyszerű mondatok jóval gyakoribbak az összetettekénél, ennek okairól l. 3.6. Ugyanakkor az is igaz, hogy a formai szempontból (sokszorosan) bővített egyszerű mondatnak megfelelő igenévi szerkezetek (többszörösen) összetett alárendelő mondatokkal lehetnek egyenértékűek, vö. 3.7.5. Az egyszerű mondat szórendjére l. 3.4.

3.6 Összetett mondatok

Mind mellé-, mind alárendelő összetett mondatok előfordulnak, azonban az összetett mondatok leltára lényegesen rövidebb, mint a magyarban. Ennek több oka van:

- nagyon sok analitikus szerkezet helyett a mari – dominánsan agglutináló nyelvként – a szintetikus szerkesztésmódot kedveli, pl. az explicit szubordinációval (alárendelő mellékmondat) egyenértékű igenévi szerkezeteket alkalmaz;
- a cseremisiz nyelv nem kedveli a többszörösen összetett mondatokat, még a tényleges kötőszavak is sokszor – legalábbis formálisan – egyszerű mondatokat, és nem egy összetett mondat tagmondatait kötik össze, vö. 3.6.1.

3.6.1 Mellérendelés

Kapcsolatos, ellentétes, választó és következményes mellérendelés ismeretes. Gyakori, hogy az ellentétes és magyarázó kötőszók formálisan mondatokat kötnek össze, a testesebbek pedig, mint pl. *tuye yānat*, *sandene* az irodalmi nyelvben rendre így fordulnak elő.

Az alább felsorolt kötőszók a legelterjedtebbek, azonban a kapcsolatosakat nem számítva ezek is ritkák a megfelelő elemek magyar elterjedtségéhez képest:

a. Kapcsolatosak: *ða* 'és', *ðen* 'meg, és' < *ðene* '-val/-vel', pl. szintagmák között: *mājñ watem ða kok jočam ulo* 'van feleségem és két gyerekem', tagmondatok között: *tunemše luđeš ða woza* 'a tanuló olvas és ír'.

b. Ellentétesek: *a* 'de, pedig', *no* 'de, azonban', *tuye γđnat* 'ennek ellenére, jöllehet, (ha)bár', pl. *memnan jılme ješđš kđžat 15 jılme pura, a ožno šukđrak finn-ugor jılme liđñ ulmaš* 'nyelvcsaládunkba most 15 nyelv tartozik, de régen több finnugor nyelv volt'.

c. Választók: *ala...ala* 'vagy...vagy, hol...hol, mikor...mikor' *ja...ja* 'vagy...vagy, hol...hol, mikor...mikor', pl. *ja jür jüreš, ja lum lumeš* 'hol (mikor) eső esik, hol (mikor) meg hó', *ala tđj, ala mđj* 'vagy te, vagy én'.

d. Következményesek: *sandene* 'ezért', *satlan* 'ua.', *satlan kōra* 'ezért, emiatt', pl. *Марла календарь 1913 ий марте талу еда лектын. Сандене ме тудым икымше марий журнал манынат кертына.* 'A Mari Kalendárium 1913-ig évente megjelent, ezért az első mari folyóiratnak is mondhatjuk.' *Чумбылат оным калыкна моткоч пагален. Садлан тудым, колымекыже, кузу курык вуеш тоеныт.* 'Csumblat fejedelmet népünk nagyon tisztelte, ezért halála után egy nagy hegy csúcsára temette.'

3.6.2 Alárendelés

Az alárendelés a számtalan kínálkozó, vele egyenértékű igenévi szerkezet miatt viszonylag ritka, vö. 3.6, 3.7. Az előforduló alárendelő összetett mondatok egy része utaló- és/vagy kötőszó nélküli: *Kō шинча, мо уло тудын чоныштыжо.* 'Ki tudja, mi van a lelkében'; *Каласыза, могай тудо айдеме?* 'Mondja, milyen az az ember?'

Két nagyobb kötőszós csoport különíthető el: a vonatkozó mellékmondatok és a független alárendelés kategóriája. Utóbbi esetben a mellékmondat nem valamely főmondati elem alárendeltje, hanem önmagában alkot főmondati összetevőt. Hogy-kötőszós mellékmondatok a cseremiszből nincsenek, tekintve, hogy *hogy* kötőszó sincs. Egyáltalán kérdéses a valódi alárendelő kötőszók kategóriájának megléte, hiszen egyetlen ilyen vitathatatlan lexikai egység sincs, egy-egy tükörfordított, idegenszerű és ritkán használatos orosz kötőszót, pl. *potomu sto* 'azért, mert' nem számítva. A valódi kötőszavak hiányával talán részben összefüggő jelenség, hogy a vitathatatlan alárendelő összetett mondatokban is mellékmondat-főmondat sorrend dominál.

a. Vonatkozó mellékmondatok: a vonatkozó névmási kötőszó a kérdő névmással azonos alakú, a főmondatban pedig mutató névmások, névmási határozószók fordulhatnak elő utalószókként. A mellékmondat-főmondat sorrend szinte kizárólagos. A mellékmondatok mondatrész-értékük szerint lehetnek alanyiak, tárgyiak, határozóiak, jelzőiek, állítmányiak: *mđj mom šonem,*

tuđōm āštem. 'amit gondolok, azt csinálom'; *mom kalaset, tuye liješ* 'ahogy mondod [tkp. amit mondasz], úgy lesz; *kunam šonem, tunam kēnelam* 'amikor kedvem van, akkor fölkelek'.

A mellékmondat–főmondat tagmondatsorrend miatt az ismétlődő elem is a főmondatból törlődik: *kuško tāj kajet, mājat tuškak*. 'ahová te mész, én is éppen oda'.

b. Független alárendelés: *kerek-kuze ilže tuđo, mājēn pašam uke* 'bárhogy éljen, nem az én dolgom'; *jejēm jōratet yēn, tājēmat jōrataš tūjalāt* 'ha szereted az embereket [tkp. embert szereted ha], téged is szeretni fognak'. Az első mellékmondat megengedő, a második feltételes.

A *manēš* 'mond' ige határozói igenevéből származó, köztöszóvá absztrahálódóban lévő, elterjedt *manēn* értelmezése nem mindig könnyű. Első példamondatunkban még világosan érezhető az igei alapjelentés, és ugyanúgy értelmezhető igenévi szerkezetként, mint független alárendelésként: *poŋgēm poŋaš manēn, me čōđāraš kajāšna* 'az erdőbe mentünk, hogy gombát szedjünk [tkp. gombát szedni mondvá az erdőbe mentünk, vagy: gombát szedni hogy (céljából), az erdőbe mentünk]'. A következőben a *manēn* már elvontabb, egyértelműen köztöszói szerepben látjuk viszont: *Шочмо мландым аралаш манын, Мамич-Бердей полшыым кычалын*. 'Hogy a hazát védje, Mamics-Berdej támogatást keresett' [tkp. Hazát védni hogy (céljából) Mamics-Berdej támogatást keresett].

3.7 Mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

Alanyi, tárgyi, határozói és jelzői alárendelő mellékmondat-értékű szerkezetek is vannak. Egyes – darwinista és részben indoeurópai ihletettséggű – nyelvtörténeti babonákkal szemben szó sincs arról, hogy e szerkezetek primitívebbek lennének, mint az ekvivalens alárendelések. Ugyan valóban ősiak a finnugor nyelvekben, de ennek oka nem fejletlen, netán ősi voltukban, hanem az uráli (és többek közt altaji) nyelvekre is jellemző agglutináló tipológiai sajátságokban rejlik. Egyébként, ha már a „fejlettséget” nézzük, éppen arról van szó, hogy egészen bonyolult szintaktikai viszonyokat rendkívül tömören, s mégis árnyalatgazdagon képesek megjeleníteni a redundánsabb és színtelenebb szubordinációval szemben, vö. 3.7.5.

A mellékmondat-értékű igenévi szerkezet alaptagja maga a mellékmondat-értékű igenév, amely alárendelt mellékmondati ragozott igével (*verbum finitum*) azonos értékű és funkciójú. Szerkezetet alkot, mivel a ragozott igékhez hasonlóan lehetnek bővítményei, mégpedig mindig az adott igenév alapigéjének bővítményei fordulhatnak elő az igenévi alaptagú szintagma determinánsa(i)ként. Pl.

Мом лудмым кызыт ом шарне.

'mit olvastomat most nem emlékszem'

A mondat ragozott igéje *ом шарне* 'nem emlékszem'. Ennek az állítmánynak a *лудмым* 'olvastom(at)' a tárgyi determinánsa. Azért tárgyi, mert a cseremiszből az 'emlékszik' ige vonzata a magyarral ellentétben *vkít/vmit*. Azonban a mellékmondat-értékű *лудмым* igenévnek is van egy tárgyi determinánsa, a *мом*. Azért tárgyi, mert az igenév alapigéjének, az 'olvasnak' szintén tárgy a vonzata: olvas *vmit*.

Az igenéven a vele kifejezett cselekvés ágense Px-szel jelölhető:

paša -s   *kajāš -em- la*
'munká-ba   ment -em- ben'

3.7.1 Alanyi mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

Igen ritka szerkezet, hiszen maga az ekvivalens alanyi alárendelés is viszonylag ritka. Az irodalmi nyelvekben főleg csak az *ulo-* létigével alkotott szerkezet fordul elő, az igenév a participium perfectum passivi. Egy nyelvjárási példa más igével: Uf. *mān wučēm tēnlečēt tāde il'e* 'az én (el)várásom tőled ez volt', analitikussá bontva: 'ez volt az, amit vártam tőled'.

3.7.2 Tárgyi mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

-mām (ptc perf pass (+Px) +accCx):

ūdār-wlak kolāt šūškaltāmāžēm. 'A lányok hallották, hogy füttyült.' [tkp. a lányok hallották füttyültét]; *Шыже толмым шыжына*. 'Az ősz jöttét éreztük'

Az igenév a főigéjéhez képest általában előidejű, de egyidejű is lehet. Rendkívül gyakori szerkezet.

-šašēm (ptc fut (+Px) +accCx):

kunar ij ilšašetēm kuku kalasa 'a kakukk megmondja, hány évig élsz' [tkp. hány évig élendődöt a kakukk megmondja]

Az igenév ebben a szerkezetben a főigéjéhez képest utóidejű.

3.7.3 Határozói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

Az alábbiakban idő-, mód, ok- és célhatározói mellékmondat-értékű szerkezetekről lesz szó. Ennél több határozói mellékmondat-értékű szerkezet van a cseremiszből, azonban az itt nem tárgyalandók vagy az egyik vagy mindkét irodalmi nyelvből hiányoznak.

3.7.3.1 Időhatározói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

a. Előidejűség

A mellékmondat-értékű igenévvvel kifejezett cselekvés előidejű a ragozott igével kifejezethez képest. A ragozott ige tetszőleges idejű. Mindkét ismertetendő szerkezet gyakori.

-meke (ptc perf pass+nem produktív latCx):

Книгам лудмек, чыла палет 'Könyvet olvastod [tkp. olvasott] után mindent tudsz', *Марлан толмеке сөрал марий лұмым налын* 'Férjhez-mente után gyönyörű mari nevet vett föl'.

то -дең wara (ptc perf pass + ablCx + névutó):

Минь, йўштōрак вўд дәнэ шкэмым мушкаш тўналмэм дэч вара ом кылмэ '(Én), mióta hidegebb vízzel kezdtem mosakodni [tkp. mosakodni kezdtem óta] nem hűlök meg'.

b. Egyidejűség

A mellékmondat-értékű igenévvvel kifejezett cselekvés azonos idejű a ragozott igével kifejezettel. A ragozott ige tetszőleges idejű.

-šāla (ptc praes act + modCx):

paša γāč tolšāzla watem kewātāš purāš/pura 'Munkából jövet [tkp. jövőben] feleségem betért /betér a boltba'.

-mE γoδōm (ptc perf pass + névutó):

Чавайнын тунемаш пурымыж годым семинарийиште ятыр марий тунемын. 'Mikor Sz. Csavajn beiratkozott a tanítóképzőbe, jónéhány mari tanult ott.'

-mašēš (-maš forma + latCx):

Сўан пытымашеш јдырын ачаж ден аваже самырык-влаклан сугыным пуат. 'A lakodalom befejeződésekor a leány apja és anyja a fiataloknak jótanácsokat ad.'

c. Utóidejűség

A mellékmondat-értékű igenévvvel kifejezett cselekvés utóidejű a ragozott igével kifejezethez képest.

-mE deč onžāč (ptc perf pass + ablCx + névutó):

Лекмыж деч ончыч манеш 'Elindulta előtt mondja'.

-šaš deč onžāč (ptc fut +ablCx + névutó):

jūr tolšaš deč onžāč wūt lewa 'eső jött [tkp. majd megjövése] előtt a víz fölmelegsik'. Akkor használatos, ha a beszédidőhöz képest a mondat belső ideje jövő idő.

d. Terminatív utóidejű szerkezet

-*meške* (ptc perf pass + illatCx):

Mal. *ti jej koremašte wolyaltmeške kijen* 'Ez az ember a szakadékbán feküdt virradatig'.

3.7.3.2 Módhatórozói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

-*māla* (ptc perf pass + compCx):

Йүкда палымыла чучеш 'A hangotok ismerősnek tűnik.' Elméletileg a compCx előtt Px is állhat, ez azonban egészen sporadikus. A szerkezet a ragozott ige vonzataként gyakori, különösen ha az verba sentiendi, pl. 'tűnik, látszik, hallatszik' jelentésű.

-*me semān* (ptc perf pass + pop):

maška āške moštāmāžo semān pašam āšta 'A medve a maga képessége (tudománya) szerint végzi a dolgát'. Igen gyakori szerkezet, a névutó jelentése 'módján'.

-*mašte* (-*maš* forma + inessCx):

Бактэрий-влак микроскоп дэнэ ончылмаштэ раш койым 'Mikroszkóppal nézve a baktériumok világosan látszanak'. Nem túl gyakori szerkezet, mivel egyszerűen helyettesíthető az -*en* határozói igenévvvel.

3.7.3.3 Okhatározói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

-*mālan* (ptc perf pass (+ Px) + datCx):

Мланде чумраш улмышлан, кече мланде ѳмбалне шогышылан ок кой... 'Mivel a Föld gömbölyű, a rajta állónak nem látszik a nap'. Nagyon gyakori szerkezet.

-*mālan kōra* (ptc perf pass + datCx + névutó, Px általában nem áll):

Йоча-влак ялыш каймылан кōра йывыртеныт 'A gyermekek örülnek annak, hogy falura mennek. [tkp. falura mentüknek örültek]'

-*mE дене*

Марий-влак ик вакишышеш малмышт дене иктышт весышлан черым мижыктат 'A marik egy ágyban alvásukkal egymásra ragasztják a betegséget'. Gyakran következményes jelentésárnyalata is van.

3.7.3.4 Célhatározói mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

-*aš* (inf (+ Px)):

tolānam, mājām palašta 'azért jöttem, hogy megismerjete'. Gyakori szerkezet, az alább következők mindegyike lényegesen ritkább.

-*ašlan* (inf (+Px) + datCx):

tiđe imne kēčkašlan nalme 'ez a ló befogásra van véve'.

-*maške* (- *maš* forma + illatCx (+ Px)):

Возен шолтымашке марлан налиаш Марияж дене пырля каен 'Az összeíratásra feleségül veendő Máriájával együtt ment'.

-*šašlan* (ptc fut (+Px) + datCx vagy ptc fut + datCx (+ Px)):

taza lijšašlan jūštālna 'azért úszunk, hogy egészségesek legyünk'.

-*šaš werč* (ptc fut+névutó):

Таза лийиаш верч кузэ илаш кӱлеш 'Hogyan kell élni, hogy egészségesek legyünk [tkp. Egészséges(en) leendőért hogyan élni kell].'

3.7.4 Jelzői mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

Az igenév *-me* ptc perf alakú. Mivel jelző, természetesen nominatívusban áll. Jelzett szava (az alaptag vagy régens) természetesen kaphat esetragot, az esetleges Px pedig, 1. 3. példamondat, a szerkezet ágensére utal. Ezek a szerkezetek rendkívül gyakoriak, s a magyar *Isten áldotta tehetség, kényszer szülte megoldás* formáknak felelnek meg azzal a különbséggel, hogy a magyarban többnyire az igenéven, tehát a jelzőn jelenik meg a Px.

Руш кугыжан каласыме ойжым... 'Az orosz cár mondta szót...'. *Лукан возымо поро уверже* 'Lukács írta evangélium'. *Тудын ылыме начерже пычкемыш* 'Az a lakás, ahol lakik [tkp. az ő lakta lakás, egészen szó szerint az ő lakott lakása] sötét'.

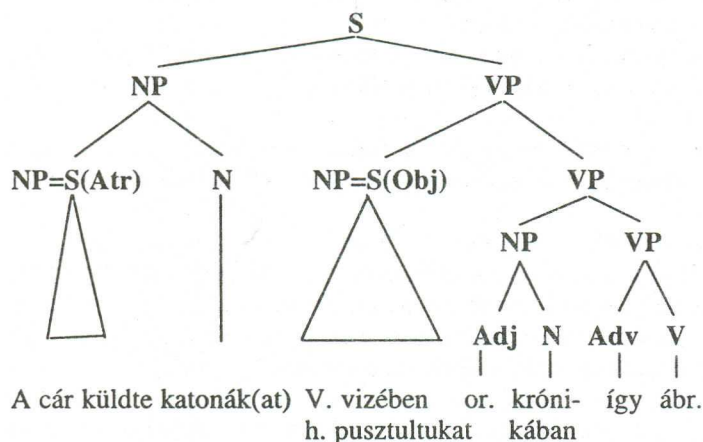
3.7.5 Többszörös mellékmondat-értékű igenévi szerkezetek

Кугыжан колтымо сарзе-влакым Юл вӱдыштӧ кузе пытарымым руш летописьыште тыге сӱретлен ончыктым. [tkp. A cár küldte katonák(at) Volga vizében hogyan pusztultát az orosz krónikában így ábrázolták.] Analitikus szerkesztésmóddal kétszeresen összetett mondatot kapnánk: 'Az orosz krónikában így ábrázolták [tkp. így volt ábrázolva], hogyan pusztultak azok a katonák a Volga vizében, akiket a cár küldött'.

Поро да тале айдеме уке лиймешкыжат кодшыжлан илаш полиа маным. [tkp. A jó és bátor ember egészen nem lettéig élni segít maradékainak, mondják.] Felbontva: 'A jó és bátor ember egészen addig segít azoknak, akik maradnak, amíg meg nem hal, mondják'.

Annak érzékeltetésére, hogy mennyire tömör, információgazdag, és épp ezért beszélőtől-hallgatótól milyen kitűnő verbalitást követelő szerkezetek ezek, álljon itt az első mondat ágrajza, a mellékmondat-értékű szerkezetek felbontása nélkül:

Cseremisz–magyar szómegfelelések

a. Genetikai egyezések

A cseremisz adat szófaja után jelentése áll. Ha a magyar etimológiai megfelelő nem azonos a jelentésként megadott magyar szóval, akkor a hullámos vonal után azt külön megadom. A jelzés nélküli cseremisz szavak a mezei irodalmi nyelvből valók, a több nyelvjárásból is ismert, nem irodalmi alak mellett pedig egyszerűen *nyj.* megjelölés áll. Néhány példatáramban szereplő szó ragot tartalmaz vagy képzője másodlagos, néhány pedig történetileg összetett szó. A vitatható megfeleléseket mellőztem. A lista a. pontjában így 145 olyan cseremisz-magyar szóegyezést találni, amely finnugor vagy uráli eredetű.

<i>a'á nyj.</i>	sbs 'apa' ~ atya	<i>koðeš</i>	vrbl 'marad' ~
<i>čâwâšta</i>	vrbl 'csíp'		hagy
<i>čâze</i>	sbs 'mell,	<i>koða</i>	vrbl 'hagy'
	mellbimbó' ~ csécs	<i>koja</i>	sbs/adj 'háj, hájas'
<i>čoka</i>	adj 'sűrű' ~ sok	<i>kok</i>	num 'két'
<i>eješ nyj.</i>	vrbl 'ég'	<i>kol</i>	sbs 'hal'
<i>erye</i>	sbs 'fiú' ~ férj,	<i>koleš</i>	vrbl 'hall'
	embër, mogyër >	<i>kola</i>	vrbl 'meghal'
	magyar	<i>korno</i>	sbs 'út' ~ horony
<i>iðan Vj.</i>	sbs 'ideg'	<i>kõ</i>	prn 'ki'
<i>ij</i>	sbs 'év'	<i>ku-, pl. kušeč</i>	prn 'ho-, pl.
<i>ij</i>	sbs 'jég'		honnét'
<i>ija</i>	vrbl 'úszik'	<i>kuðo</i>	sbs 'ház'
<i>ila</i>	vrbl 'él'	<i>kum</i>	num 'három'
<i>iza</i>	sbs 'bátya,	<i>kuma</i>	vrbl 'kumik' nyj.
	nagybácsi' ~ ős	<i>kumâž</i>	sbs 'nyírkéreg' ~
<i>jol</i>	sbs 'láb' ~		hámlik
	gyalog	<i>kumuk nyj.</i>	adv 'arccal a föld
<i>jonjež</i>	sbs 'íj'		felé' ~ homlok
<i>jüeš</i>	vrbl 'szik'	<i>kut</i>	num 'hat'
<i>keleš</i>	vrbl 'vízben gázol,	<i>kuze</i>	adv 'hogyan'
	tapos' ~ (át-/fel)kel	<i>kužeš</i>	vrbl 'hugyozik'
<i>kôðal</i>	sbs 'csípő, derék'	<i>kužu</i>	adj 'hosszú'
	~ köz vö. <i>küðâl</i>	<i>kü sbs</i>	'kő'
<i>kâñerwuj</i>	sbs 'könyök'	<i>küðâl</i>	adv 'közel'
<i>kiške</i>	sbs 'kígyó'		

<i>kües</i>	vrbl 'fő, érik' ~ küeszt, köved 'abárol(ódik)'	<i>muškeš</i>	vrbl 'mos'
		<i>mužo</i>	sbs 'gonosz szellem' ~ máz vö. hagymáz
<i>küleš</i>	vrbl 'kell'	<i>mükeš</i>	sbs 'méh'
<i>kür</i>	sbs 'kéreg'	<i>neleš</i>	vrbl 'nyel'
<i>küza</i>	vrbl 'fölmászik' ~ kúszik	<i>nâl</i>	num 'négy'
<i>küzö</i>	sbs 'kés'	<i>nuleš</i>	vrbl 'nyal'
<i>lem</i>	sbs 'leves, lé'	<i>omo</i>	sbs 'álom'
<i>lewedēš</i>	vrbl 'fed, takar' ~ lep	<i>onâš</i>	adv 'oda'
		<i>pačas</i>	sbs 'emelet, -szor/-szer/-ször' ~ fágy 'sodor, teker, egymásra rak'
<i>lâwe</i>	sbs 'lepke' ~ lepe	<i>pel</i>	num 'fél'
<i>liješ</i>	vrbl 'lesz'	<i>pâl</i>	sbs 'felhő'
<i>lop</i>	sbs 'sík, bemélyedés' ~ lap, lapály	<i>pâlâš</i>	sbs 'fűl'
<i>luđeš</i>	vrbl 'olvas'	<i>pâžaš</i>	sbs 'fészek'
<i>luđo</i>	sbs 'kacsa' ~ lúd	<i>pij-nyj. piņeγa</i>	sbs 'kutya' ~ fene
<i>luk</i>	sbs 'lyuk'	<i>piđeš</i>	vrbl 'köt' ~ fűz
<i>lum</i>	sbs 'hó' ~ lom, lam nyj. 'lucсок, csatak, harmat'	<i>pæn</i>	sbs '(magnak hagyott) fenyő'
<i>lūješ</i>	vrbl 'lő'	<i>pokta</i>	vrbl 'űz, hajt' ~ fut
<i>lūm</i>	sbs 'név'	<i>pot</i>	sbs 'üst, fazék' ~ fazék
<i>amala nyj.</i>	vrbl 'alszik' ~ álom	<i>-pu</i>	sbs 'fa'
<i>maneš</i>	vrbl 'mond'	<i>pua</i>	vrbl 'fű, fűj'
<i>me</i>	prn 'mi'	<i>puna</i>	vrbl 'fon'
<i>mel</i>	sbs 'nyakkivágás ruhán' < nyj. 'mell' ~ mell	<i>pura</i>	vrbl 'bemegy' ~ fér
<i>mâj</i>	prn 'én'	<i>puškeđeš</i>	vrbl 'fos(ik)'
<i>mija</i>	vrbl 'megy'	<i>pü</i>	sbs 'fiú'
<i>mo</i>	prn 'mi?'	<i>püj</i>	sbs 'fog'
<i>mođo</i>	sbs 'fekete áfonya' ~ mēggy	<i>râwâž</i>	sbs 'róka' ~ ravasz 'róka'
<i>mokš</i>	sbs 'máj'	<i>râze</i>	sbs 'részt'
<i>molo</i>	adj 'más'	<i>rož</i>	sbs 'lyuk' ~ rés
<i>mōngö</i>	adv 'után, vissza' ~ mögē	<i>rualeš</i>	vrbl 'vág, csap (fejszével)' ~ ró
<i>muno</i>	sbs 'mony'		

<i>rot</i>	adj	'rothadt' ~ rút > rothad	<i>šüješ</i>	vrbl	'elkorhad' ~ evesedik
<i>(u)rweze</i>	sbs	'fiatalkorú, gyermek' ~ árva	<i>šüm</i>	sbs	'szív'
<i>sâr nyj.</i>	sbs	'jellem, szokás, mód' ~ szër	<i>šüyâr nyj.</i>	sbs	'sír'
<i>sûn</i>	sbs	'ín'	<i>te</i>	prn	'ti'
<i>šar</i>	sbs	'ször'	<i>tâj</i>	prn	'te'
<i>šenġel</i>	sbs	'hátsó rész' ~ segg	<i>temeš</i>	vrbl	'jóllakik' ~ töm
<i>šâže</i>	sbs	'ősz'	<i>tij</i>	sbs	'tetű'
<i>šinža</i>	sbs	'szem'	<i>toleš</i>	vrbl	'jön' ~ talál
<i>šalya H.</i>	vrbl	'áll'	<i>tunemeš</i>	vrbl	'tanul'
<i>šokš</i>	sbs	'ruhaujj' ~ ujj	<i>tünj</i>	sbs	'tő'
<i>šokta</i>	vrbl	'szól, hallatszik, hangszeren játszik' ~ zaj	<i>u</i>	adj	'új'
<i>šol</i>	sbs	'szil'	<i>ulda</i>	vrbl	'imádkozik' ~ áld
<i>šonġo</i>	adj	'agg, ó'	<i>ulo</i>	vrbl	'van'
<i>šopo ~ nyj. šowo</i>	adj	'savanyú' ~ savó	<i>ušmen</i>	sbs	'retkeféle' ~ hagyma
<i>-šor (wütšor)</i>	sbs	'ár(adat)'	<i>üj</i>	sbs	'vaj'
<i>šoreš</i>	vrbl	'szarik'	<i>ülnö</i>	adv	'lenn' ~ al-
<i>šorž</i>	sbs	'arasz'	<i>weġe</i>	sbs	'vő'
<i>šula</i>	vrbl	'olvad'	<i>wič, wizât</i>	num	'öt'
<i>šulo nyj.</i>	sbs	'sün'	<i>wola</i>	vrbl	'leszáll' ~ válik
<i>šur¹</i>	sbs	'szar'	<i>wolyâdo</i>	adj	'világos'
<i>šur²</i>	sbs	'szarv'	<i>woštâr</i>	sbs	'vessző' ~ ostor
<i>šura</i>	vrbl	'szúr'	<i>wuryem</i>	sbs	'ruha' ~ varr
<i>šüdü</i>	num	'száz'	<i>wüda</i>	vrbl	'vezet'
			<i>wür</i>	sbs	'vér'
			<i>wüt</i>	sbs	'víz'

b. Másodlagos egyezések

E lista érdekességgént készült, távolról sem törekszik teljességre. Javarészt olyan példákat tartalmaz, amelyek esetében párhuzamos csuvasos-török kölcsönzés tanúi vagyunk, mert ez az ősmagyar nyelvhez is érdekes adalékokat szolgáltat, a cseremisiz kissé későbbi csuvasos-török jövevényszavainak tanúságát figyelembe véve. (L. még történeti kronológia, Kr. u. 550–8. sz. közepe.) Ezen esetekben a cseremisznél az átadó nyelv döntően az ócsuvas és a középcsuvas lehetett, a magyarnál pedig javarészt valamely csuvasos-török (bolgár-török) nyelv, többnyire az ócsuvas vagy a kazár. A magyar

adat mellett azonban – a TESz eljárásához hasonlóan – gyakorta az *ótörök* megjelölésre szorítkozom, hiszen e jegyzéknek sem célja, sem lehetősége évszázados és máig lezáratlan tudományos vitában állást foglalni. Az elsőként jelölt átható nyelvből, nyelvcsaládból (v. annak elődeből) kölcsönözte a szót a cseremis, a másodikból a magyar. Egyes etimológiáknak összeforrásuk is ismert, de e jegyzékben csak a vélhető tényleges átható nyelvek szerepelnek.

<i>aya</i>	sbs	'eke'	ócsuvas, ótörök
<i>ambar</i>	sbs	'kamra, istálló' ~ hombár	tatár, oszmánli
<i>arâslan</i>	sbs	'oroszlán'	tatár, köztörök
<i>asândara</i> Car.	vrb2	'emlékeztet' ~ ész	csuvas, ótörök
<i>čaŋa</i>	sbs	'csóka'	ócsuvas, ótörök
<i>čînže</i>	sbs	'gyöngy'	tatár, ótörök
<i>jemâž</i>	sbs	'gyümölcs'	?tatár/?csuvas, csuvasos-török
<i>yorlo</i>	adj	'szegény' ~ gyarló	(ó)csuvas, ócsuvas
<i>kalpak</i>	sbs	'sisak' ~ kalpag	tatár, oszmánli
<i>kapka</i>	sbs	'kapu'	tatár, ótörök
<i>kowâšta</i>	sbs	'káposzta'	orosz, vmilyen szláv
<i>kuku</i>	sbs	'kakukk'	onomatopoetikus szó
<i>laška</i>	sbs	'laska'	csuvas, ótörök (?szláv közvetítéssel)
<i>majmâl</i>	sbs	'majom'	tatár, arab ótörök közv.
<i>mamâk</i>	sbs	'pamut' < pamuk	tatár, oszmánli
<i>maska</i>	sbs	'medve' ~ mackó	? † volgai nyelvből, szlovák
<i>narânže</i>	adj	'sárga' ~ narancs	tatár közv., északkelet-olasz
<i>olma</i>	sbs	'alma'	vándorszó
<i>on</i>	sbs	'fejedelem, kán'	ócsuvas, csuvasos-török
<i>patâr</i>	adj/sbs	'erős, vitéz' ~ bátor	tatár, ótörök
<i>pazar</i>	sbs	'vásár/bazár'	tatár, óiráni/oszmánli
<i>porsân</i>	sbs	'selyem' ~ bársony	ócsuvas, ótörök
<i>posto</i>	sbs	'posztó'	orosz, vmilyen szláv
<i>preze</i>	sbs	'borjú'	csuvas, csuvasos-török
<i>purâš</i>	sbs	'bors'	ócsuvas, ótörök
<i>sakar</i>	sbs	'cukor'	?tatár, német
<i>samârâk</i>	sbs, adj	'fiatal' ~ m.	gyermek ?ócsuvas, ?ócsuvas
<i>sar(e)</i>	adj	'sárga'	csuvas < tatár, csuvasos-tör.
<i>satu</i>	sbs	'áru' ~ szatócs	tatár, ótörök
<i>sirâš</i> H.	vrbl	'ír'	ócsuvas, ótörök
<i>slive</i>	sbs	'szilva'	orosz, nyugati szláv
<i>sorla</i>	sbs	'sarló'	ócsuvas, csuvasos-török
<i>sorta</i>	sbs	'gyertya'	ócsuvas, csuvasos-török

<i>sâra</i>	sbs	'sör' ~	csuvas, ótörök
<i>şoya</i>	sbs	'gallér' ~ m. nyak	ócsuvas, őstörök
<i>şosna</i>	sbs	'disznó' < gyisznó	csuvas, csuvasos-török
<i>şajtan</i>	sbs	'sátán'	tatár, latin
<i>rewe</i>	sbs	'répa'	vándorszó
<i>torâk</i>	sbs	'aludttej' ~ túró	csuvas, ótörök
<i>tümeñ nyj.</i>	num	'nagy számú' ~ tömény	tatár, ótörök
<i>tuna</i>	sbs	'tinó' (R. tunó)	csuvas, ótörök
<i>umla</i>	sbs	'komló'	csuvas, ótörök
<i>üstel</i>	sbs	'asztal'	tatár, vmilyen szláv
<i>wedra</i>	sbs	'vödör'	orosz, vmilyen szláv

Kis cseremisiz történelmi kronológia

Kr. e. 1. évezred – Kr. u. 1. évezred első fele: mari etnogenezis. A részben nekik tulajdonítható első régészeti kultúrák a Közép-Volga vidékének jobb partján őshonos gorogyeci, ill. a bal parton s a Vjatka mentén honos azelinói és a gyjakovói műveltség. Máig nincs megnyugtatóan tisztázva az a kérdés, hogy a hegyi (Volga jobb partja) és a mezei tömb (Volga bal partja) létrejötte későbbi differenciálódás vagy inkább két népcsoport fokozatos közeledésének eredménye, de jelenleg az utóbbi nézetet képviseli a kutatók többsége.

6. sz.: A cseremisiz népnév első fennmaradt említése Jordanes *Getica* c. művében, *imniscaris* alakban. (Nem feltétlenül (csak) cseremiszeket jelölt.) Ebben az időben a mai Tatárföld területétől egészen Nyizsnij Novgorod környékéig éltek cseremiszek, nyugati szomszédaik a később eloroszosodott merják (szintén finnugor nyelvű nép) voltak.

A cseremisiz társadalomszervezet alapjai nagycsaládokból összetevődő nemzetségek voltak, melyek törzsekbe (*luzsa*) egyesültek. A törzsfőkből (*luzsavuj*, *vuj* 'fő') és a legfőbb animista áldozópapokból (*kart-kuyāza*) tevődött össze a fő tanácskozó testület, mely tagjai közül választotta a marik fejedelmét (*on*). (Az *on* törökségi jövevényszó, feltehetően a csuvasból, eredeti jelentése szintén 'fejedelem', vö. m. *kán* ~ kaz. *kan* ~ csuv. *хун*. A cseremisizben ismeretlen a példában szereplő csuvas szókezdő hang.)

A cseremiszség ekkor már ismerte a földművelést és az állattenyésztést is. A nagyobb folklórműfajokban kitűnő lovas harcosokból álló, nomád hagyományokat is ismerő társadalom képe rajzolódik ki előttünk. A nomadizálásnak azonban a marikhoz köthető régészeti műveltségekben nincs nyoma, csak etnogenezisük kezdetén, a kései bronzkorban, a Kr. e 1. évezred első felében volt lakóterületük erre az életmódra alkalmas.

550–750: Lehet-e realitása őscseremisiz-ősmagyar érintkezésnek? Legkésőbb **550 környékén**, ill. egyes, jelenleg még ellenőrizhetetlen feltevések szerint jóval korábban, az ősmagyarok fokozatosan Magna Hungaria területére vándorolnak (ez nagyjából a mai Baskíria területe), ahonnan nagyobb csoportjaik 700–750 között új szállásterületre, Levédiába költöznek. Egy részük azonban Magna Hungaria területén marad, ahol majd 1235-ben Julianus talál rájuk. Magna Hungariában az ősmagyarság érintkezhetett nyelvrokonaink közül az őspermiekkal, de az őscseremisiz népcsoportok délkeleti csücske is érintkezhetett elvben a magyarság szállásterületével. (Egy esetleges közvetlen őscseremisiz-ősmagyar érintkezésnek azonban mindeddig nem sikerült nyelvi nyomát kimutatni.)

650 körül a kazárok vezette nyugati türk birodalom legyőzi Kuvrat Bolgárországát. A bolgárok szétraajzása után egy csoportjuk a Volga mentén északra húzódik.

8. sz. közepe: Az onogur bolgárok legkésőbb ekkor elérik az őscseremiszt legdélebbi csoportjait. A Volga-Káma egybefolyásától délre a Volga középső folyásánál telepednek meg, innen későbbi *volgai bolgár* elnevezésük. Ősmagyarok és őscseremiszek tehát valóban ugyanazon onogur bolgár törzsek északkeleti, ill. északi szomszédai lehettek, jóllehet nem azonos időben, vagy csak minimális ideig egyszerre a 8. sz. közepe táján. (A magyar és a cseremiszt közötti párhuzamos bolgár-török kölcsönzések egy része is a Magna Hungáriában töltött utolsó időkben kerülhetett az ősmagyarba, míg az őscseremisztbe az ócsuvas elemek egy része ennél nem sokkal később. Ez a párhuzamos, kis híján egyidejű bolgár-török nyelvi hatás lehet az elsődleges oka a magyar és a cseremiszt között fennálló számos lexikai, fonológiai és morfológiai egyezésnek.)

9. sz. eleje: A volgai bolgárok létrehozzák a Volgai Bolgár Birodalmat, melynek a cseremiszek is alattvalóivá lesznek. A mari társadalomszervezet, a luzsavujok rendszere, s a fejedelmek (névleges?) hatalma nagyjából érintetlen marad.

A 10. sz.-tól a *c.rm.s* (?carmiszt) népnév fölbukkan kazár forrásokban.

1174: A merják leigázása után novgorodi szabadcsapatok először érik el a mariakat.

1220: A keleti terjeszkedés fontos állomásaként megalapítják a Volga mentén (az Oka torkolatánál) Nyizsnij-Novgorod városát.

1236: Batu kán hadai fölszámolják a Volgai Bolgár Birodalmat, helyén létrehozzák az Aranyhorda nevű államalakulatot. Székhelye a korábbi bolgár főváros, Bolgari lesz. (Magna Hungária keleti magyarjait ez az mongol expanzió szórja szét, egy részüknek Batu elővédjében kell harcolnia.)

14. sz. eleje: A keleti orosz expanzió eléri a cseremiszek lakta területek nyugati sávját. Ettől kezdve tatár-orosz harcok színterévé válik földjük. A cseremiszek főként a tatárok oldalán harcolnak.

1377: Nyizsnij-Novgorodot tatár-mari és mordvin csapatok égetik fel.

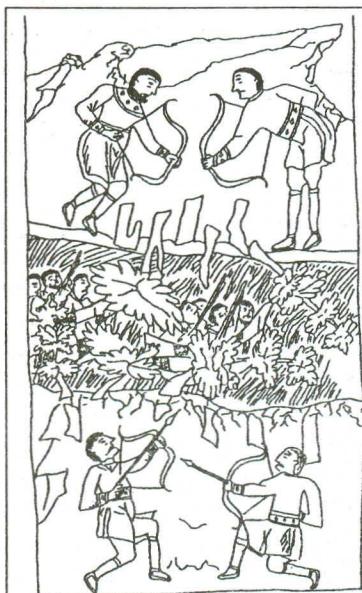
1443: Az Aranyhordából kiszakad a Kazányi Tatár Kánság. A cseremiszek ezzel, s a Volga-menti Kaszimovi Kánsággal szövetséges viszonyban állnak, van előkelői és adót nem fizető, hadviselő rétegük is. A mariak saját vezérei továbbra is a törzsfők (*luzsavujok*), ők gyűjtik be a tatároknak fizetendő prém- és mézadót, a *jaszakot*. 1460 után a mari katonai erő egyre dominánsabb szerepet játszik a kánság védelmében.

1455: Tatár-mari csapatok súlyos vereséget mérnek az orosz haderőre.

1462–1505: III. Iván cár egyesíti az orosz fejedelemségeket és birodalma megszabadul a tatár fenntartástól.

1524: A Kazányt hajóhaddal elfoglalni kívánó Paleckij herceg csapatait a cseremiszek megsemmisítik. A veszteségekre jellemző lehet, hogy az orosz krónikák igen keserves hangon emlékeznek meg erről az epizódról.

Кугыжан колтымo сарзе-алакым
Юл вѣдыштѣ кузе пытарымым
руш летописыште тыге сѣретен
ончыктымo.

Illusztráció az orosz krónikából

1546: A Volga jobb parti hegyi cseremiszek területét elfoglalják az oroszok. Az új hódító megjelenésével a hegyi marik egyes vezetői az oroszokkal lépnek szövetségre.

1547–1584: IV. (Rettegett) Iván cár uralkodása.

1552: IV. (Rettegett) Iván cár elfoglalja Kazányt, a Kazányi Tatór Kánság székvárosát. Az orosz csapatok porig égetik a várost, így a középkorra vonatkozó becses munkák, a cseremisztatór kapcsolatok lehetséges történeti forrásai is megsemmisülnek. A cseremiszt népi cári fennhatóság alá kerül. Az őslakosságot a súlyosbodó adóterheken kívül a jelentős orosz betelepülés is érzékenyen érinti, a telepések a legjobb területekről s erdőkből fokozatosan kiszorítják az őslakosokat.

1553–1609: Ismétlődő oroszellenes hadjáratok, tartós siker nélkül. A részben iszlám hitű (feltehetően főképp a hadviselő, adót nem fizető réteg), javarészt azonban pogány hitű, nagycsaládi szervezetükhöz ragaszkodó marik több felkelést vezetnek az új hódítók visszaszorítására. Berdej és Boltus

hercegek (*luzsavujok*) a mari ellenállás legendássá nőtt irányítói. Berdejt azonban törbe csalják, s az oroszok végeznek vele, Boltus pedig Malmizs ostrománál orosz ágyúgolyótól esik el. Elestének napja, április 26., ma a mari hősök emléknapja. A felkeléseket kíméletlen megtorlások követik: „A lápok s a cserjések, a tavak s a folyóvizek cseremiszt csontokkal teltek vala meg”. Az oroszok erősített településeket (katonai támaszpontokat) hoznak létre, s ezekbe helyőrséget telepítenek a katonai rendteremtés, ill. a további keleti terjeszkedés elősegítésének céljából.

1556: Csebokszári (ma a Csuvas Köztársaság fővárosa) megalapítása.

1583: Kozmodemjanszk (Cikmä) megalapítása.

1581–1584: Az utolsó nagy, mezei marik vezette felkelés az orosz kolonizáció ellen.

1584: Carevokoksajszk, ma Joskar-Ola (Csarla), valamint Jaranszk, Urzsum, Malmizs megalapítása. E városok később jelentős szerepet játszanak majd a cseremiszek történetében, jóllehet közülük csak a főváros, Joskar-Ola esik majd a 20. században létrejött autonómia területére.

1608: Sikertelen cseremiszmagyar kísérlet Nyizsnij-Novgorod bevételére.

„Tabula Russiae” 1614-ből, a Volga-könyöknél
a hegyi cseremiszek (Ceremisji Nagorni) és a mezei cseremiszek
(Ceremisji logovi) lakóhelyével

1609–11 és 1615–16: A növekvő adóterhek elleni mari–tatár–csuvas–udmurt–orosz lázadások. A második felkeléshez erzák és moksák is csatlakoztak. A felkelés bukása után az orosz katonáknak „meg kell ölni a cseremiszeket és a tatárokat, foglyul kell ejteni asszonyaikat és gyerekeiket, el kell rabolni javukat és tüzet kell vetni falvaikra.”

1654–1667: Erőszakos verbuválások a cári hadseregbe a Lengyelország elleni háborúba.

A 17. század folyamán az orosz bevándorlás tömeges méreteket ölt. Megkezdődik a földjeikről kiszoruló marik tömeges keletre vándorlása, a vala-

mikori Magna Hungária, (kb. a mai Baskíria) területére, először az északi mari területekről. A fegyverviseléstől és fémmegmunkálástól is eltiltott marik a század végére egészen földművelőkké lettek, de központi területeiken, nagyjából a mai Mariföld területén ekkor még túlnyomó többségben éltek.

1682 (1696)–1725: I. (Nagy) Péter cár uralkodása.

1724: Nagy Péter Pétervárt megalapítja a cári Tudományos Akadémiát. A hatalmasra duzzadt birodalom jelentős területeinek népessége, gazdagsága feltérképezetlen, s az e célt szolgáló tudományos expedíciókat is hivatott az új intézmény összehangolni. Nicolaes Witsen korábbi útját nem számítva a 18. századi tudományos expedíciókban születnek az első komoly nyelv- és néprajzi leírások a marikról.

„A cseremiszek nagyobb számban lakják a Vjatka és a Káma folyása menti vidékeket, és nagyon jelentős csoportjuk él a Kazányi Kormányzóság területén. Közepes termékek, többnyire világos gesztenye, szőkés vagy vörös hajúak, gyéres szakálluk is hasonló színű. Az arcuk hófehér [...] félénkek és vadak, jóllehet ravaszok s párját ritkítónan makacsak is. Hölgyeik kecses alakúak, mindazonáltal a tatárokkal szemben alul-

maradnak, bár ebben öltözködésük lehet a ludas, mely nemigen alkalmas a szépség kiemelésére. [...] A cseremiszeknél a tavaszi napjegylenlőséggel kezdődik az év. [...] Szeretéseiknek nincs meghatározott napja, de mintha a pénteket szent napnak tartanák. [...] A ceremóniákhoz általában távoli erdőket választanak, ahol kis tisztás közepén kunyhót emelnek, asztalt s padokat kerítenek hozzá. Müller úr látta ezeket a keremetnek nevezett helyeket, sűrű áthatolhatatlan erdők mélyén, s nyílt mezőn, utak mentén is.” (Peter Simon Pallas, Gerhard Friedrich Müller 1816-os olasz nyelvű kiadásából.)

1735 után a marikat főként baltikumi katonai szolgálatra sorozzák be.

1762–1796: II. (Nagy) Katalin cárnő uralkodása.

1766: II. Katalin cárnő volgai útja. Tiszteletére többek között cseremiszenyelvű üdvözlő vers is születik.

Pallas cseremiszenyelvű asszonyalakja

1773–1775: Jemeljan Pugacsov vezette felkelés, melynek mari résztvevői is voltak.

1775: Az első cseremisiz könyv, egy Kazányban készült grammatika megjelenése Pétervárott.

A 18. század folyamán az utolsó mari kisbirtokosok is elvesztik szabad státusukat, a parasztok pedig az orosz jobbágy szintjére süllyednek. Az állam adóval sújtja a pogány (animista) szertartásokat, és betiltja a szeszfőzést. A tizenharmadik a kivándorlás fő százada is, az Észak-Baskíriába települők főképp a deportálások és a kényszerszertartás ellen kerestek menedéket. 1743 után a részben kereszténnyé vált falvakból az animistákat igyekeztek katonai erővel is elűzni. 1800-ra a pogány hiten lévők aránya a hivatalos nyilvántartás szerint már csak néhány ezer fő volt. Az adat azonban inkább a megfélemlítettséget, mintsem a vallási arányokat tükrözi, hiszen a 19. sz. első felében az animizmus elleni harc a legdurvább módszerekkel folyik tovább: a szent ligeteket, közöttük a nemzeti szent helynek számító Csumblatdomb ligetét többször kiirtják. A szelídebb térítő módszerek közé tartozik a pravoszláv misszionárius központok létrehozása, az iskoláztatás megindítása. 1821: Szentpétervárott hegyi cseremisiz nyelvű Újszövetség jelenik meg, a rövid életű Orosz Bibliatársulat gondozásában.

1841–42: Hegyi cseremisizek is részt vesznek csuvas parasztok felkelésében.

1861: Jobbágyfelszabadítás Oroszországban. A felszabadított jobbágyok azonban nem jutnak földhöz.

1867, 1870: A Szent Gurij missziós társaság, majd a Fordítói Bizottság megalapítása Kazányban, a volgai nem orosz népek térítésének előmozdítására. Az intézmények felügyelte iskolákban azonban nemcsak a térítők nevelése, hanem – a centralizáló orosz szándékkal szemben – a beiskolázottak anyanyelvi művelődése is lendületet kap.

1877: Az animizmus talaján álló *kuyu sorta* 'Nagy Gyertya' mozgalom megalakulása. Puritán, természetközeli, teljesen erőszakmentes – nem ivó, nem dohányzó, vegetáriánus –, autarchiára törekvő híveik azonnal szálkát jelentenek a cári hatóságok szemében, akik végül Szibériába száműzik őket.

1900-as évek eleje: Az önálló mari művelődés kazányi kezdetei. A nemzeti könyvkiadás, szépirodalom első csírái.

Az I. világháború s a polgárháború idején a cseremisiz lakosság demográfiai vesztesége 7,5 %.

1917. március: Mari katonatisztek, katonák létrehozzák a *Marij Usem* (Mari Szövetség) nevű szervezetet.

1917. július: I. Mari Kongresszus Birszkben. Oroszország ideiglenes demokratikus kormányának támogatása. A területi autonómia, az anyanyelvű alap- és középfokú iskolai oktatás igényének megfogalmazása.

1918. február: Csonka II. Mari Kongresszus Kazányban. Útkeresés a tatár–orosz hatalmi ütközőzónában. (A tatárok éppen ekkor kiáltják ki a Volga menti Köztársaságot, s a cseremiszeket tatároknak kívánják tekinteni, a Szovjet–Orosz kormány válaszul márciusban kikiáltja a Tatár–Baskír Szovjet Köztársaságot, ami azonban kezdetben formális lépés, mert katonai potenciál nincs mögötte.)

1918 júniusában ebben a sikamlós politikai helyzetben a Marik II. Össz-oroszországi Kongresszusa Kazányban tényleges határozat nélkül fejezi be munkáját.

1919: A Mari Színház megalapítása Joskar–Olában.

1920: A Mari Nemzeti Múzeum megalapítása Joskar–Olában.

1920. november 25.: A központi bolsevik hatalom Joskar–Ola székhellyel 14 ezer km²-n létrehozza a Mari Autonóm Területet. A nem kommunista mari szervezeteket ekkorra felszámolják.

1924: Az autonómia területe, részben az etnikai elv alapján, 23 ezer km²-re bővül. Ezt az elvet leginkább az északi mari vidékek Vjatkai/Kirovi Területhez csatolása sértette, ahol csaknem negyvenezer mari élt, a határmenti falvakban az anyaországgal azonos etnikai százalékos arányt képviselve.

1926: Az orosz mellett a marit is államnyelvvé nyilvánítják. (1925-ben a népművelők II. küldöttgyűlésén egységes irodalmi nyelv helyett a hegyi és mezei irodalmi nyelv különállását szorgalmazó álláspont kerekedik felül, erőteljes központi támogatással.)

1936: Az autonómia nevét Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságra (Mari ASzSzk) változtatják.

1937–38: Etnikai–kulturális genocídium. Mari könyvek, könyvtárak hamvadnak el a máglyákon, a vezető értelmiséget az NKVD szinte teljes egészében likvidálja. 1937-ben 15000 embert ölnek meg burzsoá nacionalizmus, Finnország javára történő kémkedés stb. (hamis) vádjával, mindennemű tárgyalás nélkül.

1938–1955: A teljes hanyatlás kora.

1956: Olvadás Nyikita Szergejevics Hruscsovnak a SZKP XX. Kongresszusának zárt ülésén mondott korszakváltó beszéde nyomán. 15 000 mari rehabilitációja. A rehabilitáció azonban sem valódi igazságtétellel, sem a történelemhamisítás megszüntetésével nem jár. 1937–38-ról a gorbacsovi peresztrojka kora előtt ugyanúgy nem tanácsos beszélni, mint a húszas–harmincas évek nemzeti művelődésének eredményeiről. A horror két éve gyakorlatilag mindmáig tabutéma.

1987, 1989: Az *U Vij* (Új Erő) nevű mari ifjúsági szervezet megalakulása, ill. bejegyzése.

1988-tól az ASzSzk-k önállóan, Moszkva előzetes engedélye nélkül építhetik külkapcsolataikat.

1989-ben Joskar-Olában rendezik az I. Finnugor Írótalálkozót,

1990-ben ugyanitt az I. Finnugor Folklórfesztivált.

1990. április: Az egész Szovjetunióból összegyűlt mari küldöttek újjáalapítják a *Marij Usetet*. Viták után kinyilvánítják, hogy nem politikai szervezetként, hanem kulturális mozgalomként alakulnak meg, továbbá, hogy Mari-föld nem törekszik politikai szuverenitásra. Ezzel a szervezet biztosítja munkájához a legális kereteket, azonban a mérsékelt program magában hordozza a későbbi szakadás veszélyét.

1990. október: Az Mari ASzSZK orosz képviselői többségű Legfelsőbb Tanácsa kikiáltja a köztársaság szuverenitását, ami mögött legfeljebb gazdasági értelemben van tényleges szándék, egyébként nem több formalitásnál. Azonban az új tanügyi politika az oktatásügyben pozitív változások egész sorát indítja el.

1990. október: Alekszandr Juzykajn (*juzâkajn*) ismert baskíriai író, főként vezetésével megalakul az animisták vallási szervezete, az *Osmari-Csimari* (Fehér, azaz animista mari, Igaz mari). A baskíriai marik körében e szervezet igen népszerű lesz.

1990 novemberében megalakul a radikálisabb és kommunistákkal együttműködni nem óhajtó nemzeti irányzat képviselőiből a *Kugeze Mlande* (Ősi Föld) nevű társadalmi-politikai szervezet, amely az Osmari-Csimarival kiváló kapcsolatokat ápol.

1991. október: Több mint fél évszázad után az első nagy, nyilvános mari animista szertartás *oš kuyu jumo* tiszteletére.

1992. július: A *Marij El* (Mariföldi) *Köztársaság* kikáltása. A posztszovjet címer heraldikailag is posztszovjet, míg a zászló kék-fehér-piros, csak sorrendjében és a sávvastagságokban különbözik az orosz trikolortól. A marik közül többen fehér-piros-fekete trikolort szerettek volna. Az Osmari-Csimari pedig a mari hőskort, a luzsák idejét szimbolizáló zászlót alkot – *alkot*, hiszen az ősi cseremiszt zászlókról nincsenek dokumentumok. Ennek alsó vízszintes sávja fűzöld, felső széles fehér sávjának közepén egyenlő szárú háromszög alakban három piros koronggal.

1993: A pravoszláv egyház az animizmus terjedésére válaszul megalapítja a joskar-olai püspökséget.

A kilencvenes évek közepén harminckét nyilvántartott szent liget van, részben természetvédelmi területeken.

1995 januárjában ismét hivatalos nyelvvé válik a köztársaság területén a mezei és a hegyi mari.

1995. március: Az orosz hatóságok betiltják az Ősi Földet.

2000 augusztusa: A tartui Finnugor Kongresszus a X., jubileumi Finnugor Kongresszus rendezésének jogát Joskar-Olának ítéli.

2000–napjainkig: Számos kedvezőtlen, visszarendeződésre utaló jel Oroszországban. Felerősödőben a kisebbségellenes, intoleráns hangok a nemzetiségi köztársaságok területén az oroszok uralta végrehajtó- és médiahatalomban, így a Mari Köztársaságban is. Veszélybe kerül a köztársaságok és más autonóm területek léte szerte Oroszországban.

Bibliográfia a cseremisz nyelv és kultúra tanulmányozásához

Általában csak a fontosabb Magyarországon kiadott, s ezért könnyebben hozzáférhető művek jegyzékét adom. Régebbi és külföldi munkákat a szótárakon kívül csak akkor tüntetek fel, ha az a tudományterület legalapvetőbb forrásai közé tartozik és magyarul vagy valamely világnyelven íródott.

Mari egy- és kétnyelvű szótárak

Mari nyelvjárási szótár I–VII. (a–š). Bibliotheca Ceremissica IV¹–IV⁷. Szombathely, 1997–2001.

Marilais-suomalainen sanakirja. Turku, 1992.

Suomalais-marilainen sanakirja. Turku, 1995.

Марийско-русский словарь. Йошкар-Ола, 1991².

Русско-марийский словарь. Йошкар-Ола, 1966.

Словарь марийского языка I–VI. (A–C). Йошкар-Ола, 1990–2001.

Hozzáférhető mari nyelvtanok, tankönyvek, társalgási zsebkönyvek

ALHONIEMI, Alho: Grammatik des Tscheremissischen (Mari). Buske. Hamburg, 1993.

BEKE Ödön: Cseremisz nyelvtan. Finnugor füzetek 16. Budapest, 1911.

BERECZKI Gábor: Chrestomathia ceremissica. Budapest, 1990. I.

BERECZKI Gábor: Cseremisz (mari) nyelvkönyv. Finnugor jegyzetek XIX. Budapest, 1980.

ПОМОЗИ Пётр: Cseremisz nyelv. in: A világ nyelvei. Szerk.: Fodor István. Budapest, 1999. 245–248. I.

VEENKER, Wolfgang: Deutsch-čeremissischer Mini-Sprachführer mit čeremissisch-deutschem Wörterverzeichnis. Hamburg, 1988.

ВАСИЛЬЕВ, В.Н.: Русско-марийский разговорник. Йошкар-Ола, 1989.

ЗОРИНА, З. Г. – КРЫЛОВА, Г. С. – ЯКИМОВА, Э. С.: Марийский язык для всех I. Йошкар-Ола, 1990.

КРЫЛОВА, Г. С.–ЯКИМОВА, Э. С.: Марийский язык для всех II. Йошкар-Ола, 1991.

Szellemi és tárgyi néprajz, népzene

A finnugor népek népművészete. Szerk. Rácz István. Budapest.

Cseremisz bővílődénekek, népdalok. in: Napfél és éjfél. kiad. Képes Géza. Budapest, 1972. 277–315. I.

- Cseremisiz (mari) népmesék, népköltések. in: Erős mackó. szerk. Dornbach Mária. Budapest, 1984. 113–129. l.
- Cseremisiz mondák. in: Finnugor (uráli) mesék és mondák. szerk. Domokos Péter. Budapest, 1984. 315–357. l.
- Cseremisiz népdalok. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte Vikár László. Zeneműkiadó Budapest, 1967.
- GERGELITIS Márta: Furulya előkészítő II. Ötfokú zene hatlyukú furulyán. Budapest, 1995. 51–69. l.
- Imádságok, ráolvasók. in: Hozott isten, holdacska! szerk. Bereczki Gábor. Budapest, 1979.
- KODÁLY Zoltán: Öt hegyi-mari népdal, énekhangra zongorakísérettel. Budapest, 1961.
- KODÁLY Zoltán: Ötfokú zene III. 100 mari dallam. Budapest, 1961.
- LEHTINEN, Ildikó: Tscheremissischer Schmuck. Kansatieellisiä julkaisuja XIV. Helsinki, 1994.
- LEHTINEN, Ildikó: Timofej Jevsevjev's Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen. Helsinki, 1985.
- Mari (cseremisiz) találósok. in: Mándoki László kiad. Ház tetején egy fél lepény. Budapest, 1986. 10–29. l.
- SZMIRNOV, I. N.: Cseremisiz (mari) hiedelmek és áldozatok. in: Hoppál Mihály szerk. A tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról. Budapest, 1980. 293–314. l.
- VIKÁR László: A Volga-Kámai finnugorok és törökök dallamai. Budapest, 1993.
- VIKÁR László – BERECKZI Gábor: Cheremis Folksongs. Budapest, 1971.
- VIKÁR László – SZÍJ Enikő: Erdők éneke. Finnugor népek 100 népdala. Budapest, 1985. 47–67. l.
- WICHMANN, Julie: Beiträge zur Ethnographie der Tscheremissen. Kansatieellisiä julkaisuja V. Helsinki, 1913.
- Марийское народное искусство – Марий калык искусство. Йошкар-Ола, 1985. (Magyar nyelvű összefoglaló melléklettel.)

Történelem, művelődéstörténet

- BERECKZI Gábor: A cseremisiz nyelv kutatásának rövid története. in: Chrestomathia ceremissica. Budapest, 1989. 3–10. l.
- BERECKZI Gábor: Népdalgyűjtő úton a cseremisizek között. in: Finnugor kalauz. Szerk. Csepregi Márta. Budapest, 1998. 126–129. l.
- BERECKZI Gábor: A cseremisiz irodalmi nyelv kialakulása. FilKözl. 28(1982): 576–580. l. Budapest.
- KAPPELER, Andreas: Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert. Köln, 1982.

- KLIMA László: Finnugor történeti chrestomathia I. Budapesti Finnugor Füzetek 12. Budapest, 1999. (Részletek)
- KUZNETSOVA, Margarita: A cseremiszek (marik). in: Finnugor kalauz. Szerk. Csepregi Márta. Budapest, 1998. 115–125. l.
- LALLUKKA, Seppo: Kazan' Teacher's Seminary and the Awakening of the Finnic Peoples of the Volga-Urals Region. *Studia Slavica Finlandensia* 4. Helsinki, 1987.
- POMOZI Péter: Gondolatok a mari nyelv jövőjéről, avagy a finnugrista felelőssége. in: Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Budapest, 1996. 196–200. l.
- POMOZI Péter: A cseremiszek története. in: A finnugorok világa. A magyarságkutatás könyvtára XIX. Budapest, 1996. 41–45.l. vagy uő.: A marik története. in: Nyelvrokonaink. A magyarságkutatás könyvtára XXV. Budapest, 2000. 83–87. l.
- STIPA, Günther Johannes: Finnisch-ugrische Sprachforschung. Helsinki, 1990. 62–63, 203–205, 351–352.
- SZANUKOV, Kszenofont: A cseremiszek múltja, jelene, jövője. Budapesti Finnugor Füzetek 2. Budapest, 1996.
- TAAGEPERA, Rein: Mariföld: Európa utolsó animistái. in.: A finnugor népek az orosz államban. Budapest, 2000. 178–223. l.

Irodalomtörténet

- DOMOKOS Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása. Budapest, 1985.
- DOMOKOS Péter: A mari irodalom. in: Nyelvrokonaink. A magyarságkutatás könyvtára XXV. Budapest, 2000. 334–335. l.

Mari szépirodalom magyarul

- Akpatir c. dráma és versek, regényrészletek. in: Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre. szerk. Domokos Péter. Budapest, 1975.
- Kígyót szült az öregasszony. Mari népmesék. Szerk.: Erdődi József. Népek meséi. Budapest, 1962.
- Megyek élő testvéremhez. Finnugor költők antológiája. szerk. Koczkás Sándor. hn. én. 89–104. l.
- PERSUT, Pet: Hangyalagzi. Budapest, 1984. (Gyermekkönyv.)

Rövidítésjegyzék

a. Nyelvtani fogalmak

acc	akkuzatívusz	imp	imperatívusz	praes	praesens, jelen
act	activi, aktív	ind	kijelentő mód		idő
adj	melléknév	indet	határozatlan	prn	névmás
adv	határozószó	iness	inesszívusz	prn prs	személyes
adess	adesszívusz	inf	infinitívusz		névmás
allat	allatívusz	instr-komit	...	ptc	participium
C	mássalhangzó	komp	...	Px	birtokos
comp	komparatívusz	lat	latívusz		személyrag/-jel
cjt	kötőszó	mod	modálisz	sbs	főnév
Cx	esetrag	neg	tagadó forma	Sg	egyes szám
dat	datívusz	nom	nominatívusz	vrb	ige
dec	főnévragozás	num	számnév	vrb neg	tagadó ige
det	határozott	pass	passivi, passzív	vrbl/2	1. / 2. ragozási
el	elatívusz	perf	perfectum		sortú ige
gen	genitívusz	Pl	többes szám	Vx	igei személyrag
ger	gerundium	Pl3	többes szám 3.		
illat	illatívusz		személy		

b. Nyelvek, nyelvjárások

Car.	carevokoksajszki cser.	m.	magyar
cser.	cseremisiz	M.	mezei cser.
csuv.	csuvas	Mal	malmizsi cser.
D.	déli	or.	orosiz
é.	észti	Tat.	tatárföldi
Emd.	erza-mordvin	Uf.	ufai cser.
fi.	finn	Vj.	vjatikai cser.
H.	hegyi cser.	vtj.	votják
kaz.	kazár	zrj.	zürjén

Felhasznált irodalom

- ALHONIEMI, Alho 1985: Marin kieliooppi. Apuneuvoja X. SUS, Helsinki.
- ALHONIEMI, Alho 1993: Grammatik des Tscheremissischen (Mari). Buske, Hamburg.
- BEKE Ödön 1961: Mari szövegek IV. Akadémiai, Budapest.
- BEKE Ödön 1997, 1998, 2001: Mari nyelvjárási szótár I–VII. BiblCer IV¹–IV⁷. BDTF, BDF, Szombathely.
- BERECZKI Gábor 1980: Cseremiszm (mari) nyelvkönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI Gábor 1983: A Volga–Káma vidék nyelveinek areális kapcsolatai. in Balázs János szerk.: Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest, 207–236.
- BERECZKI Gábor 1983: A török nyelvek hatása a magyarra. in: Janhunen–Peräntty–Suhonen (szerk.): Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae. MSFOu 185. SUS, Helsinki, 59–72.
- BERECZKI Gábor 1985 in Wolfgang Veenker kiad.: Dialectologia Uralica. VSUA 20. Otto Harrasowitz, Wiesbaden.
- BERECZKI Gábor 1990: Chrestomathia ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI Gábor 1992: Grundzüge der Tscheremissischen Sprachgeschichte. SUA 34. Szeged.
- DEPMAN, I. Ja. 1958: Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaari-Venemaal. KK 1: 361–367, 430–434.
- EWUng = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Akadémiai, Budapest.
- FODOR István 1975: Verecke híres útján...Gondolat, Budapest.
- FODOR István 1977: Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. in Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai, Budapest, 79–115.
- FODOR István 1992: A magyarság születése. Adams, Budapest.
- IVANOV, Ivan – MOISIO, Arto 1998: Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 57. Turku.
- KUZNETSOVA, Margarita 1996: Zum Problem der Schriftsprachen im Tscheremissischen. in Pusztay János szerk.: Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern. SpS XII. BDTF, Szombathely, 95–102.
- LIGETI Lajos 1986: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai, Budapest.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei
- PALLAS, Peter Simon: Viaggi del signor -- in diverse province dell' Imperio Russo sino ai confini della China. Tomo V. Sonzogno e Comp. Milano, 1816. 19–31.

- POMOZI PÉTER 1996: A cseremiszek története. in Nanovfszky György szerk.: A finnugorok világa. A Magyarágkutató könyvtára XIX. Teleki László Alapítvány, Budapest–Moszkva, 1996. 41–45.l.
- POMOZI Péter 1997: Satzwertige Partizipien ... im Tscheremissischen: Problematik und Klassifikation. BiblCer2. BDTF, Szombathely.
- RÓNA-TAS András 1977: A magyar–bolgár–török érintkezés jellege. in Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 267–275.
- RÄSÄNEN, Martti 1969: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVII, 1. SUS, Helsinki
- RÄSÄNEN, Martti 1920: Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu. 48. SUS, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti 1923: Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu. 50. SUS, Helsinki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. 1992–2000. SKS, Helsinki.
- STIPA, Günther Johannes 1990: Finnisch-ugrische Sprachforschung. MSFOu. 206. SUS, Helsinki.
- TAAGEPERA, Rein 2000: Mariföld: Európa utolsó animistái. in. A finnugor népek az orosz államban. Osiris, Budapest, 178–223.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Akadémiai, Budapest.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai, Budapest.
- VÁMSZER Márta 1972: A kalotaszegi nyelvjárás igeragozási rendszere. Kriterion, Bukarest.
- WINTSCHALEK, Walter 1993: Die Areallinguistik am Beispiel syntaktischer Übereinstimmungen im Wolga-Kama-Areal. Studia Uralica 7. Wiesbaden, Harrasowitz
- Абукаева, Любовь: Сложноподчиненные предложения нерасчлененной структуры в марийском языке. Финно-угроведение 1996/1: 23–39. Йошкар-Ола.
- Андуганов, Ю. В.: Историческая грамматика марийского языка. Синтаксис. Зорина, З. Г. - Крылова, Г. С. - Яимова, Э. С.: Марийский язык для всех I. Марийское Книжное Издательство, Марийское Книжное Издательство, Йошкар-Ола, 1990.
- Марийское Книжное Издательство, Йошкар-Ола, 1991.
- Иванов, И. Г.: История марийского литературного языка. Марийское Книжное Издательство, Йошкар-Ола, 1975.
- Китиков, А. Е.: Марий калыкмут мутер. Марий Книга Издательство, Йошкар-Ола, 1991.
- Лукан поро уерже. Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki, 1995.
- Юзыкайн, Алеко ден Эрик: Марий... кө ме улына. Gummerus, Jyväskylä, 1999.

Megvásárolható tanszéki kiadványok:

Urálisztikai tanulmányok:

2. *Bereczki-émlékkönyv [Bereczki Gábor 60. születésnapjára]. Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, PUSZTAY JÁNOS. Budapest, 1988. 405 p. .... 300 Ft*
5. *Zsirai Miklós-émlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából. Szerkesztette: HAJDÚ PÉTER. Budapest, 1992. 183 p. .... 200 Ft*
8. *Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Válogatta: RÉDEI KÁROLY. Szerkesztők: KISS GABRIELLA, KLIMA LÁSZLÓ. Budapest, 1998. 292 p. .... 850 Ft*
9. *125 éves a budapesti finnugor tanszék – jubileumi kötet. Szerkesztők: DOMOKOS PÉTER, CSEPREGI MÁRTA. Budapest, 1998. 223 p. .... 850 Ft*
10. *NYIKOLAJEVA, IRINA: Chrestomathia jucagrica. Budapest, 2000. 155 p. .... 1000 Ft*
11. *Domokos Péter írásaiból. Budapest, 2002. 349 p. .... 1000 Ft*
12. *Ausgewählte Schriften von Károly Rédei / Rédei Károly válogatott írásai. Válogatta: HONTI LÁSZLÓ. Budapest, 2002. 315 p. .... 2000 Ft*

Budapesti Finnugor Füzetek:

4. *DOMOKOS PÉTER: Négy tanulmány (három ráadással) .... 240 Ft
Budapest 1996, 58 p.*
5. *JANURIK TAMÁS: Az észti nyelv alapjai (oktatási segédanyag) .... 180 Ft
Budapest 1997, 31 p.*
6. *JANURIK TAMÁS: A szölkup nyelv alapjai (oktatási segédanyag) .... 180 Ft
Budapest 1997, 31 p.*
7. *HONTI LÁSZLÓ: Az ugor alapnyelv kérdéséhez .... 300 Ft
Budapest 1997, 63 p.*
8. *NAGY KATALIN: Kellenek a szárnyak, míg tart az út
(Juvan Sesztalov hatvanéves) .... 400 Ft
Budapest 1997, 107 p.*

9. ALEKSZANDR FEOKTYISZTOV: *A moksa-mordvin nyelv alapjai*
(oktatási segédanyag) ..... 350 Ft
Budapest 1999, 68 p.
10. RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései*
(a dilettáns nyelvhasználatáról) ..... 300 Ft
Budapest 1998, 68 p.
11. BERCZKI ANDRÁS: *A finn történelemről magyarul megjelent művek*
bibliográfiája 1997-ig ..... 400 Ft
Budapest 1999, 56 p.
12. KLIMA LÁSZLÓ: *Finnugor történeti chrestomathia I.* ..... 400 Ft
Budapest 1999, 76 p.
13. *Vikár Béla-bibliográfia.*
Összeállította és szerkesztette: TERBÓCS ATTILA ..... 800 Ft
Budapest 1999, 72 p.
14. MÉSZÁROS EDIT: *Az erza-mordvin nyelv alapjai*
(oktatási segédanyag) ..... 800 Ft
Budapest 2000, 78 p.
15. DOMOKOS JOHANNA: *A számi költészet fordíthatóságáról* ..... 900 Ft
Budapest 2000, 92 p.
16. KOZMÁCS ISTVÁN: *Az udmurt (vojják) nyelv alapjai*
(oktatási segédanyag) ..... 900 Ft
Budapest 2001, 96 p.
17. POMOZI PÉTER: *Cseremis–magyar nyelvhasználat* ..... 900 Ft
Budapest 2002, 100 p.

A kiadványok a tanszéki könyvtárban vásárolhatók meg.